

Науковий журнал включено до категорії «Б» в Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за галуззю «Економічні науки» згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради Одеського національного економічного університету (Протокол № 8 від 25.06.2024 р.).

Міжнародна індексація та реферування: ERIH PLUS – з 20.06.2018 р.; WorldCat – з 2018 р.; Ulrich's Periodicals Directory – з 18.08.2017 р.; RePec – з грудня 2016 р., Index Copernicus International – з грудня 2014 р. (ICV 2022: 76.11); Google Scholar – з 2008 р. (h-index 26).

Засновник і видавець: Одеський національний економічний університет

Редакційна колегія:

Ковальов А.І.	головний редактор, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Літвінов О.С.	заст. головного редактора, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Божкова В.В.	доктор екон. наук, професор, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (Україна)
Гудзь Т.П.	доктор екон. наук, професор, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (Україна)
Dubcová Gabriela	Ph.D, associate professor, Mgr. Ing., University of Economics in Bratislava (Slovakia)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Карпов В.А.	кандидат екон. наук, доцент, ОНЕУ (Україна)
Кузнецова І.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Легенчук С.Ф.	доктор екон. наук, професор, Житомирський державний технологічний університет (Україна)
Лоханова Н.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Мальований М.І.	доктор екон. наук, доцент, Уманський національний університет садівництва (Україна)
Мищенко С.В.	доктор екон. наук, професор, ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)
Nefedova Tamara	Ph.D, associate professor of Finance, Université Paris Dauphine (France)
Несененко П.П.	доктор екон. наук, доцент, ОНЕУ (Україна)
Познанська І.В.	відп. редактор, доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Prochazka David	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Семенов В.Ф.	доктор екон. наук, професор, Одеський національний морський університет (Україна)
Семенова В.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Stelling Johannes N.	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Уханова І.О.	кандидат екон. наук, доцент, ОНЕУ (Україна)
Velesco Serge	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Якуб Є.С.	доктор фіз.-мат. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Янковий О.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Windesperger Josef	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)
Zarotiadis Grigoris	Ph.D, associate professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)
Zelenka Vladimír	Ph.D, associate professor, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)

Редактор-коректор: Батанова Т. В.

Адреса редакції:

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110, Одеський національний економічний університет, науково-редакційний відділ, тел.: (048) 777-89-16; web-сайти: <http://vsed.oneu.edu.ua>; http://journals.urau.ua/vsed_oneu; e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Одеський національний економічний університет зареєстрований як суб'єкт у сфері друкованих медіа та внесений до Реєстру суб'єктів у сфері медіа Національною Радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1914 від 30.05.2024 р.). Ідентифікатор медіа – R30-03352.

Вісник соціально-економічних досліджень є науковим виданням з відкритим доступом. Усі статті ліцензуються відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License. Переглянути копію ліцензії можна за посиланням: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- Несененко П. П., Дергунов І. В.**
АНАЛІЗ KEYНСІАНСЬКОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ 9

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- Мельник В. І.**
ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 21

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

- Погрішук Б. В., Щербич В. В., Погрішук О. Б., Трачук О. І.**
ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ 35
- Шкварук Д. Г.**
АНАЛІЗ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ 47

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

- Жуков А. Я.**
АКТУАЛІТЕТИ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ФІНАНСІВ ЧЕРЕЗ РИНОК ВНУТРІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ 58
- Коваленко В. В.**
УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМ КЛІЄНТСЬКИМ ПОРТФЕЛЕМ БАНКУ 76
- Письменний В. В.**
БЮДЖЕТНІ ДИСБАЛАНСИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 92
- Tolkmitt V., Ignatenko R.**
FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS OF ENSURING AND WAYS OF STRENGTHENING 103
- Шкильов Д. Д., Тищенко О. І.**
ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ 114

МЕНЕДЖМЕНТ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

- Макуха С. М.**
РІШЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ 130
- Орлик О. В., Єсіна О. Г.**
РОЗВИТОК ЗАСОБІВ ЕЛЕКТРОННОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ 143

ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Ахмедова О. О., Своєволін І. О.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ЛОГІСТИКИ: ВІД СВІТОВОГО ДОСВІДУ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ 156

Бойко М. Г., Кулик М. В.

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ НА ДОХОДИ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ 166

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Побоченко Л. М., Кисіль В. А.

СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА СВІТОВОГО РИНКУ ЗЕРНА В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ 181

АВТОРИ СТАТЕЙ 191

The scientific journal «Socio-Economic Research Bulletin» was included in category «B» in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published the results of dissertations for the degree of doctor and candidate in Economics sciences according to the decree of Ministry of Education and Science of Ukraine dated from 17.03.2020, No. 409.

The edition is recommended to printing and distribution to Internet by the decision of Academic Council of Odessa National Economic University (Protocol No. 8, 25.06.2024).

International indexation and referencing: ERIH PLUS – from 20.06.2018; WorldCat – from 2018; Ulrich's Periodicals Directory – from 18.08.2017; RePEc – from December 2016, Index Copernicus International – from December 2014 (ICV 2022: 76.11); Google Scholar – from 2008 (h-index 26).

Founder and publisher: Odessa National Economic University

Editorial Board:

Kovalyov A.I.	editor-in-chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Litvinov O.S.	vice-editor in chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Bozhkova V.V.	doctor of economics, professor, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Ukraine)
Gudz T.P.	doctor of economics, professor, Poltava University of Economics and Trade (Ukraine)
Dubcová Gabriela	Ph.D, associate professor, Mgr. Ing., University of Economics in Bratislava (Slovakia)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Karpov V.A.	Ph.D in Economics, associate professor, ONEU (Ukraine)
Kuznetsova I.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Legenchuk S.F.	doctor of economics, professor, Zhytomyr State Technological University (Ukraine)
Lokhanova N.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Maliovanyi M.I.	doctor of economics, associate professor, Uman National University of Horticulture (Ukraine)
Mishchenko S.V.	doctor of economics, professor, Banking University (Ukraine)
Nefedova Tamara	Ph.D, associate professor of Finance, Université Paris Dauphine (France)
Nesenenko P.P.	doctor of economics, associate professor, ONEU (Ukraine)
Poznanska I.V.	responsible editor, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Prochazka David	Ph.D, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Semenov V.F.	doctor of economics, professor, Odessa National Maritime University (Ukraine)
Semenova V.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Stelling Johannes N.	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Ukhanova I.O.	Ph.D in economics, assistant professor, ONEU (Ukraine)
Velesco Serge	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Yakub Ye.S.	doctor of physical and mathematical sciences, professor, ONEU (Ukraine)
Yankovyi O.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Windsperger Josef	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)
Zarotiadis Grigoris	Ph.D, associate professor, Aristotle University of Thessaloniki (Greece)
Zelenka Vladimír	Ph.D, associate professor, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Proofreader editor:	<i>Batanova T.V.</i>

Editorial office:

18, Gogolya Str., of. 110, Odessa, 65082, Ukraine, Odessa National Economic University,
Scientific and Editorial Department, tel.: + 38 (048) 777-89-16;
website: <http://vsed.oneu.edu.ua>; http://journals.urau.ua/vsed_oneu;
e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Odessa National Economic University is registered as a subject in the field of print media and included in the Register of subjects in the field of media by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting (Decision No. 1914 dated 30.05.2024). The media identifier is R30-03352.

The scientific journal «Socio-Economic Research Bulletin» is an open access edition and all articles are licensed with the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>.

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

- Nesenenko Pavlo, Dergunov Iryna**
ANALYSIS OF THE KEYNESIAN THEORY OF STATE REGULATION OF
THE ECONOMY 9

ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

- Melnyk Victoriia**
FORMATION OF THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF UKRAINIAN
ECONOMY INNOVATIVE DEVELOPMENT 21

PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

- Pohrishchuk Boris, Shcherbych Volodymyr, Pohrishchuk Oleg,
Trachuk Oleksandr**
MARKETING TOOLS FOR FOOD SECURITY IN THE REGION 35
- Shkvaruk Dina**
ANALYSIS OF NATURAL RESOURCES AS A FACTOR OF ECONOMIC
AND ENVIRONMENTAL POTENTIAL DEVELOPMENT OF THE REGION 47

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

- Zhukov Andriy**
ACTUALITIES OF PERSONAL FINANCE USING THROUGH THE
MARKET OF DOMESTIC GOVERNMENT BORROWING IN WARTIME
CONDITIONS 58
- Kovalenko Victoria**
MANAGEMENT OF THE BANK'S CORPORATE CLIENT PORTFOLIO 76
- Pysmennyi Vitalii**
BUDGET IMBALANCES IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-
UKRAINIAN WAR 92
- Tolkmitt Volker, Ignatenko Ruslana**
FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES
IN UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS OF ENSURING AND WAYS OF
STRENGTHENING 103
- Shkyliov Dmytro, Tyshenko Oleksii**
FINANCIAL AND LEGAL REGULATION OF THE CRYPTOCURRENCY
MARKET FUNCTIONING IN UKRAINE 114

MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

- Makukha Serhii**
DECISION AS A TOOL FOR EXERCISING POWER IN THE SYSTEM OF
PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION 130

Orlyk Oksana, Yesina Olha

DEVELOPMENT OF ELECTRONIC IDENTIFICATION TOOLS IN THE 143
ELECTRONIC GOVERNMENT SYSTEM OF UKRAINE

TOURISM ECONOMICS AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Akhmedova Olena, Svoievolin Ihor

TENDENCIES OF TOURISM LOGISTICS DEVELOPMENT: FROM 156
WORLD EXPERIENCE TO UKRAINIAN REALITY

Boiko Margaryta, Kulyk Mariia

THE IMPACT OF MIGRATION FLOWS ON THE HOTEL ENTERPRISES 166
REVENUES

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Pobochenko Lesya, Kysil Vitalii

THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF THE WORLD GRAIN MARKET 181
IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

AUTHORS OF ARTICLES 191

***ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ***

УДК 330.834:338.246.025.2

Павло Петрович НЕСЕНЕНКО

доктор економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: nppod@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

Ірина Володимирівна ДЕРГУНОВ

аспірантка кафедри загальної економічної теорії та економічної політики,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: ikarhapoltseva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4976-3920>

**АНАЛІЗ КЕЙНСІАНСЬКОЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ**

Несененко, П. П., Дергунов, І. В. Аналіз кейнсіанської теорії державного регулювання економіки. Вісник соціально-економічних досліджень. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 9–19.

Анотація. У статті розглянуто особливості та постулати кейнсіанської теорії державного регулювання економіки. Проаналізовано основні теоретичні постулати, на які спирається теорія, започаткована Дж. М. Кейнсом за часів Великої депресії 30-х років минулого століття. Продemonстровано, що основними категоріями, які розглядає ця теорія є дохід, заощадження, інвестиції та споживання. Розглянуто одне з пріоритетних положень кейнсіанства стосовно того, що економічний спад, страх і невпевненість, які він породжує серед компаній та інвесторів, матимуть тенденцію до самореалізації та можуть призвести до тривалого періоду пригнічення економічної активності та росту безробіття. Обґрунтовано дослідження кейнсіанської концепції державного регулювання, яке наочно демонструє, що Дж. М. Кейнс розширив аналіз економічних явищ і перейшов на макроекономічний рівень вивчення проблематики. Уточнена критика опонентів кейнсіанства, які стверджують, що підприємства реагують на економічні стимули та будуть прагнути повернути економіку до стану рівноваги, якщо уряд не завадить їм це зробити, втручаючись у ціни та заробітну плату та створюючи враження, що ринок саморегулюється. Таким чином, досліджено цілісність концепції кейнсіанської економічної школи, яка була створена ще у 30-40 роках минулого століття, але актуальність основних її постулатів активно переосмислюється вченими та політичними діячами сучасності. Проаналізовано події, які сколихнули світову економіку під час глобальної фінансової кризи 2007-2009 рр. та світової пандемії Covid-19, що охопила світ з 2019 року. Обґрунтовано твердження, що існує необхідність втручання держави в економіку, адже неспроможність ринку до саморегулювання у таких критичних умовах призводить до глобальних кризових явищ та зрушень. Запропоновано спиратися на постулати кейнсіанської концепції державного регулювання економіки у синтезі з існуючими проблемами глобальної економіки в умовах мінливості сучасних ринків.

Ключові слова: кейнсіанська теорія; ефективний попит; дохід; заощадження; інвестиції; споживання; пригнічення економічної активності; макроекономічний рівень; глобальна фінансова криза; втручання держави в економіку; неспроможність ринку до саморегулювання.

Pavlo NESENENKO

Doctor of Economics, Associate Professor of General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: nppod@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

Iryna DERGUNOV

Postgraduate Student of General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: ikarhapoltseva@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4976-3920>

**ANALYSIS OF THE KEYNSIAN THEORY
OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY**

Nesenenko, P., & Dergunov, I. (2024). Analysis of the Keynesian theory of state regulation of the economy [Analiz Keinsianskoi teorii derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 9–19.

Abstract. The article considers the peculiarities and postulates of the Keynesian theory of state regulation of the economy. The main theoretical postulates on which the theory founded by J. M. Keynes during the Great Depression of the 30s of last century is based are analyzed. It has been demonstrated that the main categories considered by this theory are income, savings, investment and consumption. One of the priority provisions of Keynesianism regarding the fact that the economic recession, fear and uncertainty it generates among companies and investors, will tend to be self-fulfilling and can lead to a long period of suppression of economic activity and the growth of unemployment is considered. The study of the Keynesian concept of state regulation, which clearly demonstrates that J. M. Keynes expanded the analysis of economic phenomena and moved to the macroeconomic level of studying the issue, is substantiated. A refined criticism of Keynesian opponents is clarified, who argue that enterprises responding to economic stimulus and will tend to return the economy to equilibrium if the government doesn't stop them from doing so by intervening in prices and wages and giving the impression that the market is self-regulating. Thus, the integrity of the concept of the Keynesian economic school, which was formed in the 30s and 40s of the last century, but the relevance of its main postulates is being actively rethought by scientists and political figures of today, is investigated. The events that shook the world economy during the global financial crisis of 2007-2009 and the global Covid-19 pandemic, which has gripped the world since 2019, are analyzed. The statement that there is a need for state intervention in the economy is substantiated, because the market's inability to self-regulate in such critical conditions leads to global crisis phenomena and shifts. It is proposed to rely on the postulates of the Keynesian concept of state regulation of the economy in synthesis with existing problems of the global economy in the conditions of the variability of modern markets.

Keywords: Keynesian theory; effective demand; income; savings; investments; consumption; suppression of economic activity; macroeconomic level; global financial crisis; state intervention in the economy; failure of the market to self-regulate.

JEL classification: E120; E200; E210

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.9-19](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.9-19)

Постановка проблеми у загальному вигляді. За часів Великої депресії 1929–1933 років тогочасна економічна теорія була не в змозі ані пояснити причини

серйозного світового економічного колапсу, ані запропонувати ефективні заходи державної політики для швидкого запуску виробництва та зростання зайнятості.

Британський економіст Джон Мейнард Кейнс став ініціатором революції в економічній науці, яка повністю змінила панівну на той час ідею стосовно того, що вільний ринок самостійно може забезпечувати повну зайнятість, тобто, що кожен, хто прагне знайти роботу, матиме її, доки працівники будуть гнучкими у своїх вимогах щодо заробітної плати. Для аналізу актуальних аспектів кейнсіанської теорії державного регулювання економіки вважаємо за необхідне проаналізувати базові постулати Дж. М. Кейнса та їх потенційний вплив на функціонування ринку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Значний внесок у розвиток різних аспектів зазначеної проблеми за останні роки зробили такі видатні вітчизняні вчені-економісти, як: А. Гальчинський, В. Гесць, А. Грималюк, А. Гриценко, Л. Жданова, М. Зверяков, П. Леоненко, С. Мартиновський, С. Мочерний, П. Юхименко, А. Чухно та ін. В. Гесць у своїй науковій публікації «Вихід з кризи» розглядає концепцію виходу з кризи, яка запропонована Нобелівським лауреатом П. Кругманом, та аналізує можливості та особливості підходів, закладених у концепції, для подолання кризи в Україні. Видатний вітчизняний економіст висвітлює кейнсіанську позицію П. Кругмана, який сам є лібералом, а отже, не може бути послідовним кейнсіанцем. Але, не зважаючи на це, він вважає, що подолати кризові явища без втручання держави неможливо. М. Зверяков у своїй науковій статті «У пошуках виходу з кризи», розглядаючи наукову концепцію П. Кругмана, зазначає, що, нажаль, теоретичне підґрунтя практичних дій держави у період кризових явищ побудовано на постулатах неокласичної теорії. Такий підхід до врегулювання кризових явищ призводить до низки безуспішних спроб реалізації неокласичної концепції на практиці. Отже, якщо проаналізувати наукові праці вищезгаданих вітчизняних вчених, то можна дійти висновку, що втручання держави необхідне для успішного виведення із кризового стану сучасної економіки. Неможливо не погодитися з тим, що постулати неокласичної теорії, які базуються на принципах саморегулювання ринку, не працюють у сучасній економічній реальності. Таким чином, синтез наукової концепції Дж. М. Кейнса, з урахуванням існуючих проблем глобальної економіки та сучасних економічних реалій та подій, можна імплементувати для стимулювання економіки у період економічних криз і спадів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти кейнсіанської економічної школи можуть втрачати свою актуальність у певні проміжки часу. Однак, в умовах мінливості економічних процесів, яка поглиблюється викликами подальшого поглиблення глобалізаційних процесів та циклічного розвитку, як розвинених, так і транзитивних економік, теорія Дж. М. Кейнса знову доводить необхідність державного регулювання економіки. Саме тому велика кількість зарубіжних вчених працює над вдосконаленням теоретичного підґрунтя – основи кейнсіанської економічної течії, намагаючись знайти вирішення актуальних економічних проблем сьогодення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз кейнсіанської теорії державного регулювання економіки з урахуванням актуальних викликів сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час Великої депресії 1929-1933 років існуючі постулати економічної теорії були не в змозі ані пояснити причини серйозного світового економічного колапсу, ані запропонувати раціональне рішення для державної політики для швидкого запуску виробництва та

зростання зайнятості. Економісти та політики шукали відповідь на питання, чому стала можливою така руйнівна криза та які шляхи відновлення економіки можна запропонувати.

Неокласична теорія, що займала на той час провідні позиції в економічній науці, не могла відповісти на ці питання і тому, за загальним визнанням, також опинилася у стані кризи. З цієї точки зору, Велика депресія стала, безумовно, потужним каталізатором появи нових теоретичних постулатів.

Кейнсіанство як науковий напрямок в економічній теорії, з'явилося в науковій думці західних країн в 20-30 рр. XX ст. Його основоположником є видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883-1946), який став піонером в обґрунтуванні теорії макроекономічної рівноваги та цілісності функціонування всієї соціально-економічної системи, довівши необхідність державного регулювання економіки.

У 1936 р. було опубліковано роботу Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей», яка швидко стала винятково популярною.

Поява «Загальної теорії» справила справжній переворот в економічній теорії та незабаром одержала назву «кейнсіанська революція». Протягом майже 40 років концепція Дж. М. Кейнса займала домінуючі позиції в економічній науці та політиці. Навіть Мілтон Фрідмен, лауреат Нобелівської премії та лідер прямо протилежної школи економічної теорії – монетаризму, сказав одного разу: «Усі ми тепер кейнсіанці», а Президент США Р. Ніксон у 1971 р. повторив ці слова.

Але у другій половині 70-х років XX століття, після чергової світової економічної кризи, маятник переваг в економічній науці хитнувся у протилежний бік. Важкі наслідки кризи пов'язали з широким використанням методів державного стимулювання економіки на основі кейнсіанських рецептів. Відбулася так звана «консервативна контрреволюція». На перший план вийшли неокласичні концепції – монетаризм, теорія економіки пропозиції, теорія раціональних передбачень (очікувань) та інші, що обґрунтовували необхідність послабити регулюючу роль держави в економіці, надавши більшу свободу ринковому механізму саморегулювання.

Проте економічна наука непостійна у своїх уподобаннях. Вибухнула криза 2007–2009 рр., і вже неокласичні концепції опинилися у становищі обвинуваченого. Саме відсутність належного контролю за економікою та, особливо, за фінансовими ринками з боку держави, стала розглядатися як найважливіший чинник, що зумовив настання кризи.

Варто зазначити, що за роки після фінансової кризи 2007–2009 рр., були численні спроби як критики постулатів Дж. М. Кейнса, так й розширення його теорії, внесення до неї елементів динаміки, з'єднання з неокласичною теорією тощо.

Насамперед, необхідно наголосити на тому, що саме завдяки Дж. М. Кейнсу в економічній науці виник новий підхід до аналізу економічних процесів. До нього економічна теорія концентрувала увагу переважно на мікроекономічних проблемах.

Кейнсіанська економіка представляла новий погляд на витрати, виробництво та інфляцію. Класичне економічне мислення, за думкою Дж. М. Кейнса, передбачало, що циклічні коливання в зайнятості та економічному виробництві створюють можливості отримання прибутку, до яких окремі особи та підприємці

матимуть шукати стимул, і, таким чином, вони виправляють дисбаланси в економіці. Відповідно до побудови цієї так званої класичної теорії Дж. М. Кейнса, якщо сукупний попит в економіці впаде, внаслідок цього слабкість виробництва та робочих місць призведе до зниження цін і заробітної плати. Нижчий рівень інфляції та заробітної плати спонукатиме роботодавців робити капітальні інвестиції та працевлаштовувати більше людей, стимулюючи зайнятість та відновлюючи економічне зростання. Однак вчений вважав, що глибина і наполегливість Великої депресії серйозно перевірили цю гіпотезу.

У своїй книзі «Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей» та інших роботах Дж. М. Кейнс заперечував свою концепцію класичної теорії, стверджуючи, що під час рецесій діловий песимізм і певні характеристики ринкової економіки посилюють економічну слабкість і призводять до подальшого падіння сукупного попиту.

Наприклад, кейнсіанська економіка заперечує думку деяких економістів про те, що нижча заробітна плата може відновити повну зайнятість, оскільки криві попиту на робочу силу мають низхідний нахил, як і будь-яка інша нормальна крива попиту.

Подібним чином погані умови ведення бізнесу можуть змусити компанії скоротити капіталовкладення замість того, щоб скористатися нижчими цінами для інвестування в нові заводи та обладнання. Це також призвело б до зменшення загальних витрат і зайнятості.

Отже, кейнсіанську економіку іноді називають «економікою депресії», оскільки «Загальна теорія» Дж. М. Кейнса була написана під час глибокої депресії – не лише в рідній Великій Британії, але й у всьому світі. Відомий твір 1936 року базувався на його розумінні подій, що виникли під час Великої депресії, які, на думку великого вченого, не можна пояснити класичною економічною теорією, як він її описав у своїй книзі.

Інші економісти стверджували, що після будь-якого великого спаду в економіці, підприємства та інвестори, які користуються нижчими цінами на ресурси у боротьбі за власні інтереси, повернуть виробництво та ціни до стану рівноваги, якщо інше не завадить цьому. Але Дж. М. Кейнс вважав, що Велика депресія ніби суперечить цій теорії. Виробництво було низьким, а безробіття залишалося високим протягом цього часу. Велика депресія надихнула Кейнса по-іншому розглянути природу економіки. На основі цих теорій він розробив реальні програми, які можуть мати наслідки для суспільства в економічній кризі.

Дослідник справедливо відкидав ідею повернення економіки до природного стану рівноваги. Натомість, він стверджував, що як тільки з будь-якої причини настане економічний спад, страх і похмурість, які він породжує серед компаній та інвесторів, матимуть тенденцію до самореалізації та можуть призвести до тривалого періоду пригнічення економічної активності та безробіття.

Дж. М. Кейнс виступав за антициклічну фіскальну політику, згідно з якою в періоди економічної нестабільності уряд повинен здійснювати дефіцитні витрати, щоб компенсувати падіння інвестицій і збільшити споживчі витрати для стабілізації сукупного попиту.

Він різко критикував британський уряд того часу. Уряд значно збільшив соціальні витрати та підвищив податки, щоб збалансувати національний кошторис. Дж. М. Кейнс вважав, що це не спонукатиме людей витратити свої гроші,

залишаючи економіку без стимуляції та нездатною відновитися та повернутися до успішного стану.

Кейнсіанська теорія також критикувала ідею надмірних заощаджень, якщо тільки вони не призначені для певних цілей, таких як вихід на пенсію чи освіта. Дж. М. Кейнс вважав це небезпечним для економіки, тому що, чим більше грошей залишається у вигляді заощаджень, тим менше грошей обертається в економіці. Таким чином, відсутній процес стимулювання економіки. Це була ще одна теорія видатного англійця, спрямована на запобігання глибоких економічних депресій.

Варто зазначити, що багато економістів критикували його підхід. Вони стверджували, що підприємства, які реагують на економічні стимули, будуть прагнути повернути економіку до стану рівноваги, якщо уряд не завадить їм це зробити, втручаючись у ціни та заробітну плату, створюючи враження, що ринок саморегулюється.

Дж. М. Кейнс мав свою думку і вважав, що світ поглинула глибока економічна депресія. Отже, у цей період він не був таким оптимістичним щодо природної рівноваги ринку. Він вважав, що уряд перебуває у кращому становищі, ніж ринкові сили, коли йдеться про створення міцної економіки.

Ефект мультиплікатора, розроблений його учнем Річардом Каном, є одним із головних компонентів кейнсіанської антициклічної фінансової політики. Відповідно до теорії фінансового стимулювання Дж. М. Кейнса, ін'єкція державних витрат зрештою призводить до збільшення ділової активності та, навіть, збільшення витрат. Ця теорія передбачає, що витрати збільшують сукупний випуск і генерують більше доходу. Якщо працівники готові витратити свій додатковий дохід, кінцеве зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) може бути навіть більшим, ніж початкова сума стимулу.

Величина кейнсіанського мультиплікатора безпосередньо пов'язана з граничною схильністю до споживання. Витрати одного споживача стають доходом для бізнесу, який потім витрачає на обладнання, зарплату робітникам, енергію, матеріали, придбані послуги, податки та прибутки інвесторів. Тоді дохід цього працівника можна витратити, і цикл продовжується. Дж. М. Кейнс і його послідовники вважали, що люди повинні менше заощаджувати і більше витратити, підвищуючи свою граничну схильність до споживання для досягнення повної зайнятості та економічного зростання.

Згідно з цією теорією, один долар, витрачений на фінансове стимулювання, зрештою створює більш ніж один долар зростання. Це виглядало як переворот для урядових економістів, які могли надати виправдання політично популярним видатковим проектам у національному масштабі. Ця теорія була домінуючою парадигмою в академічній економіці протягом десятиліть.

Отже, кейнсіанська економіка зосереджується на рішеннях, пов'язаних із попитом, у період рецесії. Втручання уряду в економічні процеси є важливою частиною кейнсіанського арсеналу для боротьби з безробіттям, неповною зайнятістю та низьким економічним попитом. Акцент на прямому втручанні уряду в економіку часто ставить кейнсіанських теоретиків у протиріччя з тими, хто стверджує про обмежену участь уряду в ринках.

Заробітна плата та зайнятість, стверджують кейнсіанці, повільніше реагують на потреби ринку і вимагають втручання уряду, щоб залишатися на правильному шляху.

Якщо ціни змінюються повільно, це дає можливість використовувати пропозицію грошей як інструмент і змінювати відсоткові ставки для стимулювання запозичень і позик. Зниження процентних ставок є одним із способів суттєвого втручання урядів в економічні системи, заохочуючи таким чином споживання та інвестиційні витрати.

Короткострокове зростання попиту, спричинене зниженням процентних ставок, оживляє економічну систему та відновлює зайнятість і попит на послуги. Тоді нова економічна діяльність сприяє постійному зростанню та зайнятості.

Без втручання, на думку кейнсіанських теоретиків, цей цикл порушується, а зростання ринку стає більш нестабільним і схильним до надмірних коливань. Утримання низьких процентних ставок є спробою стимулювати економічний цикл, заохочуючи підприємства та фізичних осіб позичати більше грошей. Потім вони витрачають гроші, які позичили. Ці нові видатки стимулюють економіку. Зниження процентних ставок, однак, не завжди призводить безпосередньо до економічного покращення.

Економісти-монетаристи зосереджуються на управлінні пропозицією грошей і зниженні процентних ставок, як на вирішенні економічних проблем, але вони зазвичай намагаються уникнути проблеми нульового обмеження. Коли відсоткові ставки наближаються до нуля, стимулювання економіки шляхом зниження відсоткових ставок стає менш ефективним, оскільки це зменшує стимули інвестувати, а не просто зберігати гроші готівкою або близькими замінниками, як-от короткострокові казначейські облигації.

Маніпуляція процентною ставкою може бути недостатньою для створення нової економічної активності, якщо вона не може стимулювати інвестиції, і спроба генерувати економічне відновлення може повністю зупинитися. Це різновид пастки ліквідності.

Коли зниження відсоткових ставок не дає результатів, кейнсіанські економісти стверджують, що варто застосовувати інші стратегії, насамперед, фінансову політику. Інші інтервенціоністські політики включають прямий контроль над пропозицією робочої сили, зміну податкових ставок для опосередкованого збільшення або зменшення пропозиції грошей, зміну монетарної політики або встановлення контролю над пропозицією товарів і послуг до відновлення зайнятості та попиту.

У відповідь на Велику рецесію та фінансову кризу 2007–2009 років Конгрес і виконавча влада США вжили низку заходів, які спиралися на кейнсіанську економічну теорію. Федеральний уряд врятував обтяжені боргами компанії в кількох галузях, включаючи банки, страхові компанії та автовиробників. Вони також взяли під опіку «Fannie Mae» і «Freddie Mac», двох основних маркетмейкерів і гарантів іпотечних і житлових кредитів.

У 2009 році президент США Б. Обама підписав «Закон про відновлення та реінвестування Америки», державний пакет стимулів на суму 831 млрд. дол. США, спрямований на збереження існуючих робочих місць і створення нових. Це передбачало зниження податків/кредити та допомогу з безробіття для сімей; він також передбачав витрати на охорону здоров'я, інфраструктуру та освіту.

Ці заходи стимулювання та федеральні інтервенції допомогли американській економіці відновитися та не дозволили Великій рецесії стати ще однією повномасштабною депресією.

Економічні наслідки пандемії COVID-19 для країн з транзитивною економікою виявилися набагато серйознішими за світову фінансову кризу. На відміну від минулих криз, вжиті в цих країнах заходи щодо регулювання економіки, виявилися такими ж рішучими, як і в економіках розвинених країн.

Без надзвичайних заходів державної підтримки вплив кризи міг би бути набагато важчим. Дійсно, завдяки рішучим заходам державного регулювання в розвинених економіках вдалося розгорнути ситуацію на ринку, що дозволило економікам країн з ринком, що формується, відновити операції із залучення зовнішнього фінансування. Завдяки заходам державної політики у розвинених економіках, економіки країн з ринком, що формується, отримали простір для маневру, щоб пом'якшити вплив економічних потрясінь.

На відміну від минулого досвіду, коли економіки країн з ринком, що формується, зазвичай вдавалися до посилення економічної політики, щоб запобігти стрімкому відтоку капіталу і перешкоджати впливу ослаблення курсу національної валюти на інфляцію, цього разу антикризові заходи в економіках країн з ринком, що формується, аналогічні заходам, що вживаються у розвинених економіках.

Більшість країн з транзитивною економікою помірно використовували резервні буфери капіталу, допускаючи більш істотне коригування валютних курсів, при цьому багато країн за необхідності надавали ліквідність для підтримки функціонування ринку.

Отже, можна зазначити, що найважливіша заслуга Дж. М. Кейнса полягає у поєднанні аналізу різних ринків – ринків товарів та послуг, ринку праці, грошового ринку – у межах єдиної теорії. До нього проблеми цих ринків розглядалися зазвичай окремо один від одного. Вважалося, що їх взаємний вплив невеликий. Позиція Кейнса полягає в тому, що різні сектори економіки та різні ринки тісно пов'язані між собою. Сукупний дохід залежить від рівня зайнятості, а зайнятість залежить від сукупних витрат. Сукупні витрати, що включають споживчі та інвестиційні витрати, у свою чергу, залежать від стану грошового та загалом фінансового ринку.

Таким чином, для Дж. М. Кейнса сучасна економіка являла собою єдиний механізм, заснований на складній системі взаємозв'язків та взаємозалежностей. Рівень зайнятості, звичайно, згідно з його теорією, залежить не тільки від бажання робітників працювати при даному рівні заробітної плати, а й від попиту на працю з боку підприємців. Попит на ресурси, як відомо, є похідним від попиту на кінцевий продукт, тому зайнятість повинна залежати від величини сукупного попиту. Попередники Дж. М. Кейнса у межах неокласичної теорії не приділяли цьому фактору зайнятості достатньо уваги, так як виходили із закону, сформульованого ще Ж.-Б. Сеем: пропозиція сама породжує попит, оскільки вся вартість виробленої продукції складає сукупний дохід товариства, який має бути прямо чи опосередковано витрачено на купівлю продуктів.

Основа логіки Дж. М. Кейнса – так званий «основний психологічний закон». Інакше кажучи, недостатність ефективного попиту може виникати через психологічну схильність людей до заощаджень. І не випадково дослідник називає цей закон основним.

«Загальну теорію» Дж. М. Кейнса часто порівнюють із «Багатством народів» А. Сміта. Таке порівняння доречно тому, що «Загальна теорія», як і «Багатство народів», спричинила суттєвий вплив на весь подальший розвиток економічної

науки. На основі ідей Дж. М. Кейнса сформувалося одне з найбільших та авторитетних напрямів сучасних економічних досліджень – кейнсіанство.

У теорії Дж. М. Кейнса з'явилися численні прихильники, інтерпретатори, популяризатори. Виникли і отримали широку популярність концепції неокейнсіанства, посткейнсіанства, нового кейнсіанства. Практика державного макроекономічного регулювання також розвивалася переважно відповідно до рекомендацій Дж. М. Кейнса.

Водночас, поява «Загальної теорії» стала потужним стимулом і для подальшого розвитку неокласичних концепцій, які, полемізуючи з основними положеннями кейнсіанства, шукали нові аргументи на захист ідей економічної свободи та обмеження втручання держави у економіку. Отже, після виходу «Загальної теорії» економічна наука переважно розвивалася або у руслі теорії Дж. М. Кейнса, або в полеміці з нею.

Висновки і перспективи подальших розробок. Кейнсіанська теорія передбачає активну роль держави у стабілізації економіки, вважаючи, що роль грошей в економічному розвитку (зміни сукупного попиту та сукупної пропозиції) вторинна за наступними причинами:

- 1) складність та невизначеність зв'язку сукупного попиту та грошової пропозиції;
- 2) швидкість грошей мінлива і визначається коливаннями процентної ставки;
- 3) тому, що вони ґрунтуються на функції споживання, яка фіксує зв'язок між динамікою споживчих витрат та поточним доходом;
- 4) виходить із жорсткості цін та ставок заробітної плати.

Дж. М. Кейнс розробив макроекономічний опис чотирьох агрегатів: доходу, заощаджень, інвестицій, споживання. Для цих агрегатів він вивів певні формули, використовуючи такі характеристики, як гранична схильність до споживання, перевага ліквідності, гранична ефективність капіталу. Він також вважав, що забезпечувати початкові інвестиції в умовах недостатньо ефективного попиту з боку споживачів та приватного сектору економіки має держава, не нехтуючи однак і непрямими методами стимулювання інвестицій.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, основними внесками Дж. М. Кейнса в економічну теорію можна визначити наступні:

1. Дж. М. Кейнс започаткував новий напрям в економічній науці, який продовжує уточнюватися і поглиблюватися до цього дня. Він перейшов у аналізі економічних процесів з мікрорівня на макрорівень. Його теорія є макроекономічною.

2. Запропонував новий підхід до регулювання виробництва та зайнятості у суспільстві за допомогою держави, показав роль держави як дуже активної економічної сили, найважливішого учасника та регулятора економічного життя суспільства.

3. Дж. М. Кейнс знайшов взаємозв'язок між психологією поведінки людини та реальними економічними процесами, позначив взаємозв'язок між схильністю людей до заощаджень та інвестиціями в економіку.

4. Саме його теорія надала багатьом державам конкретні рекомендації щодо організації економічного процесу, мала значну практичну цінність.

Варто зазначити, що аналіз кейнсіанської концепції державного регулювання і досі є актуальним. Безумовно, сучасні ринки господарювання є мінливими. Саме тому важливо вчасно вжити заходи з державного регулювання особливо в

критичних ситуаціях, коли ринок не може самостійно відновлюватися і пристосовуватися до нових змін. У зв'язку з цим, існує велика кількість шанувальників теорії кейнсіанства, які намагаються адаптувати її до економічних викликів сьогодення.

Перспективи подальшого дослідження кейнсіанської концепції державного регулювання економіки обумовлені необхідністю подолання негативних явищ, які викликані масштабними кризами сучасних ринків. В умовах подальшого поширення впливу глобалізації на функціонування економіки, втручання держави є необхідним для стабілізації ринкових процесів.

Література

1. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Stellar Classics, 2016. 496 p.
2. Білоус Т. Джон Мейнард Кейнс – економіст і філософ. *Філософська думка*. 2018. № 2. С. 71–88.
3. Васютинська Л. Кейнсіанська модель регулювання економіки: уроки для України. *Держава та регіони*. 2020. № 3 (114). С. 32–35.
4. Руденко М., Жижек Н. Джон Мейнард Кейнс та його «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей». *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2008. Вип. 1 (48). С. 163–166.
5. Чирак І. Науковий внесок Кейнса у розвиток теорії державного, фінансового та грошово-кредитного регулювання. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 2 (71). URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1514/0> (дата звернення: 08.01.2024).
6. Шамбровський Г. О. Розвиток кейнсіанства та відродження лібералізму в XX ст. *Інвестиції : практика та досвід*. 2013. № 16. С. 36–39. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/ipd_2013_16_10.pdf (дата звернення: 09.01.2024).
7. Arena R., Nasica E. Keynes's methodology and the analysis of economic agent behavior in a complex world. *Dans Revue d'économie politique*. 2021. No. 3. Vol. 131. Pp. 371–402. URL: <https://www.cairn.info/revue-d-economie-politique-2021-3-page-371.htm> (access date: 10.01.2024).
8. Dimand R. Maynard Keynes : an economist's biography. *American Journal of Economics and Sociology*. 1996. Vol. 55. No. 3. Pp. 327–336. URL: https://www.academia.edu/32458337/Maynard_Keynes_An_Economists_Biografy (access date: 10.01.2024).
9. Chambers D., Kabiri A. Keynes and Wall Street. *Business History Review*. 2016. No. 90. Pp. 301–328.
10. Wasik J. *Keynes's way to wealth : timeless investment lessons from the great economist*. New York : McGraw-Hill. 2013. 240 p.
11. Stockhammer E. Macroeconomic ingredients for a growth model analysis for peripheral economies: a post-Keynesian-structuralist approach. *New Political Economy*. 2022. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13563467.2022.2149723> (access date: 11.01.2024).
12. Stockhammer E. Post-Keynesian macroeconomic foundations for comparative political economy. *Politics and Society*. 2022. Vol. 50 (1). Pp. 156–187. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.117700323292211006562> (access date: 12.01.2024).

References

1. Keynes, J. M. (2016). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Stellar Classics, 496 p.
2. Bilous, T. (2018). John Maynard Keynes – economist and philosopher [Dzhon Meinard Keins – ekonomist i filosof], *Filosofska dumka*, No. 2, s. 71–88 [in Ukrainian]

3. Vasyutynska, L. (2020). Keynesian model of economic regulation: lessons for Ukraine [Keinsianska model rehuliuвання ekonomiky: uroky dlia Ukrainy], *Derzhava ta rehiony*, No. 3 (114), s. 32–35 [in Ukrainian]
4. Rudenko, M., & Žižko N. (2008). John Maynard Keynes and his «General theory of employment, interest and money» [Dzhon Meinard Keins ta yoho «Zahalna teoriia zainiatosti, vidсотka ta hroshei»], *Visnyk KDPU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, Vyp. 1 (48), s. 163–166 [in Ukrainian]
5. Chirak, I. (2022). Scientific contribution of Keynes to the development of the theory of state, financial and monetary regulation [Naukovyi vnesok Keinsa u rozvytok teorii derzhavnoho, finansovoho ta hroshovo-kredytnoho rehuliuвання], *Svit finansiv*, Vyp. 2 (71). Retrieved from: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1514/0> [in Ukrainian]
6. Shambrovskiy, H. O. (2013). The development of Keynesianism and revival of liberalism in the 20th century [Rozvytok keinsianstva ta vidrozhennia liberalizmu v XX st.], *Investytsii: praktyka ta dosvid*, No. 16, s. 36–39. Retrieved from: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/ipd_2013_16_10.pdf [in Ukrainian]
7. Arena, R., & Nasica, E. (2021). Keynes's methodology and the analysis of economic agent behavior in a complex world. *Dans Revue d'économiepolitique*, No. 3, Vol. 131, s. 371–402. Retrieved from: <https://www.cairn.info/revue-d-economie-politique-2021-3-page-371.htm>.
8. Dimand, R. (1996). Maynard Keynes: an economist's biography. *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 55, No. 3, pp. 327–336. Retrieved from: https://www.academia.edu/32458337/Maynard_Keynes_An_Economists_Biografy.
9. Chambers, D., & Kabiri, A. (2016). Keynes and Wall Street. *Business History Review*, No. 90, Pp. 301–328.
10. Wasik, J. (2013). *Keynes's way to wealth: timeless investment lessons from the great economist*. McGraw-Hill, NewYork, 240 p.
11. Stockhammer, E. (2022). Macroeconomic ingredients for a growthmodel analysis for peripheraleconomies: a post-Keynesian-structuralist approach. *New Political Economy*. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13563467.2022.2149723>.
12. Stockhammer, E. (2022). Post-Keynesian macroeconomic foundations for comparative political economy. *Politics and Society*, Vol. 50 (1), pp. 156–187. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.117700323292211006562>.

***ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ***

УДК 330.142:330.341.1

Вікторія Іванівна МЕЛЬНИК

*доктор економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та оподаткування,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського
національного університету, Україна, e-mail: melnyk.vc@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8587-1192>*

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Мельник, В. І. Формування інтелектуального потенціалу інноваційного розвитку економіки України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 21–33.

Анотація. У статті узагальнено теоретичний контент та обґрунтовано систему формування інтелектуального потенціалу інноваційного розвитку на мікро- та макrorівнях. Інтелектуальний потенціал розглядається як основа формування інноваційного середовища та сприяє розширенню можливостей використання інтелекту (як основи якісного зростання економіки), стає однією з провідних передумов успішності економічного розвитку та встановлення її лідерського потенціалу. Рівень розвитку економіки на макро- та мікрорівні залежить від розвитку інноваційної сфери, основою формування якої є інтелектуальний потенціал, що наразі є визначальним чинником забезпечення реалізації економічних процесів у поєднанні з державною підтримкою та стимулюючими заходами. Окреслено взаємозв'язок між категоріями «інтелектуальний потенціал» та «інтелектуальний капітал». Визначено теоретичні засади розвитку інтелектуального капіталу як інтегратора інноваційного розвитку. Доведено, що інтелектуальний капітал відображає систему взаємодії між різними суб'єктами економічних відносин у напрямі досягнення раціонального та стійкого відтворення шляхом розвитку науково-інноваційної сфери з метою забезпечення конкурентоспроможності виробництва, урахування економічних інтересів господарюючих суб'єктів, зростання доходів та життєвого рівня населення. Розвинуто ідею щодо диференціації видів інноваційного мислення та його змістових характеристик, виділено та охарактеризовано інтегроване мислення як засіб адаптації до функціонування в умовах суспільних трансформацій та подолання фрагментарності процесу реалізації інновацій. Визначено, що інтегративне мислення передбачає високий рівень узагальнення його складових, які забезпечують реалізацію інтелектуальних процесів у формі системи, набуття та зміни форм інтелектуального досвіду, розвивають інтегративні інтелектуальні здібності та сприяють набуттю інтегративних інтелектуальних умінь. Відтак, інноваційна діяльність є результатом інтегративного мислення і, водночас, інтегруючим чинником подальшого процесу пізнання та розвитку. Розглянуто склад та визначено можливості щодо трансформації інтелектуального потенціалу. Приділено увагу науково-освітній компоненті формування інтелектуального потенціалу інноваційного розвитку. Доведено, що інтелектуальний потенціал суспільства є основою формування та реалізації стратегічних напрямів його багаторівневого інноваційного розвитку.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал; інноваційний розвиток; економіка знань; економічний розвиток; інвестиції; інтелектуальний капітал; наука; освіта; інноваційне мислення.

Victoriia MELNYK

Doctor of Economics, Professor of Economics, Accounting and Taxation Department,
Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the West Ukrainian
National University, Ukraine, e-mail: melnyk.vc@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8587-1192>

FORMATION OF THE INTELLECTUAL POTENTIAL OF UKRAINIAN ECONOMY INNOVATIVE DEVELOPMENT

Melnyk, V. (2024). Formation of the intellectual potential of Ukrainian economy innovative development [Formuvannia intelektualnoho potentsialu innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 21–33.

Abstract. The article summarizes the theoretical content and substantiates the formation system of the intellectual potential of innovative development at the micro- and macrolevels. Intellectual potential is considered as a basis for innovative environment formation and contributes to the expansion of opportunities for the intelligence using (as the basis of qualitative economic growth) and becomes one of the leading prerequisites for the success of economic development and establishment of its leadership potential. The level of the economy development at the macro- and microlevel depends on the innovative sphere development, the basis of which is an intellectual potential, which is currently a determining factor in ensuring of economic processes implementation in combination with state support and stimulating measures. The relationship between the categories of «intellectual potential» and intellectual capital is outlined. The theoretical foundations of intellectual capital development as an integrator of innovative development are determined. It is proved that intellectual capital reflects the system of interaction between various subjects of economic relations in the direction of achieving rational and sustainable reproduction through the development of scientific and innovative sphere for the purpose of ensuring the production competitiveness, taking into account the economic interests of business entities, growth of incomes and living standard of the population. The idea of differentiating types of innovative thinking and its content characteristics is developed, integrated thinking is highlighted and characterized as a means of adapting to functioning in the conditions of societal transformations and overcoming the fragmentation of innovation implementation process. It was determined that integrative thinking involves a high level of generalization of its components, which ensure of intellectual processes implementation in the form of a system, an acquisition and change of intellectual experience forms, which develop integrative intellectual abilities and contribute to the acquisition of integrative intellectual skills. Therefore, innovative activity is a result of integrative thinking and at the same time an integrating factor in the further process of cognition and development. The composition is considered and the possibilities for intellectual potential transformation are determined. Attention is paid to the scientific and educational component of forming the intellectual potential of innovative development. It is proved that the society intellectual potential lies at the basis of strategic directions formation and implementation of its multi-level innovative development.

Keywords: intellectual potential; innovative development; knowledge economy; economical development; investments; intellectual capital; science; education; innovative thinking.

JEL classification: E690; O150

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.21-33](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.21-33)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасних умовах значно зростає роль інноваційної складової економічного розвитку, де вагомою складовою є творча діяльність особистості. Рівень накопичених знань та інтелектуальних ресурсів й ефективність їх використання на практиці визначає темпи економічного розвитку, науково-технічні можливості реалізації виробничих процесів, можливості впровадження соціально-економічних змін.

Україна має високий освітній та науковий потенціал, здатний продукувати різноманітні нововведення у вигляді ідей, наукових розробок, патентів. Серед конкурентних переваг України варто виділити такі [1]:

- відповідно до Глобального індексу конкурентоспроможності – висока ємність ринку, якість вищої, середньої та професійної освіти;

- відповідно до Глобального індексу інновацій основою української інноваційної конкурентоспроможності є людський капітал, тобто знання та навички, якими володіють люди, що дають змогу їм створювати цінність у світовій економічній системі. Його ефективна реалізація і є головною конкурентною перевагою.

Вчені, працівники сфери управління, підприємці, фахівці у галузі фінансів, інженерії, високих технологій та інших галузей, що задіяні у процесі формування інформації та створення нових знань, визначаються новою інтелектуальною елітою суспільства, що формує основу суспільних благ та багатств розвинених країн світу, оскільки вони створюють середній клас соціуму, який є базисом його соціальної стабільності та визначає прогресивні зміни [2, с. 255].

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Наукова дискусія щодо питання розвитку інтелектуального потенціалу має місце протягом кількох останніх десятиліть. Значну увагу окресленій проблемі приділили такі дослідники, як: П. Друкер, І. Ю. Бойко, Т. О. Зінчук, Г. О. Житченко, Т. К. Кваша, Т. О. Коноваленко, М. Коваленко, Н. Є. Кульчицька, Т. В. Куриленко, Я. С. Ларіна, К. В. Малько, О. І. Гончар, В. М. Нам'ясенко, С. З. Манів, І. П. Мойсеєнко, І. В. Молчанова, О. Ф. Паладченко, І. Ф. Прокопенко, Т. О. Стовбун, О. Б. Стефанишин, Л. І. Цимбал та ін. Проте, низка питань у системі формування та трансформації інтелектуального капіталу залишаються невирішеними та потребують проведення подальших досліджень. Так, у своїх дослідженнях Н. Є. Кульчицька та Л. В. Дерманська значну увагу зосередили на питанні значення інтелектуального потенціалу в інноваційному розвитку країни та структури інноваційного потенціалу підприємства [3]. Мойсеєнко І. П. та Стефанишин О. Б. зазначають, що інтелектуальний потенціал та його характеристики визначають функціональну стабільність та розвиток інноваційної трансформації економіки [4]. Вагомі дослідження щодо стану реалізації середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної розвитку на загальнодержавному рівні здійснили Т. К. Кваша, О. Ф. Паладченко та І. В. Молчанова. Детальний аналіз середньострокових пріоритетів доцільно здійснювати за такими стратегічними пріоритетами, як [5]: впровадження нових технологій передачі енергії, енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій виробництва, освоєння альтернативних джерел енергії, нових технологій високотехнологічного розвитку вітчизняної транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки; освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток

агропромислового комплексу; впровадження нових технологій та обладнання для високоякісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки. На потребі посилення активізації творчої праці, результати якої запроваджуються у суспільне виробництво через новітні технології (винаходи), корисні моделі, програмні засоби ЕОМ, програмне забезпечення тощо, що наголошує у своїх працях С. З. Манів [6]. Важливою складовою окресленої тематики є виділення індикаторів, що визначають інтелектуальний потенціал та ключові аспекти інноваційних стратегій й аспекти активізації інтелектуального потенціалу в стратегіях, на що й було націлене дослідження проведене Л. І. Цимбал та М. В. Дацько [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потреба у формуванні та зміцненні економічного простору держави на основі інноваційного розвитку зумовлює необхідність пошуку шляхів вирішення окресленої проблеми. У даному контексті недостатньо обґрунтованими на науковому рівні залишаються питання щодо визначення детермінант забезпечення інноваційного розвитку, серед яких провідне місце належить інноваційному потенціалу, забезпеченню його відтворення та трансформації в інтелектуальний капітал, що відображає доцільність макро- та мікрорівнівневого розгляду інтелектуального потенціалу й використання на практиці сучасних форм організації інноваційної діяльності.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичного контенту та обґрунтування системи формування інтелектуального потенціалу інноваційного розвитку на мікро- та макrorівнях. Для проведення дослідження було використано систему загальнонаукових та спеціальних методів, застосовано системно-структурний підхід до вивчення проблеми інноваційного розвитку в контексті впливу чинника інтелектуального потенціалу. У процесі дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний; монографічний; методи узагальнення, синтезу та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Високий рівень конкурентоспроможності економіки є характерним для держав, де її зростання зумовлене впровадженням науково-технічних досягнень та збільшенням інтелектуалізації усіх процесів виробничо-господарської діяльності.

Темпи розвитку економіки визначаються загальносвітовим характером щодо зменшення часового лагу між основними етапами реалізації досягнень науково-технічного прогресу: ідеєю, винаходом, відкриттям та доведенням його до етапу впровадження у виробництво. Загострення конкуренції все частіше призводить до таких наслідків, що автор-винахідник стає головним та невід'ємним елементом циклу розвитку усіх систем, створених людством, а у практичній господарській діяльності набувають використання такі терміни, як: «людський потенціал», «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальний капітал», «інтелектуальна власність» [6].

Інтелектуальний потенціал держави є основою формування інноваційного середовища та сприяє розширенню можливостей використання інтелекту (як основи якісного зростання економіки), стає однією з провідних передумов успішності економічного розвитку та встановлення її лідерського потенціалу. Трансформація якісної основи розвитку економіки потребує переоцінки ролі інтелекту в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності людини, що

підтверджує актуальність проблеми ефективності реалізації інтелектуального потенціалу для підвищення рівня конкурентоспроможності економічної системи на інноваційній основі [7, с. 132].

Інтелектуальний потенціал розглядається як здатність людини (людства) до реалізації творчої функції, що має наслідком акумуляцію та використання на практиці отриманих результатів творчої діяльності: знання, ідеї, проекти, різноманітні об'єкти інтелектуальної власності та ін., які можуть бути використані для ефективного розвитку суспільства та економіки. Сутнісне значення інтелектуального потенціалу розкривається у необмежених творчих можливостях людини творити та продукувати й таким чином досягати примноження життєвих благ. Методологічною основою формування інтелектуального потенціалу є властивості робочої сили, що мають здатність матеріалізуватися та створювати додаткові продукти.

Американський вчений-економіст П. Друкер екстраполюючись від традиційних форм управління, які визначають основну потребу використання наявних ресурсів найбільш цілеспрямованим чином в умовах їх вичерпності та обмеженості, на перше місце висуває творчість як основу ефективного забезпечення досягнення мети діяльності та переконує, що протягом ХХІ ст. відбувається зміщення (перехід) від «раціонального типу організації» до такого, що «ґрунтується на інформаційних ресурсах та знаннях» [8, с. 198].

Інтелектуальний потенціал – система зв'язків і відносин між елементами інтелектуального капіталу (персонал, ринкові активи, структурні активи, інтелектуальна власність), які виникають в процесі проектування, виготовлення, реалізації та споживання продукту й управління цими процесами [9].

З економічної точки зору, інтелектуальний потенціал демонструє підсистему відносин у процесі виробничо-господарської діяльності, а також правові, соціально-психологічні, культурні та інші аспекти відтворення у соціально-економічній системі, що взаємопов'язані з розумовими, нервовими, творчими та іншими властивостями людини (працівника), можуть примножити здатність до виконання трудових операцій. Тобто, окрім фізичних властивостей, притаманних людині, що впливають на зростання результативності виробництва, важливу роль відіграє її здатність до інноваційного мислення.

Формування економіки знань передбачає визначення змін на шляху інтелектуально-інноваційного розвитку за такими складовими [4]:

- сукупність цінностей суспільства – відображає наявність взаємодії та взаємозв'язків між економічним та соціально-культурним розвитком;
- науково-освітня система – показує здатність країни розвивати та підтримувати на високому рівні сферу науки та освіти, сприяти зростанню інтелектуального складника у системі кадрового забезпечення;
- підтримка розвитку підприємництва, інноваційного підприємництва, приватного сектору через формування та забезпечення сприятливих умов для середовища інвестиційно-інноваційного розвитку;
- побудова системи формування інфраструктури по забезпеченню накопичення, збереження, руху та передачі наявних знань та інформаційних ресурсів, а також соціального та сервісного обслуговування (збереження довкілля, охорона здоров'я, освіта та ін.);

– забезпечення впровадження міжнародних систем якості й трансформації ідей та сучасних технологій в продукти та послуги підприємств.

На рівні підприємства, інтелектуальний потенціал є нематеріальним активом/ресурсом, що виражається у розумових здібностях працівників (індивідуальних), а також персоналу підприємства загалом, що через синергетичні зв'язки може постійно зростати та нагромаджуватися в порядку геометричної прогресії, а також використовуватися як в теперішньому, так і в майбутньому періоді для досягнення визначених цілей діяльності [10, с. 56].

Ефективний розвиток економіки, побудованої на інтелекті, потребує залучення та підготовки висококваліфікованих фахівців й дослідників для забезпечення національного господарства наукоємними розробками високотехнологічного спрямування, що зосереджені на розв'язанні питань сировинної та енергетичної незалежності [11, с. 9].

Одними із найвагоміших показників ресурсів для формування інтелектуального потенціалу інноваційного середовища є фінансування освіти та науки, які в більшості державних стратегій визначені пріоритетними для розвитку інноваційно активної економіки [7, с. 133].

В умовах інтеграції в європейський освітній простір актуальним є зміцнення стратегічного партнерства між закладами вищої освіти, науково-дослідними установами та підприємствами, що сприятиме гармонізації сфер освіта-наука-виробництво у процесі підготовки висококваліфікованих кадрів [12]. Використання на практиці таких сучасних форм організації інноваційної діяльності у форматі центрів інноваційного розвитку, консорціумів, інноваційних парків, наукових об'єднань, наукових та навчальних центрів, реалізації спільних проєктів між науковими організаціями та виробниками сприяють зміцненню потенціалу інноваційного розвитку, впровадженню досягнень науково-технічного прогресу, а відтак, інноваційному розвитку економіки та суспільства.

Економісти по-різному описують структуру людського капіталу, але всі вони єдині в тому, що визнають домінуюче значення освітнього чинника. Освіта є провідною галуззю виробництва людського капіталу, оскільки опосередковано сприяє збільшенню капіталу здоров'я людини, поліпшенню його соціального благополуччя, що, у свою чергу, також сприяє економічному зростанню [13, с.42]. Тому завданням сучасних закладів вищої освіти є сприяння розвитку різних видів інноваційного мислення [14]. На рис. 1 відображено змістові характеристики видів інноваційного мислення.

Особливо важливим у сучасних умовах є формування інтегрованого мислення, як засобу адаптації до функціонування в умовах суспільних трансформацій.

Інноваційний розвиток можна повною мірою осмислити лише при розгляді усіх його елементів в системній цілісності та з урахуванням середовища реалізації інноваційного процесу.

Пізнавальний процес у формі мислення призводить до появи нових знань та визначається опосередкованим та індивідуальним відображенням реальності на основі творчого підходу. Особливістю інтегративного інноваційного мислення є те, що складові такого процесу є органічно взаємопов'язаними, наділені гнучкістю та можуть поєднуватися. Відтак, інноваційна діяльність є результатом інтегративного мислення і, водночас, інтегруючим чинником подальшого процесу пізнання та розвитку.

Інтегративне мислення передбачає високий рівень узагальнення його складових, які забезпечують реалізацію інтелектуальних процесів у формі системи, набуття та зміни форм інтелектуального досвіду, які розвивають інтегративні інтелектуальні здібності та сприяють набуттю інтегративних інтелектуальних умінь. Саме інтегративні інтелектуальні вміння є основою пізнавального процесу та сприяють створенню базису для реалізації процесів розвитку.

Рис. 1. Змістові характеристики видів інноваційного мислення
Джерело: розвинено ідею, викладену у дослідженні [14]

Реалізація інтелектуального потенціалу через безпосередню участь у створенні благ призводить до трансформації його в інтелектуальний капітал, таким чином відбувається набуття статусу об'єкта стратегічного управління та виконується функція самозростання вартості.

На думку Т. Шульца: «Під людським капіталом слід розуміти знання, здібності та отримані навички людини, які допомагають зростанню рівня продуктивності праці та можливостей людини. Таким чином, усі можливості людини мають вроджений або ж набутий характер та, за умови їх розвитку із відповідним інвестиційним забезпеченням, вони перетворюються на капітал» [15].

Для інтелектуальної форми капіталу є притаманним більш високий рівень розвитку порівняно з іншими формами капіталу, оскільки він визначає ефективність структури та стійкість економічного розвитку суспільства. Інтелектуальний капітал має своє відображення у знаннях та навичках, що підлягають перетворенню на доходи, які є вимірними. Досить широке значення містять будь-які управлінські технологічні та ринкові впровадження, що можуть бути у формі інновацій, надаючи можливість отримувати додаткові прибутки.

Інтелектуальний капітал є сукупністю знань, професійної підготовки, досвіду та інтуїтивних властивостей працівників організації. Інтелектуальний капітал може розглядатися на рівні регіону або держави. Також до інтелектуального капіталу належать сформовані зв'язки між людьми, інформаційні ресурси у формі створених комп'ютерних мереж та баз даних, що містять, передають інформацію для працівників певної структури або системи, що сприяє швидкості та забезпечує адекватність реагування на появу змін.

Щодо взаємозв'язку інтелектуального та інноваційного потенціалу, то останній поєднує сукупність ресурсів, зокрема: матеріальних (техніко-технологічне забезпечення); фінансових; кадрових; інфраструктурних (структури, підрозділи та ін.) та інтелектуальних (патенти, ліцензії, дозвілля та технологічна документація, плани, проекти щодо розробки й впровадження інновацій, програми інноваційного розвитку та ін.).

Визначення сутності, значення та ролі інтелектуального капіталу у процесі відтворення базується на формуванні концепції управління господарюючими суб'єктами – менеджменту знань та економіці знань.

Зосереджуючи увагу на значенні та ролі людського капіталу у процесі формування економічного потенціалу організації, вважаємо, що вірним перебігом подій має стати реалізація стратегії інноваційного розвитку, що базується на одній з основних конкурентних переваг підприємства – його інтелектуальному капіталі (працівниках), на забезпеченні розвитку людських ресурсів та технологій найбільш ефективного набуття та застосування знань, навичок та вмінь людини з метою досягнення високих результатів економічного та соціального розвитку загалом [2, с. 255].

Безпосередніми елементами політики, що зосереджена на всебічному розвитку людського капіталу в Україні як чинника розвитку інновацій, визначено [3, с. 117]:

- створення стимулів для інвестування в людський капітал, передусім, обчислення та вирахування із бази оподаткування особистих витрат на заходи з охорони та зміцнення здоров'я працівників, послуги з освіти, здійснення виплат до фондів медичного та пенсійного страхування та ін.;

- надання податкових стимулів у процесі інвестування у самозайнятість населення: вилучення індивідуальних витрат із бази оподаткування, що спрямовуються на розвиток особистих господарств у сільських територіях, купівлю товарів для здійснення індивідуальної підприємницької діяльності, внесків у започаткування господарських товариств або малих форм підприємницької діяльності;

- регулювання ринку праці, пропозиції робочої сили, забезпечення умов професійного навчання, підготовки спеціалістів, підвищення якості роботи працівників з урахуванням структурних економічних змін, фінансової політики щодо оплати праці та зайнятості населення;

- підвищення освітнього рівня населення України та повне охоплення населення послугами з освіти та розвитку;

- розвиток системи професійної підготовки, просвіти та перепідготовки працівників, підвищення рівня кваліфікації, післяфахового навчання, популяризації сучасних знань у галузі науки, техніки, технологій та ін.;

- підвищення кваліфікації керівних кадрів державних і приватних підприємств з питань сучасного управління, теорії та практики менеджменту, фінансового планування, обліку та контролю, роботі з персоналом, маркетинговій діяльності та ін.

Важливу роль у забезпеченні реалізації інтелектуального потенціалу відіграє державна підтримка на основі фінансування наукових розробок, впровадження та генерації ідей, досягнення високого рівня комерціалізації розробок. Нині держава має обмежену фінансову та інституційну спроможність. Наявні ресурси доцільно спрямувати на підтримку наукових досліджень, які є однією із засад інноваційного потенціалу, а також створення ефективної інфраструктури, що сприятиме перетворенню результатів досліджень у продукт, що придатний до подальшої комерціалізації [1].

Для активізації та підвищення результативності реалізації наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності за середньостроковими пріоритетами пропонується активізувати стимулювання наукового сектору до формування актуальної тематики наукових досліджень, спрямованих на створення інноваційних розробок для забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної економіки з урахуванням вимог глобального ринку та особливостей науково-технічної діяльності та реалізації в 2023 р. середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня [5, с. 13].

Як показує аналіз стратегій важливих гравців інноваційного ринку, переважна більшість є зосередженою на зростанні інтелектуального потенціалу держави. Так, у стратегіях Швейцарії, Швеції, США, Великої Британії, Сінгапуру та Фінляндії чітко визначено заходи щодо підвищення інтелектуального потенціалу через освіту та науку (рівень фінансування, дотування та ін.). У стратегіях США, Сінгапуру та Ірландії передбачено окремі заходи щодо залучення іммігрантів та повернення висококваліфікованих робітників на Батьківщину. Загалом, усі стратегії зосереджені на двох ключових моментах: підготовці персоналу та реалізації його можливостей. У цих двох напрямках вбачається ключова роль держави або як основного поставальника фінансових ресурсів, або ж як регулятора, орієнтованого на стимулювання бізнесу до інноваційної діяльності та співпраці з університетами [7, с. 136].

Зарубіжний досвід показує ефективність впровадження інноваційної моделі розвитку на основі використання результатів інтелектуальної діяльності людини. Переважна більшість науковців переконані, що на підприємницькому рівні інтелектуальний капітал узагальнює такі складові [16, с. 107]:

- 1) людський капітал – капітал, втілений у працівниках організації у вигляді досвіду, знань, навичок, здібностей до нововведень, а також у загальній культурі, філософії організації; іншими його складовими є моральні цінності організації, культура праці та управління, загальний підхід до справи;

2) структурний капітал – найбільш різномірна частина інтелектуального капіталу; сюди відносять технічне і програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти і все те, що дає змогу працівникам компанії реалізувати свій виробничий потенціал;

3) ринковий (споживчий) капітал – включає товарні знаки та знаки обслуговування, найменування, ділову репутацію, присутність відповідних працівників у фірмах-партнерах або організаціях, що є клієнтами, постійних споживачів та покупців, укладені контракти з постачальниками та клієнтами та ін.

Висновки і перспективи подальших розробок. Інтелектуальний потенціал розглядається як здатність людини до реалізації творчої функції, що має наслідком акумуляцію та використання на практиці отриманих результатів творчої діяльності: знання, ідеї, проекти, різноманітні об'єкти інтелектуальної власності та інше, що можуть бути використані для ефективного розвитку суспільства та економіки. Інтелектуальний капітал також відображає систему взаємодії між різними суб'єктами економічних відносин у напрямі досягнення раціонального та стійкого відтворення шляхом розвитку науково-інноваційної сфери з метою забезпечення конкурентоспроможності виробництва, урахування економічних інтересів господарюючих суб'єктів, зростання доходів та життєвого рівня населення.

Рівень розвитку економіки на макро- та мікрорівні залежить від розвитку інноваційної сфери, основою формування якої є інтелектуальний потенціал, що нині є визначальним чинником забезпечення реалізації економічних процесів у поєднанні з державною підтримкою та стимулюючими заходами.

У дослідженні розвинено ідею щодо диференціації видів інноваційного мислення та його змістових характеристик, виділено та охарактеризовано інтегроване мислення як засіб адаптації до функціонування в умовах суспільних трансформацій та подолання фрагментарності процесу реалізації інновацій. Визначено, що інтегративне мислення передбачає високий рівень узагальнення його складових, які забезпечують реалізацію інтелектуальних процесів у формі системи, набуття та зміни форм інтелектуального досвіду, які розвивають інтегративні інтелектуальні здібності та сприяють набуттю інтегративних інтелектуальних умінь. Відтак, інноваційна діяльність є результатом інтегративного мислення і, водночас, інтегруючим чинником подальшого процесу пізнання та розвитку.

Формування інтелектуального потенціалу та його нагромадження є пріоритетом у забезпеченні ефективного розвитку виробничо-господарських систем та стратегічно важливим напрямом перспективного розвитку суспільно-економічного розвитку держави.

Використання на практиці таких сучасних форм організації інноваційної діяльності у форматі центрів інноваційного розвитку, консорціумів, інноваційних парків, наукових об'єднань, наукових та навчальних центрів, сприяє зміцненню потенціалу інноваційного розвитку, впровадженню досягнень науково-технічного прогресу, а відтак інноваційному розвитку економіки та суспільства.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці ефективного механізму зміцнення інтелектуального потенціалу та досягненні високих результатів його використання у виробничо-господарських процесах з метою розширеного відтворення.

Література

1. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 526-р від 10.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text> (дата звернення: 11.01.2024).
2. Житченко Г. О. Сутність та визначення поняття «інтелектуальний капітал». *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 255–259.
3. Кульчицька Н. Є., Дерманська Л. В. Інтелектуальний потенціал як складова забезпечення інноваційного розвитку країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 116–119.
4. Мойсєненко І. П., Стефанишин О. Б. Інтелектуальний капітал в інноваційній економіці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 579. С. 182–188. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/47c53b1a-0a6a-41c7-81ba-4b9520492423/content> (дата звернення: 12.01.2024).
5. Кваша Т. К., Паладченко О. Ф., Молчанова І. В. Загальнодержавні середньострокові пріоритети інноваційної діяльності та їх бюджетна підтримка. *Наука, технології, інновації*. 2023. № 4 (28). С. 3–16.
6. Манів С. З. Інтелектуальний потенціал : його суть та складові. *Економіка та держава*. 2009. № 6. С. 51–55. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2009/16.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
7. Цимбал Л. І., Дацько М. В. Розвиток інтелектуального потенціалу в інноваційних стратегіях країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 19. Ч. 3. С. 132–137.
8. Друкер П. *Виклики для менеджменту XXI століття*. Київ : Видавничий центр «КМ-БУКС», 2020. 240 с.
9. Зінчук Т. О., Малько К. В. Теоретично-методологічні засади формування інтелектуального потенціалу підприємств аграрного сектору економіки. *Інтелектуальна економіка : глобальні тенденції та національні перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 26 трав. 2016 р. Житомир : Житомирський національний агроєкологічний університет, 2016. С. 59–65. URL: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/7490> (дата звернення: 19.01.2024).
10. Гончар О. І., Нам'ясенко В. М. Інтелектуальний потенціал як один із основних факторів розвитку промислового підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 3. Т. 2. С. 55–58.
11. Прокопенко І. Ф., Стовбун Т. О. Інноваційна політика держави та її роль у забезпеченні розвитку економіки України. *Збірник наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Серія «Економіка». 2014. Вип. 14. С. 5–15.
12. Шебанін В. С. Дуальна форма освітньої підготовки висококваліфікованих фахівців для аграрної сфери України. *Економіка АПК*. 2018. № 7. С. 5–15.
13. Ларіна Я., Брацлавська О. *Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації* : монографія. Київ : Видавничий центр «Академія», 2012. 248 с.
14. Шебаніна О. В., Кормишкін Ю. А. Сучасна парадигма інноваційного розвитку аграрного підприємства. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3. С. 4–10. DOI: [https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-3\(103\)-1](https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-3(103)-1).
15. Коноваленко Т. О., Вайтешонок Р. О., Бойко І. Ю., Куриленко Т. В. *Економічний олімп : лауреати Нобелівської премії з економіки 1969-2009 рр.* Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2010. 148 с.
16. Коваленко М. *Теорія і методологія управління розвитку регіонального господарського комплексу в контексті економіки знань* : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2007. 312 с.

References

1. *On the approval of the Development Strategy for innovative activity sphere for the period until 2030*: Law of Ukraine, No. 526-p, 10.07.2019 [Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery

- innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 526-p, 10.07.2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text> [in Ukrainian]
2. Zhytchenko, H. O. (2017). The essence and definition of the concept of «intellectual capital» [Sutnist ta vyznachennia poniattia «intelektualnyi kapital»], *Ekonomika i suspilstvo*, Vyp. 12, s. 255–259 [in Ukrainian]
 3. Kulchytska, N. Ye., & Dermanska, L. V. (2016). Intellectual potential as a component of ensuring innovative development of the country [Intelektualnyi potentsial yak skladova zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku krainy], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. 8, Ch. 1, s. 116–119 [in Ukrainian]
 4. Moiseienko, I. P., & Stefanyshyn, O. B. (2007). Intellectual capital in the innovative economy [Intelektualnyi kapital v innovatsiinii ekonomitsi], *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*, No. 579, s. 182–188. Retrieved from: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/47c53b1a-0a6a-41c7-81ba-4b9520492423/content> [in Ukrainian]
 5. Kvasha, T. K., Paladchenko, O. F., & Molchanova, I. V. (2023). National medium-term priorities of innovative activity and their budgetary support [Zahalnodержavni seredniostrokovy priorytety innovatsiinoi diialnosti ta yikh biudzhethna pidtrymka], *Nauka, tekhnolohii, innovatsii*, No. 4 (28), s. 3–16 [in Ukrainian]
 6. Maniv, S. Z. (2009). Intellectual potential: its essence and components [Intelektualnyi potentsial: yoho sut ta skladovi], *Ekonomika ta derzhava*, No. 6, s. 51–55. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2009/16.pdf [in Ukrainian]
 7. Tsymbal, L. I., & Datsko, M. V. (2018). Intellectual potential development in innovative strategies of countries [Rozvytok intelektualnoho potentsialu v innovatsiinnykh stratehiakh krain], *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. 19, Ch. 3, s. 132–137 [in Ukrainian]
 8. Druker, P. (2020). *Challenges for management of the XXI century* [Vykyky dla menedzhmentu XXI stolittia], KM-BUKS, Kyiv, 240 s. [in Ukrainian]
 9. Zinchuk, T. O., & Malko, K. V. (2016). Theoretical and methodological principles of intellectual potential formation of the agrarian sector enterprises of the economy, *Intellectual economy: global trends and national perspectives*: Proceedings of the II International science and practice internet-conference, May 26, 2016 [Teoretychno-metodolohichni zasady formuvannia intelektualnoho potentsialu pidpriemstv aharnoho sektoru ekonomiky: Intelektualna ekonomika: hlobalni tendentsii ta natsionalni perspektyvy: materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., 26 travnia 2016 r.], Zhytomyrskiy natsionalnyi ahroekolohichnyi universytet, Zhytomyr, s. 59–65. Retrieved from: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/7490> [in Ukrainian]
 10. Honchar, O. I., & Namyasenko, V. M. (2013). Intellectual potential as one of the main factors in the industrial enterprise development [Intelektualnyi potentsial yak odyn iz osnovnykh faktoriv rozvytku promyslovoho pidpriemstva], *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, No. 3, T. 2, s. 55–58 [in Ukrainian]
 11. Prokopenko, I. F., & Stovbun, T. O. (2014). State innovation policy and its role in ensuring the development of the economy of Ukraine [Innovatsiina polityka derzhavy ta yii rol u zabezpechenni rozvytku ekonomiky Ukrainy], *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody*, Serii «Ekonomika», Vyp. 14, s. 5–15 [in Ukrainian]
 12. Shebanin, V. S. (2018). Dual form of educational training of highly qualified specialists for the agricultural sector of Ukraine [Dualna forma osvithnoi pidhotovky vysokokvalifikovanykh fakhivtsiv dla aharnoi sfery Ukrainy], *Ekonomika APK*, No. 7, s. 5–15 [in Ukrainian]
 13. Larina, Ya., & Bratslavskaya, K. (2012). *Human capital development in the globalization conditions*: monograph [Rozvytok liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia], Akademiia, Kyiv, 248 s. [in Ukrainian]

14. Shebanina, O. V., & Kormyshkin, Yu. A. (2019). Modern paradigm of innovative development of agrarian entrepreneurship [Suchasna paradyhma innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva], *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoriia*, Vyp. 3, s. 4–10. DOI: [https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-3\(103\)-1](https://doi.org/10.31521/2313-092X/2019-3(103)-1) [in Ukrainian]
15. Konovalenko, T. O., Vayteshonok, R. O., Boyko, I. Yu., & Kurylenko, T. V. (2010). *Economic Olympus: laureates of the Nobel Prize in Economics 1969-2009* [Ekonomichnyi olimp: laureaty Nobelivskoi premii z ekonomiky 1969-2009 rr.], DVNZ «Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana», Kyiv, 148 s. [in Ukrainian]
16. Kovalenko, M. (2007). *Management theory and methodology of regional economic complex development in the context of knowledge economy: monograph* [Teoria i metodolohiia upravlinnia rozvytkom rehionalnoho hospodarskoho kompleksu v konteksti ekonomiky znan: monohrafiia], Oldi-plius, Kherson, 312 s. [in Ukrainian]

***РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА***

УДК 339.138:338.43

Борис Васильович ПОГРІЩУК

доктор економічних наук, професор, директор Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, Україна, e-mail: pohrishchuk70@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6974-1083>

Володимир Васильович ЩЕРБИЧ

аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, Західноукраїнський національний університет, Україна, e-mail: volodymyrshcherbych1999@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0544-4730>

Олег Борисович ПОГРІЩУК

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки обліку та оподаткування, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету, Україна, e-mail: o.pohrishchuk@wunu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9513-0585>

Олександр Іванович ТРАЧУК

аспірант кафедри маркетингу, Західноукраїнський національний університет, Україна, e-mail: oleksandrtrachuk2023@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2869-8728>

**ІНСТРУМЕНТИ МАРКЕТИНГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ**

Погріщук, Б. В., Щербич, В. В., Погріщук, О. Б., Трачук, О. І. Інструменти маркетингового забезпечення продовольчої безпеки регіону. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 35–46.

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан світової продовольчої безпеки та особливості її формування та забезпечення на регіональному рівні. У цьому контексті зазначено, що сучасний глобалізований економічний простір вимагає розуміння природи й закономірностей перебігу економічних процесів, побудови ефективної системи налагодження не лише виробництва, але й розробки різноманітних інструментів впливу на ринкове середовище для визначення та задоволення потреб людства. Метою статті є обґрунтування маркетингових інструментів досягнення сталості системи продовольчого забезпечення на регіональному рівні. Дослідження виконувалося за допомогою комплексного підходу та сукупності загальнонаукових методів: індукції та дедукції, економічного аналізу і синтезу, а також спеціальних методів, таких як: порівняння, теоретичного пошуку та логічного узагальнення. Встановлено, що реалізація механізму забезпечення продовольчої безпеки передбачає широкий спектр стратегічних рішень та заходів, що направлені на гарантування доступу населення до якісних та безпечних продуктів харчування у потрібній кількості та базується на таких складових, як: нормативно-правове регулювання безпеки харчових продуктів; здійснення моніторингу та контролю якості й відповідності стандартам безпеки продукції; освітнє та інформаційне забезпечення сфери продовольчої безпеки, розвиток сільськогосподарського виробництва та його державна підтримка у напрямі підвищення якості та ефективності виробництва продукції рослинництва та тваринництва; налагодження міжнародної співпраці та інноваційного розвитку галузей сільського господарства, переробної промисловості для підвищення рівня продовольчої безпеки. Обґрунтовано принципи формування продовольчої

безпеки на регіональному рівні, а саме: соціальний принцип, що розкривається через забезпечення продуктами харчування населення та має прояв у створенні можливостей для усіх зацікавлених сторін в організаційному забезпеченні та контролі процесу формування продовольчої безпеки регіону; принцип комплексності, що відображає необхідність поєднання різних інструментів у процесі вирішення проблеми щодо забезпечення населення безпечними та якісними продуктами харчування; принцип системності, що передбачає всебічний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки регіону. Доведено, що використання інструментів маркетингу при формуванні продовольчої безпеки регіону зосереджене не лише на забезпеченні населення безпечними та якісними продуктами, але й на зростанні усвідомленості щодо пріоритетності окресленого питання серед усіх зацікавлених громадян у сфері удосконалення безпеки життєдіяльності людини. Для досягнення цих цілей запропоновано використовувати різноманітні інструменти маркетингу, зокрема: інформаційних заходів з використанням інтернет-ресурсів та соціальних медіа; рекламних кампаній; проведення виставок, ярмарок, презентацій продовольчої продукції з акцентом на її безпеку та якісні властивості; освітні заходи та навчальні програми; сертифікація та маркування продукції; співпраця із засобами масової інформації; встановлення партнерських відносин з громадськими організаціями, місцевими підприємствами та управлінськими структурами для розв'язання питань формування сталої системи продовольчої безпеки регіону.

Ключові слова: маркетинг; інструменти маркетингу; продовольча безпека; підприємництво; регіональний розвиток; економічний потенціал; сталий розвиток.

Boris POHRISHCHUK

Doctor of Economics, Professor, Director of Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the West Ukrainian National University, Ukraine,
e-mail: pohrishchuk70@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6974-1083>

Volodymyr SHCHERBYCH

Postgraduate Student of International Tourism and Hotel Business Department, Western Ukrainian National University, Ukraine, e-mail: volodymyrshcherbych1999@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0544-4730>

Oleg POHRISHCHUK

PhD in Economics, Associate Professor of Economics, Accounting and Taxation Department, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics Western Ukrainian National University, Ukraine, e-mail: o.pohrishchuk@wunu.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9513-0585>

Oleksandr TRACHUK

Postgraduate Student of the Marketing Department, West Ukrainian National University, Ukraine, e-mail: oleksandrtrachuk2023@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2869-8728>

MARKETING TOOLS FOR FOOD SECURITY IN THE REGION

Pohrishchuk, B., Shcherbych, V., Pohrishchuk, O., & Trachuk, O. (2024). Marketing tools for food security in the region [Instrumenty marketynhovoho zabezpechennia prodovolchoi bezpeky rehionu], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 35–46.

Abstract. The article considers the current state of global food security and features of its formation and provision at the regional level. In this context, it is stated that the modern globalized economic space requires an understanding of the nature and regularities of economic processes, the construction of an effective system for adjusting not only production, but also the development of various tools for influencing the market environment for determining and meeting the needs of humanity. The purpose of the article is justification of marketing tools for achieving sustainability of the food supply system at the regional level. The research was carried out using a complex approach and a set of general scientific methods: induction and deduction, economic analysis and synthesis, as well as special methods, such as: comparison, theoretical search and logical generalization. It has been established that the implementation of the food safety mechanism includes a wide range of strategic decisions and measures aimed at guaranteeing access of the population to high-quality and safe food in the required quantity and is based on such components as: regulatory and legal regulation of food safety; implementation of monitoring and control of quality and compliance with product safety standards; educational and information provision in the field of food security, development of agricultural production and its state support in the direction of improving the quality and efficiency of production of crop and livestock products; establishment of international cooperation and innovative development of the branches of agriculture, processing industry for increasing the level of food security. The principles of food security formation at the regional level are substantiated, namely: the social principle, which is revealed through the provision of food products to the population and is manifested in the creation of opportunities for all interested parties in the organizational support and control of the process of formation of food security in the region; the principle of complexity, which reflects the need to combine various tools in the process of solving the problem of providing the population with safe and high-quality food products; the principle of systematicity, which involves a comprehensive approach to solving economic, social, ecological and other aspects of the problem of food security in the region. It has been proven that the use of marketing tools in the formation of food security in the region is focused not only on providing the population with safe and high-quality products, but also on increasing awareness of the priority of the outlined issue among all interested citizens in the field of improving the safety of human life. To achieve these goals, the use of various marketing tools is proposed, in particular: information events using Internet resources and social media; advertising campaigns; conducting exhibitions, fairs, presentations of food products with an emphasis on their safety and quality properties; educational activities and educational programs; product certification and marking; cooperation with mass media; establishment of partnership relations with public organizations, local entrepreneurs and management structures to solve the issues of forming a sustainable system of food security in the region.

Keywords: marketing; marketing tools; food safety; entrepreneurship; regional development; economic potential; sustainable development.

JEL classification: M310; O180; Q180

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.35-46](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.35-46)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нагодувати дев'ять мільярдів у 2050 році, не вичерпавши запаси нашої планети, є, мабуть, найбільшою проблемою, з якою коли-небудь стикалося людство [1]. Для забезпечення продовольчої безпеки світові запаси зернових культур повинні становити не менше 17–18% від рівня запасів на кінець поточного періоду [2]. Досягнення нових зрушень у протистоянні голоду на Планеті та забезпеченні якісними та доступними продуктами харчування населення є одним з основних питань впродовж усього часу існування людства.

Сучасний глобалізований економічний простір вимагає розуміння природи й закономірностей перебігу економічних процесів, побудови ефективної системи налагодження не лише виробництва, але й розробки різноманітних інструментів впливу на ринкове середовище для визначення та задоволення потреб людства.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Продовольча безпека є однією з головних складових національної та економічної безпеки держави. Вирішення проблем продовольчої безпеки та її забезпечення має важливе значення та може розглядатися на регіональному та державному рівнях. Питанню продовольчої безпеки відводиться важливе місце в концепціях національної безпеки більшості розвинених країн світу, а інтеграція України у світове та європейське співтовариство актуалізує цю проблему. Дослідженню питання продовольчої безпеки та можливостей її забезпечення присвятили свої праці: М. М. Бабич, Н. Б. Даниленко, О. В. Жарук, З. Б. Живко, Е. А. Кіресва, Г. М. Колісник, Т. А. Коцко, Д. В. Крилов, М. А. Лисак, В. І. Мельник, О. В. Скибан, М. Є. Стадник, В. Є. Гринишин, О. А. Шевченко, І. А. Шеховцова та ін. Зазначені вчені розглядали окремі аспекти цієї проблематики, але низка питань досі залишаються недостатньо дослідженими та невирішеними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У забезпеченні досягнення сталого розвитку та зміцнення економічного потенціалу держави важливу роль відіграють механізми, важелі, способи та засоби впливу на даний процес, що визначає потребу обґрунтування різноманітних інструментів досягнення сталості розвитку. Зокрема, першочергового значення набуває потреба застосування таких у системі продовольчого забезпечення на державному та регіональному рівнях. Вважаємо, що нині залишаються недостатньо обґрунтованими питання розробки та впровадження інструментів маркетингу на регіональному рівні національної економіки.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування маркетингових інструментів досягнення сталості системи продовольчого забезпечення на регіональному рівні. Завдання дослідження включають: узагальнення принципів формування системи продовольчої безпеки; визначення та обґрунтування складових механізму забезпечення продовольчої безпеки; визначення особливостей підбору та розробки інструментів маркетингу з урахуванням політики регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіональна продовольча безпека лежить в основі формування продовольчої безпеки держави. В умовах виникнення світових та локальних кризових явищ, які сьогодні мають системний та руйнівний вплив на економічні процеси регіону, держави та світового господарства та через існування низки масштабних загроз для регіональної продовольчої безпеки, виникає необхідність управління регіональною продовольчою безпекою. Управління регіональною продовольчою безпекою доцільно здійснювати на основі використання інструментів світового досвіду, таких як страхування, кредитування, субсидування та інших [3]. Процес управління регіональною продовольчою безпекою полягає у безперервному впливі за допомогою комплексу різноманітних інструментів на даний процес на засадах забезпечення його сталості.

Основа концепції сталості розкривається через потребу досягнення балансу між такими складовими, як задоволення потреб людини у сучасному світі та захистом інтересів прийдешніх поколінь людства.

Як зазначає Л. О. Зайцева: «Концепція сталого розвитку передбачає виділення трьох підходів: економічного, соціального та екологічного, що відображають їх особливу значимість, наявність між ними взаємозв'язку і взаємозалежності, при цьому ігнорування хоча б однієї з них може підірвати загальну стійкість системи» [4].

Застосування економічного підходу до сталого розвитку базується на припущенні, що наявні суспільні можливості з продукування доходу мають обмеження, спричинені умовою щодо збереження сукупного капіталу, який необхідний для отримання такого доходу. Вказане обмеження зумовлює потребу більш раціонального використання наявних ресурсів та застосування методів і технологій оптимізації у виробництві.

Соціально-орієнтований підхід до сталого розвитку зосереджується на неекономічних потребах людини, зокрема, правах та свободах, підтримці стабільного функціонування соціальних систем, зміцнення культурних цінностей соціуму.

Екологічний підхід до концепції сталого розвитку передбачає комплексне розв'язання екологічних проблем, забезпечуючи баланс між потребами сучасного суспільства та збереженням навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Підхід спрямовано на забезпечення цілісності різноманітних систем життєдіяльності людини у процесі її взаємодії з соціально-економічним середовищем. Провідна роль у ньому належить забезпеченню життєздатності екосистем, що впливають на глобальну стійкість та розвиток.

Шевченко О. А. також слушно наголошує: «Екологічна та продовольча безпека повинні стати одними із головних пріоритетів національних урядів кожної розвиненої держави. Кожна країна визначає відповідні стратегії, доктрини та концепції відповідного забезпечення сфер екологічної і продовольчої безпеки, а також механізми їх реалізації» [5, с. 112].

Механізм забезпечення продовольчої безпеки містить широкий спектр стратегічних рішень та заходів, що направлені на гарантування доступу населення до якісних та безпечних продуктів харчування у потрібній кількості та базується на таких складових, як:

- нормативно-правове регулювання безпеки харчових продуктів, їх якості та етичних засад виробництва. Важливими аспектами у даному контексті є також контроль якості продукції, нанесення маркування, впровадження санітарно-гігієнічних стандартів якості та встановлення граничних допустимих рівнів компонентів, які можуть нести шкоду для здоров'я людини;

- проведення моніторингу, аналізу та контролю за показниками якості продуктів харчування, здійснення інспектування та контролю якості галузей виробництва, переробки та переміщення харчових продуктів щодо їх відповідності стандартам якості та безпеки;

- освітнє та інформаційне забезпечення здорового способу життя та правил здорового харчування;

- розвиток сільськогосподарського виробництва та його державна підтримка у напрямі підвищення якості та ефективності виробництва продукції рослинництва та тваринництва;

- налагодження міжнародної співпраці для обміну досвідом у сфері розробки міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування, а також

для спільного розв'язання проблем глобального поступу щодо впливу на продовольчу безпеку;

– впровадження заходів стимулюючого характеру щодо інноваційного розвитку галузей сільського господарства, переробної промисловості задля підвищення рівня продовольчої безпеки.

На думку М. М. Бабича: «В умовах євроінтеграції, що передбачає відкритість зовнішніх та внутрішніх ринків продовольства, необхідним є постійний моніторинг індикаторів продовольчої безпеки, що дасть змогу оперативно реагувати на зміни та формувати відповідну їм державну політику» [6, с. 41].

Продовольча безпека потребує збалансування багатьох аспектів її формування, що взаємопов'язані між собою, зокрема: якісних властивостей продукції, складу, відповідних характеристик виробничих процесів, системи зберігання та перевезення й просування продукції, а зміни у функціонуванні одного з них можуть суттєво вплинути на загальний стан та безпеку продуктів харчування.

Узагальнюючи індикатори, що відображають рівень продовольчої безпеки, до них необхідно передусім віднести ті показники, які відображають самозабезпечення населення продуктами харчування, їх економічну та фізичну доступність, а також рівень їх безпекових характеристик [7, с. 17]:

1) самозабезпеченість населення регіону (країни) продовольчими ресурсами (розраховується через відношення фактичного рівня виробництва до величини споживання);

2) залежність продовольчої безпеки за визначеними видами продуктів як у натуральному, так і вартісному виразі (через відсоткове вираження відношення продуктів, що є імпортованими до місткості внутрішнього ринку продовольства);

3) достатність рівня резервування продовольчих продуктів (розраховується через відношення продовольчих резервів держави у відношенні до обсягів внутрішнього споживання продукції, у відсотковому вираженні);

4) коефіцієнт фізичної достатності споживання (за рівнем харчової та енергетичної цінності) на мінімальному та раціональному рівнях за соціальними та загальною групами (розраховується через відношення між фактичним та раціональним споживанням певного продукту, а також через відношення фактичного споживання до мінімальних фізіологічних норм споживання);

5) коефіцієнт економічної доступності споживання у загальному вимірі та за окремими соціальними групами (розраховується як частка сукупних витрат на продукти харчування за підсумком визначених сукупних витрат);

6) індекс безпеки продукції (показує відповідність показників безпеки та якості продукції до чинних вимог санітарно-гігієнічних, епідеміологічних та екологічних стандартів харчування).

Формування системи продовольчої безпеки відбувається на основі певних принципів. Як зазначає Г. М. Колісник: «Стрижневим є принцип соціальності, який передбачає цільову спрямованість цієї системи та кожної її складової на задоволення харчових потреб людини» [8].

Соціальний принцип формування системи продовольчої безпеки передбачає забезпечення продуктами харчування різних верств населення, що є цінним для забезпечення добробуту та суспільної стабільності загалом. Таким чином, соціальний вплив має прояв у створенні можливостей для активних членів суспільства, громадських організацій, усіх зацікавлених сторін у організаційному забезпеченні та контролі процесу формування продовольчої безпеки регіону. Саме

соціальний принцип формування системи продовольчої безпеки передбачає активну участь громадян у вдосконаленні такої системи за критеріями:

- доступності продуктів харчування для населення незалежно від рівня доходів, соціального статусу та регіону життєдіяльності;
- забезпечення справедливості у процесі розподілу продовольчих товарів, навіть у кризові періоди кожна людина має право рівного доступу до продуктів харчування;
- побудови системи продовольчого забезпечення, яка повинна враховувати соціальні потреби вразливих груп населення (людей літнього віку, малозабезпечених сімей, дітей, осіб з інвалідністю), що передбачає реалізацію заходів із запобігання голоду на основі спеціальних програм надання допомоги;
- інформаційного забезпечення громадян та надання знань щодо способів зберігання та правильного приготування продуктів, методик здорового харчування, а також прав і можливостей доступу людини до якісних та безпечних продуктів харчування.

Визначені елементи формують основу побудови соціально-орієнтованої системи продовольчої безпеки для забезпечення належного рівня життя усіх членів соціуму.

Принцип системності у формуванні системи продовольчої безпеки передбачає всебічний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки регіону. У формуванні продовольчої безпеки системність допомагає розглядати цю проблему як сукупність складових, що містять різні підсистеми, які взаємодіють між собою. Така характеристика дозволяє ефективно вирішувати завдання забезпечення безпеки та якості продуктів харчування для споживачів.

Застосування принципу системності у процесі формуванні продовольчої безпеки відображає необхідність розгляду продовольчої безпеки як багатогранної системи, що містить сукупність взаємопов'язаних компонент, які функціонують за критеріями:

- взаємодії між різними складовими системи, що може призводити до ефекту синергії, тобто досягається результат, який перевищує окремі внески складових. Тобто, впровадження стандартів якості та безпеки на виробництві має наслідком підвищення якості продукції та усунення різноманітних ризиків;
- глобального характеру, оскільки проблеми продовольчої безпеки виходять за межі кордонів окремих держав. Такий підхід до вирішення проблем продовольчої безпеки потребує налагодження співпраці на міждержавному рівні, на рівні функціональних повноважень міжнародних організацій для забезпечення високого рівня продовольчої безпеки продуктів харчування;
- застосування принципів систематизації у підборі та використанні аналізу та методів моделювання з метою розуміння побудови взаємозв'язків між окремими складовими системи та здійснення прогнозу щодо їхнього впливу на рівень продовольчої безпеки, що сприяє розробці ефективної стратегії продовольчого забезпечення регіону та впровадження заходів з підвищення рівня безпеки продукції;
- безперервного удосконалення, що передбачає постійне покращення продовольчої безпеки регіону на основі визначення взаємозв'язків та аналізу впливу різних факторів на її рівень, що допомагає адаптації такої системи до можливих змін у функціонуванні виробничих систем, технологічного забезпечення та вивчення потреб споживачів.

Принцип комплексності у формуванні системи продовольчої безпеки відображає необхідність поєднання різних інструментів у процесі вирішення проблеми щодо забезпечення населення безпечними та якісними продуктами харчування та зосереджений на досягненні:

- інтегрованості, що передбачає поєднання багатьох аспектів продовольчої безпеки харчування, таких як ресурсне забезпечення, сфера виробництва, переробки, зберігання, переміщення та реалізації продукції, що сприяє створенню інтегрованої системи, направленої на забезпечення безпеки продуктів харчування, протягом усього життєвого циклу;

- багатогалузевого впливу, що зосереджується на забезпеченні взаємодії між різними галузями та сферами для розв'язання комплексних завдань формування системи продовольчої безпеки, що потребує співпраці для розв'язання комплексу взаємозв'язаних завдань у досягненні якості та безпеки продукції;

- мінімізації ризиків, через визначення потенційних загроз та небезпек при формуванні системи продовольчої безпеки на різних етапах виготовлення та постачання продукції, що передбачає розробку, обґрунтування та впровадження ефективних систем управління ризиками та потенційними загрозами, які зосереджуються на плануванні діяльності, здійсненні моніторингу, проведенні аналізу та своєчасному реагуванні на можливі небезпеки;

- високого освітнього рівня усіх учасників системи продовольчої безпеки, що передбачає потребу та значущість освіти для усіх учасників системи формування продовольчої безпеки щодо провідних практик й стандартів безпеки та якості; навчання підприємців, виробників та працівників переробної сфери, а також споживачів щодо правил безпеки продуктів харчування.

Комплексний підхід передбачає також моніторинг та оцінку безпеки та якості продуктів на різних етапах переміщення від виробника до споживача, що надає змогу більш швидко реагувати на появу проблеми й запобігати ризикам та загрозам. У процесі формування системи продовольчої безпеки комплексний підхід сприяє створенню більш надійної та ефективної системи, що забезпечує надходження продуктів харчування до регіональних споживачів.

У проведеному дослідженні щодо реалізації маркетингово-орієнтованого підходу до управління розвитком підприємства в умовах ресурсних обмежень Т. А. Коцко, І. А. Шеховцова та О. В. Жарук стверджують, що: «Ефективність використання маркетингового інструментарію визначається комплексом передумов. Маркетингова політика дає змогу реалізувати пріоритети розвитку за умови чітко обґрунтованої базової та функціональних стратегій підприємства, їх раціональної інтегрованості на основі відповідної системи управління. Побудова ефективної маркетингової стратегії та ігнорування пріоритетів інших функціональних напрямів, що притаманне багатьом вітчизняним підприємствам, може забезпечувати позитивні ефекти лише у короткотерміновому періоді» [9].

Здійснюючи дослідження особливостей сучасного ринку фахівці з маркетингу визначають увесь спектр споживчих властивостей товару, що є цінними для споживачів, цінові межі продукції, найвищий рівень попиту на дану продукцію за регіонами держави та на зовнішньому ринку, а також можливості отримання найвищого прибутку.

В умовах зростання рівня конкуренції, значно більше уваги необхідно приділяти питанням взаємозалежності маркетингу та логістичної діяльності в процесі організації діяльності підприємницьких структур, які протягом усієї

діяльності взаємодіють із споживачами продукції й отримують фінансові ресурси через укладання та виконання ринкових угод. Маркетингове забезпечення за таких умов впливає на процес формування споживчих запитів та визначає чинники адаптації бізнесу та реагування на ринкові виклики.

Використання маркетингових інструментів у формуванні системи продовольчої безпеки сприяє підвищенню усвідомленого споживання, популяризації та доступності безпечних та якісних харчових продуктів серед населення. Тому, формування системи продовольчої безпеки регіону потребує аналізу ринкового середовища, проведення сегментації ринку, застосування інструментів продуктового маркетингу, систем ціноутворення, формування каналів збуту продукції.

Управлінська діяльність не обмежується впливом на канали збуту продовольчої продукції. «Усі учасники системи характеризуються певними особливостями організації власного збуту, тобто мають певну побудову структури управління збутовою діяльністю, фахівців зі збуту визначеної кваліфікації, між якими здійснюється розподіл завдань, сфер відповідальності, створюються умови для результативної праці (інформаційного, матеріально-технічного забезпечення, організації робочих місць та ін.)» [10, с. 42].

Регіональний рівень побудови системи маркетингу відображає особливості стратегій маркетингу, направлених на задоволення споживчих потреб у визначеному регіоні або декількох територіально наближених регіонах. Такий рівень враховує особливості побудови ринкового середовища, економічні, культурні, демографічні, інфраструктурні, екологічні та інші його характеристики. Необхідним елементом дослідження продовольчої безпеки на регіональному рівні є визначення груп споживачів за певними ознаками, що відображають наявні запити та потреби для більш результативного спрямування зусиль маркетингу, адаптації маркетингових кампаній та підбору відповідних маркетингових інструментів.

Доведено, що в основі формування комплексу маркетингу лежать знання потреб споживачів та технології виробництва продукції. Для товаровиробників на ринку важливим є спроможність до перебудови з урахуванням усіх можливостей розвитку, які з'являються при зміні ринкових вимог, а також вміння своєчасного пошуку напрямів задоволення споживчих потреб, більш швидко порівняно з конкурентами [10, с. 45].

«Регіональний рівень побудови системи маркетингу важливий для успішного проникнення на ринок, адаптації продуктів та послуг до місцевих умов і попиту споживачів, а також забезпечення конкурентоспроможності компанії в конкретній географічній області» [3].

Розробка стратегії продовольчої безпеки на регіональному рівні має бути спрямована передусім на: підтримку стабільності забезпечення продовольчими ресурсами й постачання необхідної кількості продукції за рахунок регіонального виробництва та потреби – за рахунок: закупівлі необхідних товарів з інших регіонів та із-за кордону; підтримку стабільного рівня постачання продовольчих ресурсів за рахунок зменшення коливань пропозиції та рівня врожайності; ефективної системи управління запасами продовольчих товарів; розвитку інфраструктури транспорту, систем збуту та логістики; гарантування доступу населення до якісних та безпечних продуктів харчування. «Необхідно забезпечити такі соціально-економічні

відносини, які б гарантували доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни» [10, с. 40–45].

Отже, маркетингове забезпечення продовольчої безпеки регіону зосереджене не лише на забезпеченні населення безпечними та якісними харчовими продуктами, а й на зростанні усвідомленості щодо пріоритетності окресленого питання серед усіх зацікавлених громадян у сфері удосконалення безпеки життєдіяльності людини. Для досягнення цих цілей можна використовувати різноманітні інструменти маркетингу, зокрема:

1. Інформаційні заходи з використанням інтернет-ресурсів та соціальних медіа: розробка спеціальних вебсайтів, сторінок у соціальних мережах, для розміщення важливої інформації про якість та безпеку продуктів харчування, корисні поради фахівців та експертів у галузі харчової безпеки для надання порад, популяризації та підтримки ідеї безпечного споживання продуктів, діалоги, новини, розповсюдження інформаційних матеріалів, відеороликів, які акцентують увагу на важливості безпеки продуктів харчування, правильного вибору та споживання.

2. Рекламні кампанії: розробка та доведення до споживача рекламних матеріалів, що показують важливість якості та безпеки продуктів харчування, підтримуючи цільові аспекти регіонального виробництва.

3. Проведення виставок, ярмарок, презентацій продовольчої продукції з акцентом на їх безпеку та якісні властивості.

4. Освітні заходи та навчальні програми: організація тренінгів, семінарів, проведення лекцій та інших навчальних заходів для товаровиробників продукції, посередників, споживачів та інших учасників системи формування продовольчої безпеки регіону щодо стандартів якості та безпеки продуктів харчування.

5. Сертифікація продукції та нанесення маркування. Використання сертифікатів якості та нанесення маркування щодо походження, складу, умов зберігання, дати виробництва, терміну придатності підтверджує їх відповідність стандартам безпеки продукції.

6. Співпраця із засобами масової інформації з метою популяризації інформації, публікація статей, рубрик, експертних оцінок щодо питань безпеки харчових продуктів та ін.

7. Встановлення партнерських відносин з громадськими організаціями, місцевими підприємцями та управлінськими структурами для розв'язання питань формування системи продовольчої безпеки регіону.

Визначені інструменти можуть бути використані з метою: стимулювання товаровиробників до виготовлення високоякісної продукції, що відповідає стандартам безпеки; зростання усвідомленості споживачів щодо безпеки харчових продуктів; удосконалення системи контролю та ефективності регулювання процесу формування продовольчої безпеки.

Висновки і перспективи подальших розробок. За результатами дослідження встановлено, що реалізація механізму забезпечення продовольчої безпеки містить широкий спектр стратегічних рішень та заходів, що направлені на гарантування доступу населення до якісних та безпечних продуктів харчування у потрібній кількості та базується на таких складових, як: нормативно-правове регулювання безпеки харчових продуктів; здійснення моніторингу та контролю якості й відповідності стандартам безпеки продукції; освітнє та інформаційне забезпечення сфери продовольчої безпеки, розвиток сільськогосподарського виробництва та його державна підтримка у напрямі підвищення якості та

ефективності виробництва продукції рослинництва та тваринництва; налагодження міжнародної співпраці та інноваційного розвитку галузей сільського господарства, переробної промисловості для підвищення рівня продовольчої безпеки.

Обґрунтовано принципи формування продовольчої безпеки на регіональному рівні, а саме: соціальний принцип, що розкривається через забезпечення продуктами харчування населення та має прояв у створенні можливостей для усіх зацікавлених сторін в організаційному забезпеченні та контролі процесу формування продовольчої безпеки регіону; принцип комплексності, що відображає необхідність поєднання різних інструментів у процесі вирішення проблеми щодо забезпечення населення безпечними та якісними продуктами харчування; принцип системності, що передбачає всебічний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки регіону.

Доведено, що використання інструментів маркетингу при формуванні продовольчої безпеки регіону зосереджене не лише на забезпеченні населення безпечними та якісними продуктами, але й на зростанні усвідомленості щодо пріоритетності окресленого питання серед усіх зацікавлених громадян у сфері удосконалення безпеки життєдіяльності людини. Для досягнення цих цілей запропоновано використовувати різноманітні інструменти маркетингу, зокрема: інформаційні заходи з використанням інтернет-ресурсів та соціальних медіа; рекламні кампанії; проведення виставок, ярмарок, презентацій продовольчої продукції з акцентом на її безпеку та якісні властивості; освітні заходи та навчальні програми; сертифікацію та маркування продукції; співпрацю із засобами масової інформації; встановлення партнерських відносин з громадськими організаціями, місцевими підприємцями та управлінськими структурами для розв'язання питань формування сталої системи продовольчої безпеки регіону.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на обґрунтування факторної взаємодії інструментів впливу на систему продовольчої безпеки держави.

Література

1. *Стала продовольча безпека : Рослинництво*. Wageningen University & Research / Платформа AgriAcademy. URL: https://courses.agriacademy.org/courses/course-v1:EBRD+PLANT101+2022_T3/about (дата звернення: 13.05.2024).
2. Лисак М. А. Методика удосконалення індикаторів продовольчої безпеки. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2948> (дата звернення: 13.05.2024).
3. Кіреєва Е. А. Регіональна продовольча безпека : суть та інструменти управління. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2921> (дата звернення: 14.05.2024).
4. Зайцева Л. О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/57.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.55> (дата звернення: 14.05.2024).
5. Шевченко О. А. Екологічна та продовольча безпека як складові забезпечення економічної безпеки України у стратегічному форматі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2021. Вип. 68. С. 110–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.18>.
6. Бабич М. М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні : тенденції розвитку. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 41–50.
7. Живко З. Б., Даниленко Н. Б., Стадник М. Є. Продовольча безпека України : теоретико-аналітичний огляд. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Економіка і управління. 2019. № 6. Т. 30 (69). С. 15–23. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-4>.

8. Колісник Г. М. Продовольча безпека України та особливості її розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 5 (115). С. 72–76. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20155\(115\)/sep20155\(115\)_072_KolisnykHM.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20155(115)/sep20155(115)_072_KolisnykHM.pdf) (дата звернення: 16.05.2024).
9. Коцко Т. А., Шеховцова І. А., Жарук О. В. Реалізація маркетингово-орієнтованого підходу до управління розвитком підприємства в умовах ресурсних обмежень. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 15. С. 102–108.
10. Мельник В. І., Погрішук О. Б., Ковальчук А. П. Управління збутовою діяльністю на засадах концепції інноваційного маркетингу. *Економіка та держава*. 2022. № 7. С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.7.40>.

References

1. *Sustainable food security: Crop production* [Stala prodovolcha bezpeka: Roslynnnytstvo]. Wageningen University & Research. AgriAcademy Platform. Retrieved from: https://courses.agriacademy.org/courses/course-v1:EBRD+PLANT101+2022_T3/about [in Ukrainian]
2. Lysak, M. A. (2014). Methodology for food safety indicators improving [Metodyka udoskonalennia indykatoriv prodovolchoi bezpeky], *Efektivna ekonomika*, No. 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2948> [in Ukrainian]
3. Kirieieva, E. A. Regional food security: essence and management tools [Rehionalna prodovolcha bezpeka: sut ta instrumenty upravlinnia], *Efektivna ekonomika*, No. 4. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2921> [in Ukrainian]
4. Zaitseva, L. O. (2019). Constituents of sustainable development [Skladovi kontseptsii staloho rozvytku], *Efektivna ekonomika*, No. 11. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/57.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.55> [in Ukrainian]
5. Shevchenko, O. A. (2021). Environmental and food security as components of ensuring economic security of Ukraine in a strategic format [Ekolohichna ta prodovolcha bezpeka yak skladovi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u stratehichnomu formati], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, Serii «Pravo», Issue 68, s. 110–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.18> [in Ukrainian]
6. Babich, M. M. (2018). Indicators of food security in Ukraine: development trends [Indykatory prodovolchoi bezpeky v Ukraini: tendentsii rozvytku], *Ekonomika APK*, No. 5, s. 41–50 [in Ukrainian]
7. Zhyvko, Z. B., Danylenko, N. B., & Stadnyk, M. Ye. (2019). Food security of Ukraine: theoretical and analytical review [Prodovolcha bezpeka Ukrainy: teoretyko-analitychnyi ohliad], *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*, Serii: Ekonomika i upravlinnia, No. 6, Vol. 30 (69), s. 15–23. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-4> [in Ukrainian]
8. Kolisnyk, H. M. (2015). Food security of Ukraine and peculiarities of its development [Prodovolcha bezpeka Ukrainy ta osoblyvosti yii rozvytku], *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, Vyp. 5 (115), s. 72–76. Retrieved from: <http://ird.gov.ua/sep/sep20155> [in Ukrainian]
9. Kotsko, T. A., Shekhovtsova, I. A., & Zharuk, O. V. (2018). Implementation of a marketing-oriented approach to managing of an enterprise development under resource constraints [Realizatsiia marketynhovo-orientovanoho pidkhodu do upravlinnia rozvytkom pidpriemstva v umovakh resursnykh obmezhen], *Infrastruktura rynku*, Vyp. 15, s. 102–108 [in Ukrainian]
10. Melnyk, V. I., Pohrishchuk, O. B., & Kovalchuk, A. P. (2022). Management of sales activity based on the concept of innovative marketing [Upravlinnia zbutovoiu diialnistiu na zasadakh kontseptsii innovatsiinoho marketynhu], *Ekonomika ta derzhava*, No. 7, s. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.7.40> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 20.05.2024.

Прийнята до публікації 07.06.2024.

УДК 504.062:332.056

Діна Григорівна ШКВАРУК

аспірантка кафедри міжнародної економіки,

Західноукраїнський національний університет, Україна,

e-mail: schkvarukdina@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3617-9375>

АНАЛІЗ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Шкварук, Д. Г. Аналіз природних ресурсів як чинника розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 47–56.

Анотація. У статті проаналізовано природні ресурси як чинник розвитку економіко-екологічного потенціалу. Метою дослідження є вивчення та оцінка впливу природних ресурсів на економічний та екологічний потенціал конкретного регіону, включаючи питання економічної ефективності використання ресурсів та міри збалансованості між економічним розвитком та збереженням природи. Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням низки завдань: уточнення сутності поняття «природні ресурси», визначення їх структури; аналіз природних ресурсів Вінницької області, зокрема, земельних, водних та мінеральних; встановлення їх значущості у розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону. Предметом дослідження є природні ресурси Вінницької області. У процесі дослідження було використано методи аналізу наукових джерел та проведено статистичний аналіз отриманих даних. Проаналізовано структуру земельного фонду Вінницької області та сільськогосподарських угідь за основними формами землекористування, основні показники водокористування по регіону у 2022 році та мінеральні ресурси. Підкреслено значущість природних ресурсів у розвитку регіону та забезпеченні економіко-екологічного потенціалу. Запропоновано пропозиції щодо ефективного використання природних ресурсів як чинника економіко-екологічного потенціалу регіону, серед яких варто відзначити впровадження сталих технологій, стимулювання використання альтернативних джерел енергії, створення механізмів відновлення природних екосистем, посилення екологічної освіти, розвиток системи управління відходами тощо. Результати дослідження можуть бути корисними для урядових та регіональних органів влади, підприємств та бізнес-сектору, які можуть використовувати отриману інформацію для планування ефективного використання ресурсів і мінімізації впливу на довкілля, а також дослідницькій спільноті в якості основи для подальших наукових досліджень. Надані пропозиції сприятимуть покращенню ефективності використання природних ресурсів та забезпеченню сталого економіко-екологічного розвитку регіону.

Ключові слова: природні ресурси; економіко-екологічний потенціал; земельні ресурси; водні ресурси; мінеральні ресурси; розвиток.

Dina SHKVARUK

Postgraduate Student of International Economics Department, Western Ukrainian

National University, Ukraine, e-mail: schkvarukdina@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3617-9375>

ANALYSIS OF NATURAL RESOURCES AS A FACTOR OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL POTENTIAL DEVELOPMENT OF THE REGION

Shkvaruk, D. (2024). Analysis of natural resources as a factor in the development of economic and environmental potential of the region [Analiz pryrodnykh resursiv yak chynnyka rozvytku ekonomiko-ekolohichnoho potentsialu rehionu], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 47–56.

Abstract. The article analyzes natural resources as a factor of economic and environmental potential development. The purpose of article is to study and assess the impact of natural resources on the economic and environmental potential of a particular region, including the issues of economic efficiency of the resource using and the degree of balance between economic development and nature conservation. Achievement of this goal is ensured by fulfilling a number of tasks: clarifying the essence of the concept of «natural resources», determining of their structure; analyzing the natural resources of Vinnytsia region, in particular land, water and mineral resources; establishing their significance of economic and ecological potential development of the region. The subject of the study is the natural resources of Vinnytsia region. The methods of analyzing scientific sources are used and a statistical analysis of the collected data was carried out in the course of study. The structure of the land fund of Vinnytsia region and agricultural land by the main forms of land use, the main indicators of water use in the region in 2022, and mineral resources are analyzed. The significance of natural resources in the region development and ensuring the economic and environmental potential is highlighted. Proposals are made for the efficient use of natural resources as a factor in the economic and environmental potential of the region, including the introduction of sustainable technologies, stimulating the use of alternative energy sources, creating mechanisms for the restoration of natural ecosystems, strengthening environmental education, developing a waste management system, etc. The results of the study may be useful for governmental and regional authorities, enterprises and business sector, which can use the information obtained for planing the efficient use of resources and minimize environmental impact, as well as to the research community as a basis for further scientific research. The provided proposals will contribute to improving the efficiency of natural resource use and ensuring sustainable economic and environmental development of the region.

Keywords: natural resources; economic and environmental potential; land resources; water resources; mineral resources; development.

JEL classification: Q570

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.47-56](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.47-56)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасному світі, де суттєві зміни в кліматі та використанні природних ресурсів стають невід’ємною частиною глобальних викликів, аналіз впливу цих ресурсів на економіку та екологію регіонів набуває все більшої актуальності. Справедливо вважати, що регіон з наявними природними багатствами, може визначити свій конкурентний авантаж, проте відповідальність за їхнє раціональне використання та збереження також лежить на плечах суспільства. Аналіз природних ресурсів регіону необхідний для розробки ефективних стратегій сталого використання природи та забезпечення екологічної стійкості. Цей процес допомагає визначити оптимальне використання ресурсів, підтримувати економічний розвиток та уникнути негативних екологічних впливів, сприяючи збалансованому розвитку регіону. Тому ця тема дослідження в умовах нестабільності умов існування, швидкої глобалізації та цифровізації потребує вивчення та поглиблення знань.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням питання природних ресурсів займалися чимало українських науковців. Так, М. В. Троцька

[1] розглядала природні ресурси загальнодержавного та місцевого значення відносно правового регулювання. І. В., Кирєєва, Д. В. Коробцова [2] здійснювали аналіз можливостей використання природних ресурсів для розвитку територіальних громад. Н. М. Попадинець, Х. О. Патицька, М. М. Пітюлич, Н. І. Керецман [3] аналізували ефективність використання природно-ресурсного потенціалу, що є основою для розвитку як території, так і країни в цілому. На підставі аналізу останніх досліджень та наукових публікацій можна зробити висновок, що природні ресурси розглядалися з різних аспектів, які є ефективними для більш глибого вивчення даної категорії та пошуку шляхів раціонального використання в сучасних умовах обмеженості ресурсів та екологічної нестабільності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Природні ресурси є основою ефективного функціонування суспільства та відтворення виробництва, та з кожним роком проблема їх обмеженості стає все більш актуальною. Науковці у своїх працях намагаються знайти можливості використання природних ресурсів та водночас зменшити негативний вплив економіки на навколишнє середовище. Але поряд з цим і досі залишаються невирішеними низка проблем, а саме: визначення ролі природних ресурсів як чинника економіко-екологічного потенціалу; відсутність належного дослідження конкретних стратегій для оптимізації використання природних ресурсів в межах регіонального контексту; відсутність комплексного підходу до вивчення екологічних наслідків використання природних ресурсів та розробки стратегій їхнього сталого управління, а також необхідність розвитку ефективних механізмів участі громади та зацікавлених сторін у прийнятті рішень щодо використання ресурсів та розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення та оцінка впливу природних ресурсів на економічний та екологічний потенціал конкретного регіону, включаючи питання економічної ефективності використання ресурсів та міри збалансованості між економічним розвитком та збереженням природи. Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням низки завдань: уточнення сутності поняття «природні ресурси», визначення їх структури; аналіз природних ресурсів Вінницької області, зокрема, земельних, водних та мінеральних; встановлення їх значущості у розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону та пропозицій щодо їх ефективного використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природні ресурси – це досить широка категорія, яка охоплює усі матеріали, енергію та інші компоненти природи, які використовуються людьми для задоволення своїх потреб та вирішення різноманітних завдань. Це можуть бути ґрунти, вода, мінерали, рослинність, тваринний світ, повітря, атмосферні явища та інші елементи природи, які мають корисні властивості та важливе значення для життя та економічної діяльності людей.

Природні ресурси є невід’ємною частиною екосистеми та важливим елементом економіки кожної країни. Структура природних ресурсів досить широка, але варто виділити основні з них: земельні, водні та мінеральні ресурси. Збалансоване та ефективне використання цих природних ресурсів є основним аспектом сталого розвитку та довгострокового забезпечення потреб суспільства.

Одним із основних елементів природних ресурсів є земля. Земельні ресурси включають усі площі або території, доступні для використання людиною за різноманітними цілями. Це можуть бути сільськогосподарські землі, ліси,

пасовища, промислові території, міські території, заплавні землі, природні заповідники, парки тощо.

Не можна піддавати сумніву той факт, що ефективне використання земельних ресурсів повинно ґрунтуватися на інноваційній моделі економічного розвитку регіону та характеризуватися високими технологічними стандартами. Одночасно з цим, учасники земельних відносин мають відповідати організаційним вимогам, спрямованим на мінімізацію антропогенних ризиків, пов'язаних із впровадженням нових технологій, та зменшення негативного впливу на природне середовище [4, с. 30–31; 5, с. 175; 6].

Крім того, земельні ресурси також є об'єктом правового регулювання, існують закони та нормативні акти, що встановлюють права і обов'язки щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками. Відповідні норми та принципи визначають особливу значущість землі і встановлюють обов'язковий характер майнових прав на землю. Однак, варто пам'ятати, що земля як самостійний об'єкт права власності, перебуває в нерозривному екологічному зв'язку з іншими природними ресурсами, не може бути відокремлена від навколишнього природного середовища і підпорядковується об'єктивним законам розвитку і функціонування екосистем [7, с. 86].

На прикладі Вінницької області проаналізуємо природні ресурси та їхнє значення у розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону. Земельні ресурси Вінницької області (рис. 1) є одним із основних джерел доходів регіону, територія регіону становить 2649,2 тис. га або 4,4% від площі України [8, с. 15].

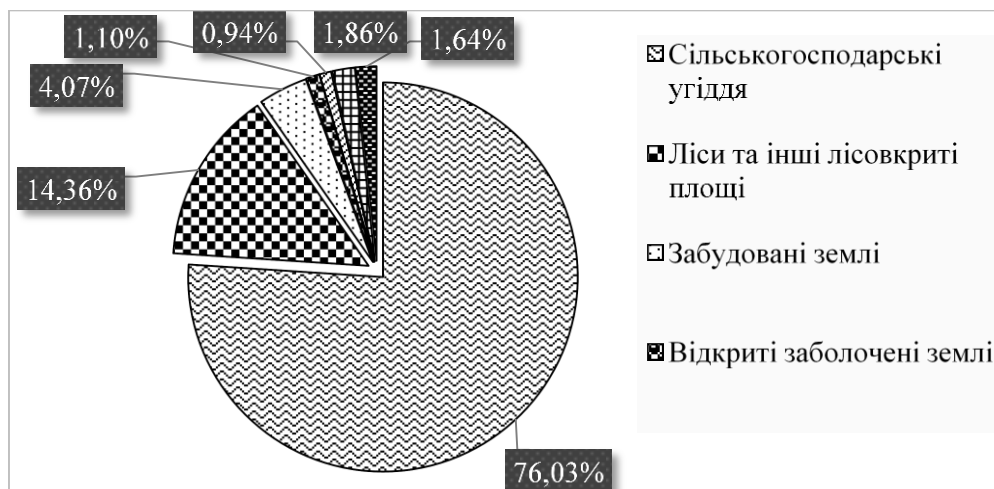

Рис. 1. Структура земельного фонду Вінницької області станом на 2022 рік, %
Джерело: розроблено автором за даними [8]

Більшу частину території – 2064,0 тис. га (77,9% від загальної площі області) займають землі сільськогосподарського призначення, із них: сільськогосподарські угіддя – 2014,2 тис. га (76,0% від загальної площі), у тому числі 1725,5 тис. га ріллі (65,13% від загальної площі), 1,0 тис. га перелогів (0,04%), 51,4 тис. га багаторічних насаджень (1,94%) та 263,3 тис. га сіножатей і пасовищ (8,92%). Ліси та інші лісовкриті території займають 380,3 тис. га (14,36% від загальної площі), забудовані території 107,7 тис. га (4,07%), водно-болотні угіддя 29,1 тис. га (1,10%),

відкриті землі без рослинності або з незначною рослинністю 25,0 тис. га (0,94%), внутрішні води 49,4 тис. га (1,86% від загальної площі) та 49,4 тис. га інших земель (сільськогосподарські двори та дороги, піщані землі, яри, кам'яністі ділянки тощо). Площа суші (за винятком водно-болотних угідь та внутрішніх водойм) становить 2605,7 000 га, що складає 98,3% від загальної площі [9].

Варто відзначити, що навіть за наявності воєнного стану в Україні ринок земельних ресурсів залишається активним і привабливим для потенційних інвесторів. Особливо великим попитом користуються землі, придатні для товарного сільськогосподарського виробництва та особистого сільського господарства. Разом з цим, ціна продажу сільськогосподарських земель поступово зростає, середньозважена ціна у 2023 році становила 35,4 тис. грн. за гектар. Це на 13,5% вище, ніж у 2022 році та майже на 22% вище, ніж у 2021 році [10].

Щодо структури сільськогосподарських угідь за основними формами землекористування, то найбільша площа земель – близько 1200 тис. га (82,49%) – знаходиться у товарному сільському господарстві (рис. 2). Для приватного селянського землеробства вінничанам виділено 145,7 тис. га (9,73 %). У Вінницькій області офіційно виділяється 63,4 тис. га (4,23%) для фермерського господарства і 2,4 тис. га (0,16%) для ведення підсобного господарства, 3,39% припадає на інші землі.

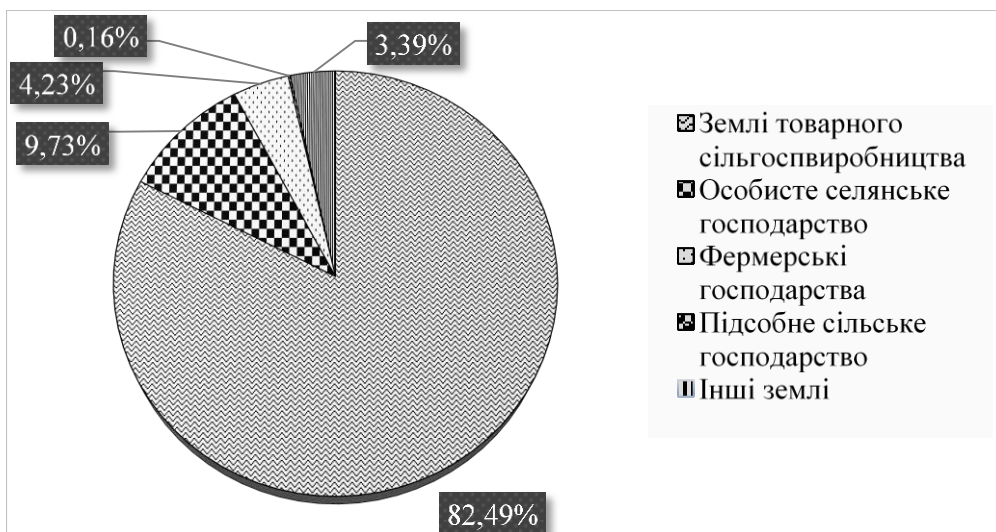

Рис. 2. Структура сільськогосподарських угідь за основними формами землекористування у Вінницькій області станом на 2022 рік, %

Джерело: розроблено автором за даними [11]

Ефективне використання земельних ресурсів забезпечується якістю ґрунтів, оскільки від їх родючості залежить стабільний урожай та вирощування різноманітних сільськогосподарських культур. Ґрунти Вінницької області за рівнем родючості відносяться до категорій від 4 (70–61 бал) до 8 (30–21 бал). За загальною класифікацією ґрунтів і земель України ці ґрунти знаходяться в діапазоні від високородючих (добрі ґрунти) до низькоякісних (малоцінні ґрунти). Основними ґрунтами в регіоні є чорноземи (50,1% сільськогосподарських угідь) та сірі лісові ґрунти (майже 33%) [8, с. 15].

Без використання водних ресурсів, суспільство не могло б ефективно функціонувати. Вода є ключовим елементом, який визначає потенціал для розвитку промисловості та сільського господарства, а також впливає на розташування населених пунктів. В контексті аналізу даного питання варто зазначити, що найбільшими річками, які протікають та живлять Вінницьку область є Південний Буг, Дністер та Дніпро. Основні показники водокористування по регіону в 2022 році наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Водокористування по Вінницькій області у 2022 році

Напрями використання	Всього млн. м ³	В т.ч. по басейнам річок млн. м ³		
		Південний Буг	Дністер	Дніпро
Забір води, разом	100,1	84,41	12,94	2,760
у тому числі:				
- з поверхневих джерел	85,18	74,01	9,317	1,847
- з підземних джерел	14,94	10,40	3,630	0,913
Втрати при транспортуванні	14,11	13,28	0,771	0,282
Використано води, разом	79,33	66,31	11,25	1,765
у т.ч. на:				
- питні та санітарно-гігієнічні потреби	28,78	25,80	2,222	0,755
- виробничі потреби	44,23	38,30	5,057	0,867
- зрошення	4,621	1,212	3,409	–
- інші потреби	1,703	0,997	0,563	0,143
Скинуто стічних вод у водні об'єкти, разом	52,57	46,56	4,576	1,434
забрудненої:	0,133	0,119	0,014	–
нормативно-чистих без очистки	24,88	20,50	3,856	0,785
нормативно очищених на очисних спорудах	27,55	25,94	0,706	0,669
оборотне і повторно-послідовне водоспоживання	1073	1051	21,43	0,142
потужність очисних споруд	95,78	81,77	9,538	4,471

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Як бачимо, за поточний рік всього забрано 100,1 млн. м³ води із басейнів річок регіону, лідером серед яких є Південний Буг (84,41 млн. м³). А використано 79,33 млн. м³ води (більше половини використаної води припадає на виробничі потреби – 44,23 млн. м³). Найбільшими споживачами води у Вінницькій області є виробничі та сільськогосподарські підприємства.

Отже, водні ресурси є важливими для оптимального функціонування суспільства, сприяючи розвитку промисловості, сільського господарства та визначенню місцевості населених пунктів. Вінницька область володіє значним потенціалом водних ресурсів. Більше того, в регіоні вживаються ефективні заходи щодо управління водними ресурсами та контролю за забрудненням води, спрямовані на підтримку екологічного та економічного розвитку Вінницької області.

Вінницька область багата на мінеральні ресурси: тут є близько 500 родовищ, що містять 18 різних мінералів, десятки покладів торфу та унікальні родовища

граніту, каоліну (44% від загальних по Україні) і флюориту. Потенційною сировиною для будівельної галузі є щебінь, пиляний камінь, карбонатні породи для місцевого виробництва в'язучих матеріалів, сировина для кераміки, пісок, деякі родовища облицювального каменю та керамзитової сировини.

Граніт та подібні кристалічні породи поширені майже по всій території регіону, а їх запаси практично не вичерпуються. В області розташоване відоме Жежелівське родовище сірих гранітів, а в районі Тиврова є три невеликі кар'єри темно-сірих чарнокітів і ендербітів (Тиврівське родовище, Івонівецьке родовище та Рахни-Полівське родовище). Навіть за наявності багатой мінерально-сировинної бази в області, ресурсний потенціал Вінницької області не використовується у повному обсязі. Деякі перспективні види сировини залишаються невикористаними, а роботи на численних родовищах високоякісної сировини з придатними для видобутку умовами тимчасово припинені. Ці родовища розташовані в області, яка має сприятливе транспортне сполучення.

Природні ресурси відіграють значиму роль у розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону, оскільки ці ресурси є основними факторами впливу на сталість та економічну ефективність регіонального розвитку. Перш за все, визначення значення природних ресурсів полягає у їхньому внеску в сільське господарство, промисловість, та інші галузі, що формують економічний ландшафт регіону. Одночасно, ці ресурси визначають екологічний стан регіону, впливаючи на якість повітря, води і біорізноманіття.

Значимість природних ресурсів у регіональному розвитку також виявляється в їхньому впливі на привабливість для інвестицій, розташування підприємств та створення робочих місць. Оптимальне використання цих ресурсів може сприяти формуванню стійкої та конкурентоспроможної економічної системи. Додатково, при встановленні значення природних ресурсів слід враховувати їхню роль у забезпеченні екологічної стійкості та узгодженості з природним середовищем. Відповідне управління та збалансоване використання природних ресурсів може сприяти досягненню гармонії між економічними та екологічними аспектами розвитку.

Щодо ефективного використання природних ресурсів як чинника економіко-екологічного потенціалу регіону, можна запропонувати такі пропозиції:

- впровадження сталих технологій: сприяти впровадженню та розвитку технологій, які сприяють раціональному використанню природних ресурсів та зменшенню впливу на екосистему. Це може включати енергоефективні технології, переробку відходів та інші інновації;

- стимулювання використання альтернативних джерел енергії: поширення використання відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія, для зменшення залежності від традиційних, менш екологічно чистих джерел;

- створення механізмів відновлення природних екосистем: розробка та впровадження програм відновлення екосистем, рекультивація земель, підтримка біорізноманіття;

- посилення екологічної освіти: розширення програм екологічної освіти та усвідомлення серед населення та бізнес-сектору щодо важливості сталого використання природних ресурсів;

- розвиток системи управління відходами: впровадження ефективних систем сортування та переробки відходів для мінімізації негативного впливу на довкілля.

– запровадження екологічної сертифікації: стимулювання підприємств та організацій до отримання сертифікатів, які свідчать про їхню відповідальність у використанні природних ресурсів тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. Загальний аналіз природних ресурсів у Вінницькій області вказує на її значний потенціал у сферах земельного та водного використання. Земельні ресурси, представлені сільськогосподарськими угіддями та лісовими територіями, становлять суттєву частину регіонального ландшафту. Висока родючість ґрунтів, зокрема чорноземів, сприяє стабільному урожаю та вирощуванню різноманітних сільськогосподарських культур.

Водні ресурси області, представлені річками, водосховищами та іншими водоймами, є ключовим фактором для розвитку промисловості та сільського господарства, а також впливають на розташування населених пунктів. Важливо відзначити ефективні заходи управління та контролю за використанням водних ресурсів, що спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та сталого розвитку області.

Аналіз показує, що ринок земельних ресурсів в області залишається привабливим для інвесторів, особливо у сільськогосподарському секторі. Це підтверджується зростанням цін на сільськогосподарські землі та підтримкою земельного ринку, навіть у воєнний період. Важливо зазначити, що ефективне використання земельних ресурсів повинно базуватися на інноваційних моделях економічного розвитку та враховувати високі технологічні стандарти, одночасно дотримуючись організаційних вимог для мінімізації антропогенних ризиків та збереження природного середовища.

Загалом наведені дані свідчать про важливість природних ресурсів для економіко-екологічного розвитку регіону. Збалансоване та раціональне використання цих ресурсів є вирішальним аспектом для забезпечення сталого розвитку, задоволення потреб суспільства та збереження природного середовища у Вінницькій області.

Перспективи подальших розробок в напрямку аналізу природних ресурсів як чинника розвитку економіко-екологічного потенціалу регіону можуть включати: оцінку впливу людської діяльності на природні ресурси, стимулювання екологічної освіти та усвідомленості, підтримку та розвиток екологічної інфраструктури, сприяння інвестиціям у проекти сталого розвитку. Ці напрямки дозволять регіону ефективно використовувати природні ресурси для забезпечення економічного росту, при цьому зберігаючи екологічну стійкість та забезпечуючи довгостроковий розвиток.

Література

1. Троцька М. В. Природні ресурси як об'єкти загальнодержавного та місцевого значення. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1 (6). С. 51–59.
2. Кирєєва І. В., Коробцова Д. В. Використання природних ресурсів для розвитку територіальних громад. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 287–290.
3. Попадинець Н. М., Патицька Х. О., Пітюлич М. М., Керецман Н. І. Аналіз ефективності використання природно-ресурсного потенціалу об'єднаних територіальних громад України. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. № 3 (94). С. 65–76. DOI: <http://doi.org/10.37734/2409-6873-2019-3-7>.
4. Лазарева О. В., Мась А. Ю., Борисевич К. Ю. Європейські шляхи розвитку землеустрою в системі управління земельними ресурсами. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 28–33. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2022/7.pdf (дата звернення: 09.01.2024).

5. Лазарева О. В., Горгоц А. О., Гориславська В. В. Особливості формування конкурентних переваг землекористування в країнах Європейського Союзу та Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2022. № 74. С. 175–181. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.74-26>.
6. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Третяк Н. А. Наукові засади Стратегії розвитку земельного устрою України і її регіонів у повоєнний період. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.3.9>.
7. Костяшкін І. О. Еколого-правові пріоритети у здійсненні прав на землю в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 6. С. 86–89. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.16>.
8. *Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року* / Вінницька обласна військова адміністрація : сайт. URL: <https://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/strategy/zvitSEO.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).
9. *Доповідь про стан навколишнього природного середовища у Вінницькій області, 2020* / Вінницька обласна військова адміністрація : сайт. URL: <https://www.vin.gov.ua/upr-ter/stan-dovkillia/241-rehionalni-dopovidi> (дата звернення: 10.01.2024).
10. *KSE Агроцентр випустив перший аналітичний огляд земельного ринку України*. 23.06.2023 / Інформаційно-аналітичне агентство «АПК-Інформ» : сайт. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/land-market/1534737> (дата звернення: 10.01.2024).
11. *Індекс АПК. Земля. Вінницька область* / AgroPortal.ua : website. URL: <https://agroportal.ua/ru/publishing/analitika/zemlya-vinnitskaya-oblast> (дата звернення: 15.01.2024).
12. *Аналіз забезпечення водними ресурсами населення і галузей економіки* / Басейнове управління водних ресурсів річки Південний Буг : сайт. URL: <https://buvrpb.davr.gov.ua/vodni-resursy/analiz-zabezpechennia-vodnumy-resursamy-naselennia-i-haluzei-ekonomiky> (дата звернення: 16.01.2024).

References

1. Trotska, M. V. (2016). Natural resources as objects of national and local importance [Pryrodni resursy yak obiekty zahalnodержavnogo ta mistsevoho znachennia], *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, No. 1 (6), s. 51–59 [in Ukrainian]
2. Kyrieieva, I. V., & Korobtsova, D. V. (2020). Use of natural resources for the local communities development [Vykorystannia pryrodnykh resursiv dlia rozvytku terytorialnykh hromad], *Porivnialno-analitychne pravo*, No. 1, s. 287–290 [in Ukrainian]
3. Popadynets, N. M., Patytska, Kh. O., Pitiulych, M. M., & Keretsman N. I. (2019). Analysis of effectiveness using of the natural resource potential of united territorial communities of Ukraine [Analiz efektyvnosti vykorystannia pryrodno-resursnoho potentsialu obiednanykh terytorialnykh hromad Ukrainy], *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, No. 3 (94), s. 65–76. DOI: <http://doi.org/10.37734/2409-6873-2019-3-7> [in Ukrainian]
4. Lazarieva, O. V., Mas, A. Yu., & Borysevych, K. Yu. (2022). European ways of land management development in the land management system [Yevropeiski shliakhy rozvytku zemleustroi v systemi upravlinnia zemelnymy resursamy], *Ekonomika ta derzhava*, No. 1, s. 28–33. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2022/7.pdf [in Ukrainian]
5. Lazarieva, O. V., Horhots, A. O., & Horyslavska, V. V. (2022). Peculiarities formation of competitive advantages of land use in the European Union and Ukraine [Osoblyvosti formuvannia konkurentnykh perevah zemlekorystuvannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukraini], *Prychornomorski ekonomichni studii*, No. 74, s. 175–181. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.74-26> [in Ukrainian]
6. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Priadka, T. M., & Tretiak, N. A. (2023). Scientific Foundations of the Strategy for the Development of the Land System of Ukraine and its Regions in the Postwar Period [Naukovi zasady Stratehii rozvytku zemelnoho ustroiu Ukrainy i yii rehioniv u

- povoiennyi period], *Efektivna ekonomika*, No. 3. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.3.9> [in Ukrainian]
7. Kostyashkin, I. O. (2023). Environmental and legal priorities in the exercise of land rights in Ukraine [Ekoloho-pravovi priorityty u zdiisnenni prav na zemliu v Ukraini], *Ekonomika. Finansy. Pravo*, No. 6, s. 86–89. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.6.16> [in Ukrainian]
 8. *Report on the strategic environmental assessment of the Strategy for balanced regional development of the Vinnytsia region for the period until 2027* [Zvit pro stratehichnu ekolohichnu otsinku Stratehii zbalansovanoho rehionalnoho rozvytku Vinnytskoi oblasti na period do 2027 roku], Vinnytska oblasna viiskova administratsiia: sait. Retrieved from: <https://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/strategy/zvitSEO.pdf> [in Ukrainian]
 9. *Report on the state of the natural environment in the Vinnytsia region, 2020* [Dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha u Vinnytskii oblasti], Vinnytska oblasna viiskova administratsiia: sait. Retrieved from: <https://www.vin.gov.ua/upr-ter/stan-dovkillia/241-rehionalni-dopovidi> [in Ukrainian]
 10. *KSE Agrocentr released the first analytical review of the land market of Ukraine. 23.06.2023* [KSE Ahrotsentr vypustyv pershyi analitychnyi ohliad zemelnogo rynku Ukrainy], Informatsiino-analitychne ahentstvo «APK-Inform»: sait. Retrieved from: <https://www.apk-inform.com/uk/news/land-market/1534737> [in Ukrainian]
 11. *Agricultural sector index. Earth. Vinnytsia region* [Indeks APK. Zemlia. Vinnytska oblast], AgroPortal.ua: website. Retrieved from: <https://agroportal.ua/ru/publishing/analitika/zemlya-vinnitskaya-oblast> [in Ukrainian]
 12. *Analysis of water resources provision of the population and economic sectors* [Analiz zabezpechennia vodnymi resursamy naselennia i haluzei ekonomiky], Baseinove upravlinnia vodnykh resursiv richky Pivdennyi Buh: sait. Retrieved from: <https://agroportal.ua/ru/publishing/analitika/zemlya-vinnitskaya-oblast> [in Ukrainian]

***ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА
ТА СТРАХУВАННЯ***

УДК 366.2:336.767

Андрій Якович ЖУКОВ

аспірант кафедри фінансів,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна,

e-mail: Andrey@zhukov.eu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9313-1998>

АКТУАЛІТЕТИ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ФІНАНСІВ ЧЕРЕЗ РИНОК ВНУТРІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Жуков, А. Я. Актуалітети використання персональних фінансів через ринок внутрішніх державних запозичень в умовах війни. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 58–75.

Анотація. У статті досліджено актуалітети як концептуальні засади залучення і використання персональних фінансів у розвиток ринку внутрішніх державних запозичень. Зазначено, що найбільш вагомими серед актуалітетів є: середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) у національній та іноземній валюті; інфляція та інфляційні очікування, девальвація або ревальвація національної валюти; підвищення (зниження) облікової ставки Національним банком України; ризик дефолту та реструктуризації боргу за ОВДП, особливо, в іноземній валюті. Визначено сутність поняття «персональні фінанси» та його взаємозв'язок з поняттями «індивідуальні інвестори» та «індивідуальне інвестування». Здійснено та обґрунтовано поділ індивідуальних інвесторів на групи та з урахуванням особливостей кожної з них запропоновано етапи формування і реалізації політики індивідуального інвестування на ринку внутрішніх державних запозичень. Досліджено взаємовідносини індивідуальних інвесторів з іншими учасниками ринку внутрішніх державних запозичень, на основі чого встановлено, що рушійною силою, яка спонукає до трансформації персональних заощаджень в інвестиції у купівлю ОВДП, є мотиваційна складова. Проаналізовано обсяг ОВДП, що номінований у гривні та іноземних валютах і які перебувають у власності індивідуальних інвесторів на початок 2020–2024 рр. Встановлено, що за аналізований період питома вага облігацій, які знаходяться у власності індивідуальних інвесторів до загального обсягу випуску ОВДП зросла майже у три рази, але все рівно залишається достатньо низькою для вирішення проблем зменшення дефіциту державного бюджету, відновлення економіки та фінансування оборонного бюджету. Це свідчить про те, що інвестиційний потенціал персональних фінансів на ринку внутрішніх державних запозичень не задіяний повною мірою і потребує розробки дієвої стратегії залучення індивідуальних інвестицій, враховуючи поведінкову заощадливо-інвестиційну політику потенційних індивідуальних інвесторів, потреби економіки та оборони в умовах війни. Діяльність індивідуальних інвесторів на ринку ОВДП є індикатором розвитку державно-приватного партнерства, ринкових відносин, формування громадянського суспільства. Виходячи з цього, на державному рівні необхідно розробити політику залучення персональних фінансів до інвестування у розвиток ринку внутрішніх державних запозичень України, враховуючи існуючий потенціал індивідуальних заощаджень, обсяги приватних грошових переказів із-за кордону та готівкової іноземної валюти, що знаходиться у населення.

Ключові слова: персональні фінанси; актуалітети; індивідуальні інвестори; ринок внутрішніх державних запозичень; облігації; фінансові інструменти; ризики.

Andriy ZHUKOV

Postgraduate Student of Finance Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine,
e-mail: Andrey@zhukov.eu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9313-1998>

ACTUALITIES OF PERSONAL FINANCE USING THROUGH THE MARKET OF DOMESTIC GOVERNMENT BORROWING IN WARTIME CONDITIONS

Zhukov, A. (2024). Actualities of personal finance using through the market of domestic government borrowing in wartime conditions [Aktualitety vykorystannia personalnykh finansiv cherez rynek vnutrishnykh derzhavnykh zapozychen v umovakh viiny], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 58–75.

Abstract. The article investigates actualities as conceptual foundations for attracting and using of personal finances in the development of domestic government borrowing market. It is noted that among the most significant actualities are: the average yields of domestic government bonds (DGBs) in national and foreign currencies; inflation and inflationary expectations, devaluation or revaluation of the national currency; changes in the National Bank of Ukraine's interest rates; default risk and debt restructuring for DGBs, especially in foreign currencies. The essence of «personal finances» concept and its correlation with the concepts of «individual investors» and «individual investing» is determined. The division of individual investors into groups is justified taking into account the characteristics of each, and the stages for the formation and implementation of individual investment policy in the domestic government borrowing market are proposed. The relationship between individual investors and other participants in the domestic government borrowing market is investigated, based on which it was established that the driving force that prompts the transformation of personal savings into investments in the purchase of government bonds is a motivational component. An analysis of the DGBs volume denominated in hryvnia and foreign currencies and owned by individual investors at the beginning of 2020-2024 is conducted. It was established that during the analyzed period, the share of bonds owned by individual investors relative to the total issuance of DGBs increased almost threefold, but still remains relatively low enough to solve the problems of reducing the state budget deficit, economic recovery, and funding the defense budget. This indicates that the investment potential of personal finances in the domestic government borrowing market is not fully utilized and requires the development of an effective strategy to attract individual investments, considering the behavioral saving and investment policies of potential investors, needs of the economy and defense in the war conditions. The activity of individual investors in the DGB's market is an indicator of public-private partnership development, market relations, and civil society formation. Based on this, at the state level, it is necessary to develop a policy of personal finance attracting for investment in the development of the domestic government borrowing market of Ukraine, taking into account the existing of individual savings potential, the volume of private remittances from abroad and cash foreign currency held by the population.

Keywords: personal finances; actualities; individual investors; the market of internal state borrowing; bonds; financial instruments; risks.

JEL classification: D100; D330; E220; G110; H560

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.58-75](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.58-75)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Роль і значення ринку внутрішніх державних запозичень в умовах хронічного дефіциту державного бюджету, збільшення військових витрат та потреб фінансування відновлення виробничої, критичної, соціальної, житлової інфраструктури постійно зростає. В умовах затримки і суттєвих перебоїв з наданням міжнародної фінансової і військової допомоги держава повинна шукати більш прогнозовані та стабільні внутрішні джерела фінансування, одним із найбільш перспективних серед яких є використання персональних фінансів шляхом трансформування персональних заощаджень в інвестиції у фінансові інструменти ринку внутрішніх державних запозичень. Потенціал персональних фінансів як визначальний чинник фінансового забезпечення відновлення економіки держави в умовах воєнного стану використовується не повною мірою. Станом на 01.01.2024 р. за оцінкою Національного банку України [1] у громадян знаходиться 764,4 мільярда гривень, які не використовуються у фінансовій системі держави і потенційно можуть бути залучені до операцій на ринку внутрішніх державних запозичень.

До повномасштабного вторгнення обсяг персональних фінансів, вкладених в інструменти зазначеного ринку, особливо в облігації внутрішньої державної позики, був незначним із-за дороговизни і складності процесу їх купівлі. Ситуація кардинально змінилася після 24 лютого 2022 року завдяки спрощенню Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку умов для купівлі військових облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). На сьогоднішній день індивідуальні інвестори можуть придбати від однієї і більше військових облігацій, номінованих як у національній, так і іноземній валюті, номіналом 1000 грн., 1000 доларів США або євро. Попит на військові ОВДП залежить від споживацьких настроїв і зростає в періоди активізації військових дій, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, житлового фонду. На купівлю значної кількості військових ОВДП витрачають персональні заощадження індивідуальні інвестори з середнім і високим доходом. Задача держави – створити умови для розвитку масового ринку державних внутрішніх запозичень, коли індивідуальні інвестори, незалежно від рівня доходів, соціального становища, рівня освіти будуть мати бажання диверсифікувати свої накопичення у фінансові інструменти зазначеного ринку. Для цього необхідно: чітко визначити актуалітети використання персональних фінансів у розвитку ринку внутрішніх державних запозичень в умовах війни; дослідити особливості процесу прийняття індивідуальним інвестором рішень щодо розподілу персональних доходів на заощадження та інвестиції та спрямування останніх на купівлю ОВДП; виявити специфіку взаємовідносин індивідуальних інвесторів з учасниками ринку внутрішніх державних запозичень та на їх основі розробити ефективні напрямки державної політики щодо залучення інвестиційного потенціалу персональних заощаджень для відновлення економіки, фінансової підтримки обороноздатності країни у складний воєнний час. Саме цим і обумовлюється актуальність теми дослідження, яка відображає ступінь її важливості під час воєнного стану та в перспективі повоєнного відновлення.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання участі персональних фінансів у операціях на ринку внутрішніх державних запозичень, процесах інвестування в соціально-економічний розвиток держави досліджені в наукових працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених.

І. Лютий та Н. Медведкова вказують на те, що в умовах невизначеності функціонування та падіння ринку інвестицій для фінансування дефіциту державного бюджету особливої актуальності набуває розвиток ринку внутрішніх державних запозичень та емісія державою нового інструменту – «облігацій відновлення». Завдяки емісії таких облігацій особисті заощадження громадян можуть бути залучені як довгостроковий інвестиційний ресурс у процеси повоєнного відновлення економіки України [2].

Т. Кізіма та А. Кізіма зазначають, що країни з розвинутою ринковою економікою протягом тривалого періоду часу залучають заощадження домогосподарств на фінансові ринки та створюють необхідні фінансові умови для розвитку інвестування із цього джерела. В національній економіці придбання цінних паперів вітчизняними домогосподарствами не набули широкого розповсюдження і перебувають на стадії поступового формування інтересу населення до зазначених фінансових інструментів, що викликає необхідність побудови мотиваційно-дієвого механізму перетворення заощаджень на інвестиційні ресурси [3].

Автори роботи О. Береславська, С. Шишков та Н. Шелудько на основі аналізу інвестиційної поведінки домогосподарств України в умовах воєнного стану роблять висновок про те, що інвестиційний потенціал населення використовувався переважно на купівлю валюти, зокрема, криптовалюти, відкриття депозитних вкладів, купівлю облігацій державної внутрішньої позики. На думку авторів, для розвитку внутрішнього фондового ринку необхідно на рівні держави застосовувати заходи, спрямовані на заохочення індивідуальних інвесторів, розширювати практику надання податкових пільг на доходи фізичних осіб від операцій з державними цінними паперами на ринку приватних цінних паперів, а також формувати активи пенсійного фонду за рахунок державних цінних паперів. Це призведе до розширення інвестиційних можливостей, підвищення якості життя населення та залучення додаткового капіталу вітчизняними компаніями [4].

В. Маргасова, М. Дубина та М. Забаштанський, досліджуючи суб'єктів інвестування як важливих учасників ринку державного боргу, поділяють їх на інвестиційних, приватних, зарубіжних інвесторів та центральні банки [5]. До приватних інвесторів відносяться фізичні особи, що мають достатній обсяг фінансових ресурсів для інвестування в купівлю облігацій безпосередньо у держави або через посередницькі установи.

Відзначаючи зростання інвестицій в облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) з боку фізичних осіб як одних із суб'єктів ринку облігацій внутрішньої державної позики, Л. Прицюк зазначає, що фізичні особи-резиденти надають перевагу купівлі державних облігацій в іноземній валюті, зокрема, доларах США для збереження коштів в умовах нестабільності національної валюти. Натомість нерезиденти більше вкладають у ОВДП в національній валюті. При цьому прийняття ними остаточних рішень про інвестування безпосередньо залежить від дохідності державних облігацій і політичної ситуації в державі [6].

Цікавими з точки зору розвитку інституту фінансового посередництва для зростання інвестиційного потенціалу персональних фінансів є дослідження, проведені в роботі С. Асебедо. Автором визначаються фактори стосовно клієнта, які фінансовий посередник має враховувати при прийнятті оптимальних інвестиційних рішень, серед яких основними є освіта, досвід, знання, фізичне та психічне здоров'я, особистість, психологічні характеристики, упередження, цінності, переконання та комунікативні здібності, ресурси, час [7].

Про важливість фінансового посередництва у прийнятті фінансових рішень наголошує Р. Баї. Результати його дослідження свідчать про те, що люди з високим рівнем фінансової грамотності, навичками планування бюджету та здібностями до самозабезпечення краще сприймають фінансові поради та більш схильні до прийняття інвестиційних рішень з метою підвищення рівня особистого фінансового добробуту [8].

Індійські вчені Чхіллар Ніту і Арора Сваранджет [9] зазначають, що в умовах цифровізації фінансового сектору, появи нових цифрових фінансових інструментів, повсякденна фінансова діяльність громадян все частіше відбувається в цифрово-фізичному гібридному середовищі. Використання цифрових платформ, інтернет-банкінгу, онлайн-ідентифікації призводить до необхідності удосконалення процесу управління персональними фінансами, дослідження змін у фінансовій поведінці громадян в епоху розвитку цифрових технологій. Основними користувачами цифрових фінансових продуктів є покоління Y (25-40 років) та Z (9-24 років), тому саме молодь повинна мати особистий фінансовий план і розвивати навички персонального фінансового управління та інвестування.

Дж. Бек та Р. Гарріс [10] дослідили кореляцію між віком, освітою та знаннями у сфері персональних фінансів, у результаті чого дійшли висновків, що покоління Y та X (40-60 років) здійснюють персональне фінансове планування шляхом складання особистих бюджетів, заощадження та інвестування.

С. Шишков [11] вказує на зростання ролі індивідуальних інвесторів як головних учасників як на світовому, так і вітчизняному фінансовому ринку. Досліджуючи еволюцію розвитку фондового ринку України автор зазначає, що держоблігації є привабливими для індивідуальних інвесторів по причині їх адекватної дохідності порівняно з іншими напрямками вкладень особистих заощаджень. Виходячи з цього, на державному рівні необхідно впроваджувати стимули для залучення індивідуальних інвестицій в інструменти фондового ринку та створювати умови для підвищення довіри громадян до ринкового інструментарію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні наукові напрацювання в напрямку залучення персональних фінансів до процесів інвестування, питання вкладання індивідуальних інвестицій у фінансові інструменти ринку внутрішніх державних запозичень для забезпечення фінансових потреб держави в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення економіки України, є недостатньо висвітленими та потребують проведення подальших досліджень, зокрема, у сфері обґрунтування поведінки індивідуальних інвесторів, виявлення ендегенних і екзогенних факторів, що впливають на прийняття рішень інвестувати саме в ОВДП, розроблення політики залучення персональних фінансів до інвестування у розвиток ринку внутрішніх державних запозичень України. Саме цим і обумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад та розроблення практичних рекомендацій щодо залучення персональних фінансів до інвестування в розвиток ринку внутрішніх державних запозичень України в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день в економічній та фінансовій літературі, як і в діючих нормативно-законодавчих актах немає чіткого визначення поняття «персональні фінанси». Для визначення ролі персональних фінансів на ринку внутрішніх державних запозичень необхідно,

перш за все, обґрунтувати сутність зазначеного поняття, його специфічні особливості та взаємозв'язок з такими поняттями, як «фінанси домогосподарств», «особисті фінанси».

Досліджуючи розвиток особистих фінансів, Н. Ясинська та інші автори зазначають, що вони мають казуальну специфіку і як категорія розглядаються на макро- та мікрорівні. На макрорівні особисті фінанси виступають як узагальнена категорія і відображають фінансові ресурси фізичних осіб, які формують показник добробуту населення, беруть участь в розподілі й перерозподілі доходів та зумовлюють темпи економічного розвитку країни. На мікрорівні особисті фінанси розглядаються як персоніфікована категорія, яка характеризує сукупність надходжень і витрат, накопичення, розподіл і використання грошових коштів для збільшення фінансових ресурсів, що знаходяться у володінні окремої фізичної особи [12; 13; 14].

Варто відзначити, що поняття «персональні фінанси» і «особисті фінанси» є тотожними. На думку І. Лютого, прозорість, звітність та контроль у фінансовій сфері мають вирішальне значення. Для нього важливо підкреслити зростання ролі персональних фінансів у секторі домогосподарств, де кожен індивід ухвалює важливі рішення щодо управління власними грошовими ресурсами. Автор розрізняє концепції «фінансів домогосподарств» та «персональних фінансів», вважаючи, що вони визначаються правом власності та економічними інтересами окремих осіб. Такий підхід також підкреслює важливість персональних фінансів у фінансовій системі держави та їх роль у розподілі інвестиційного потенціалу та внутрішнього валового продукту. Заслужують на увагу висновки дослідника, що процес діджиталізації лише підсилює значення індивіда в системі публічних фінансів [15, с. 27–28].

Персональні фінанси впливають на процеси індивідуального інвестування на ринку внутрішніх державних запозичень. Індивідуальне інвестування передбачає діяльність індивідуальних інвесторів, спрямовану на поєднання їх особистих інтересів з потребами держави у залученні персональних доходів до вирішення проблем фінансування дефіциту бюджету та потреб Збройних Сил України під час війни. В рамках наведеного дослідження під індивідуальними інвесторами будемо розуміти окремих громадян, які на основі прийняття обґрунтованих рішень самостійно або за допомогою посередників (фінансово-кредитних установ) вкладають власні заощадження в купівлю ОВДП, зокрема військові облігації, з метою отримання додаткових доходів, забезпечення особистої безпеки в умовах війни та інвестування у відновлення економіки.

Розподіл і використання персонального доходу має індивідуальний характер і залежить від прийнятих персональних рішень (рис. 1).

Виходячи із наведених на рис. 1 етапів, рішення про інвестування в ОВДП, зокрема у військові облігації, приймають переважно індивідуальні інвестори з середнім і високим рівнем доходу. Громадяни з низьким рівнем доходу мають обмежений обсяг персональних фінансових ресурсів і менші можливості щодо інвестування в державні цінні папери. При цьому в умовах різноманіття фінансових продуктів, деякі індивіди роблять суттєві інвестиційні помилки, вкладаючи кошти в ризиковані фінансові активи з метою отримання швидкого доходу.

Механізм залучення персональних фінансів до операцій на ринку внутрішніх державних запозичень відбувається завдяки:

- розміщенню громадянами особистих заощаджень на депозитних рахунках відкритих у національній та іноземній валюті в державних банках;

- інвестуванню в нерухомість, а саме, в житлове будівництво;
- надходженню коштів від купівлі громадянами державних грошово-речових лотерей;
- інвестуванню в державні цінні папери.

Саме останній напрямок інвестування є найбільш пріоритетним з точки зору залучення персональних фінансів до збільшення ресурсів ринку внутрішніх державних запозичень і їх спрямуванням на забезпечення повоєнного відновлення реального сектору національної економіки. Індивідуальні заощадження можуть вкладатися в купівлю акцій підприємств державної форми власності, облігацій внутрішньої державної позики, зокрема, військових облігацій.

Рис. 1. Етапи процесу прийняття індивідом рішень щодо розподілу персональних доходів на заощадження і інвестиції

Джерело: розроблено автором

Активізація індивідуальної інвестиційної діяльності, збільшення обсягу вкладання індивідуальних інвестицій в інструменти ринку державних запозичень на пряму залежить від економічної, політичної, екологічної і соціальної ситуації в країні, а також обсягу міжнародної фінансової і військової допомоги. У зв'язку з цим необхідно чітко виокремити актуалітети як концептуальні засади залучення і використання персональних фінансів у розвиток ринку внутрішніх державних запозичень в умовах війни. Останні визначаються:

- рівнем доходів громадян і обсягом заощаджень;
- зниженням порогу входження індивідуальних інвесторів на ринок державних внутрішніх запозичень;
- ступенем довіри індивідуальних інвесторів до ринку ОВДП;

- середньозваженою дохідністю ОВДП у національній та іноземній валюті;
- інфляцією та інфляційними очікуваннями;
- девальвацією або ревальвацією національної валюти;
- підвищенням (зниженням) облікової ставки Національним банком України;
- середньозваженою ставкою за депозитами фінансово-кредитних установ;
- ризиком дефолту та реструктуризацією боргу за ОВДП, особливо в іноземній валюті;
- диверсифікацією державних цінних паперів – облігації відновлення, зелені облігації тощо.

Вперше емісія державних облігацій в Україні відбулася у 1995 році з метою погашення дефіциту державного бюджету за рахунок використання неемісійних джерел фінансування. На сьогоднішній день ринок державних цінних паперів характеризується різноманітністю пайових і боргових цінних паперів, використанням цифрових технологій в обслуговуванні, підтримкою та супроводженням індивідуальних інвесторів. Не зважаючи на це, на державному рівні не створені достатні умови для активного розвитку ринку внутрішніх державних запозичень та зменшення ризиків індивідуального інвестування. До останніх відносяться недостатній рівень захисту прав приватних інвесторів та відсутність сприятливого податкового середовища для індивідуального інвестування.

Післявоєнне відновлення економіки України буде потребувати переходу від інфляційно-стримуєчої до стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку. Остання спрямована на залучення інвестицій в інноваційне оновлення національної економіки і передбачає низку заходів, одним із яких є модифікація структури ринку внутрішніх державних запозичень у напрямку активізації індивідуальних інвестиційних процесів.

На рис. 2 наведено аналіз обсягу ОВДП, які знаходяться у власності індивідуальних інвесторів.

Станом на 01.01.2024 р. індивідуальні інвестиції в ОВДП за номінально-амортизаційною вартістю склали 53,2 млрд. грн. Якщо на початок 2020 р. питома вага облігацій, які знаходяться у власності індивідуальних інвесторів до загального обсягу випуску ОВДП складала 1,2%, то на початку 2024 р. вона зросла майже у три рази до 3,3%, але все рівно залишається достатньо низькою для вирішення проблем зменшення дефіциту державного бюджету, відновлення економіки та фінансування оборонного бюджету [16].

Ринок внутрішніх державних цінних паперів як складова ринку внутрішніх державних запозичень поділяється на первинний і вторинний. Купівля військових ОВДП індивідуальними інвесторами на первинному ринку можлива завдяки представленню їх інтересів на аукціонах Міністерства фінансів України банками – первинними дилерами, до яких відносяться АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «Ощадбанк», АТ «Райффайзен Банк», АТ «ОТП Банк», ПАТ «Сітібанк», АТ «Укрексімбанк», ПАТ «ПУМБ», АТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Сенс Банк», ПАТ «Кредобанк», ПАТ АБ «Південний». На вторинному ринку військові ОВДП можна придбати через ліцензованих Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку брокерів тобто інвестиційних груп і компаній, а саме ICU TRADE, Універ Капітал, Dragon Capital, «Західна інвестиційна група», КІНТО тощо. Кількість угод, укладених фізичними особами як індивідуальними інвесторами на первинному і вторинному ринку наведена в табл. 1 [1; 16].

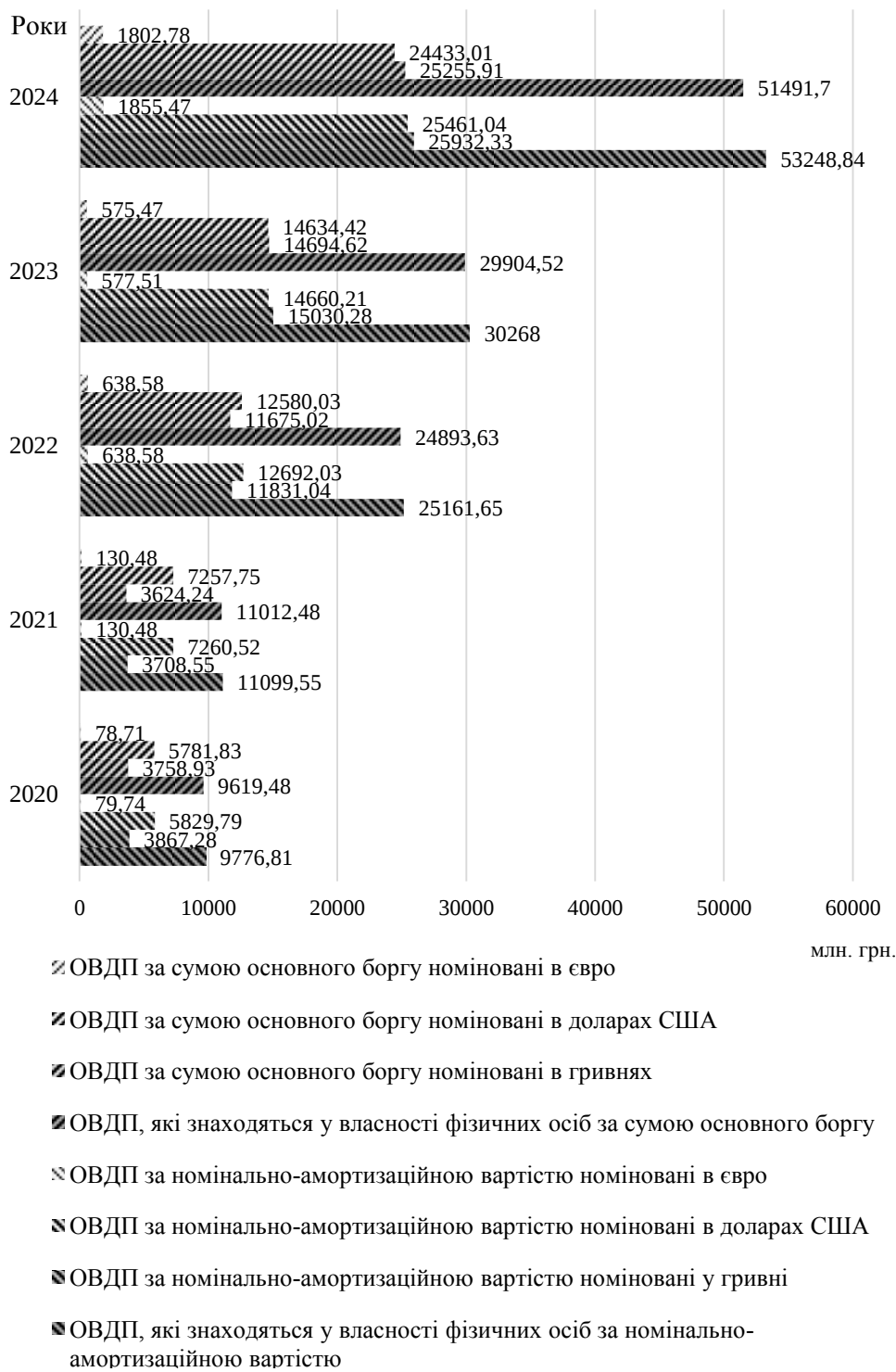

Рис. 2. Обсяг ОВДП, номінований у гривні та іноземних валютах і перебувають у власності індивідуальних інвесторів, на початок року
Джерело: складено автором на основі [1; 16]

Таблиця 1

Кількість і обсяг угод з купівлі військових ОВДП фізичними особами за період
березень 2022 р. – грудень 2023 р.

Кількість угод, одиниць	Обсяг угод, млн. грн.
<i>Первинний ринок військових ОВДП</i>	
3242	19407995,84
<i>Вторинний ринок військових ОВДП</i>	
711463	54653895,49

Джерело: складено автором на основі [1; 16]

Із наведених даних видно, що більшість угод за кількістю і обсягом стосовно купівлі військових ОВДП здійснюються саме на вторинному ринку.

Станом на 01.01.2024 р. загальний обсяг військових ОВДП, які знаходяться у власності індивідуальних інвесторів, складає 11642,678 млн. грн. [1].

Розвиток ринку внутрішніх державних запозичень потребує впровадження дієвих заходів щодо підвищення зацікавленості індивідуальних інвесторів до фінансових інструментів ринку державних цінних паперів, зокрема, ринку ОВДП. В умовах фінансово-економічної нестабільності захист персональних заощаджень від знецінення під впливом інфляційних коливань, девальвації національної валюти потребує підвищення ставки за ОВДП. Це буде мати кумулятивний ефект, оскільки індивідуальні інвестори в майбутньому можуть збільшити персональні фінансові ресурси і спрямувати їх на збільшення інвестицій в розвиток і відбудову національної економіки. Дохідність ОВДП за роками періоду, що аналізується, наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Дохідність ОВДП

Роки	Дохідність ОВДП	
	В гривні	В іноземній валюті
2020	10,20	3,38
2021	11,34	3,75
2022	18,26	3,98
2023	18,70	4,70

Джерело: складено автором на основі [1; 16]

На початок 2024 р. дохідність ОВДП в гривнях складала 17,75, в іноземній валюті 4,65 відсотка. За три останні місяці зазначений показник в гривнях знизився до 17,34 відсотка, а в іноземній валюті залишився на тому ж рівні.

Проведення подальших досліджень потребують не тільки закономірності та особливості функціонування ринку державних цінних паперів, його потреб в залученні коштів і ресурсних можливостей задоволення боргових зобов'язань, але і змін, які відбуваються у поведінці індивідуальних інвесторів під впливом ендогенних і екзогенних факторів.

Перш ніж розробляти на рівні держави заходи, спрямовані на залучення коштів індивідуальних інвесторів, необхідно дослідити особливості їх персональної інвестиційної поведінки. Це дасть змогу розробити ефективні напрями державної політики щодо залучення персональних заощаджень для відновлення економіки.

Враховуючи особливості персональної інвестиційної поведінки, індивідуальних інвесторів можна поділити на наступні групи:

- тривожні інвестори – прийняття спонтанних і необміркованих фінансових рішень, залежність інвестиційної поведінки від ендогенних і екзогенних факторів, змін геополітичного, економічного, фінансового середовищ;

- обачливі інвестори – використання принципів бережливого і відповідального інвестування при прийнятті рішень стосовно купівлі державних цінних паперів з оцінкою перспектив їх можливого продажу у випадку погіршення стану персональних фінансів;

- інвестори з диверсифікованим інвестиційним портфелем – вкладання в різні види державних цінних паперів, оптимізація потенційного ризику і прогнозованого доходу, моніторинг і оцінка рівня волатильності інвестиційного портфелю, коригування співвідношення державних цінних паперів у інвестиційному портфелі;

- креативні інвестори – здійснюють вкладання власного капіталу в державні цінні папери, спрямовані на розвиток ринку інновацій та креативного сектору національної економіки.

З урахуванням особливостей кожної із наведених груп індивідуальних інвесторів, була розроблена політика персонального інвестування на ринку внутрішніх державних запозичень, яка наведена на рис. 3.

Одним із основних серед наведених на рис. 3 мотивів індивідуального інвестування є рівень довіри до державних інституцій, зокрема, до інструментів ринку внутрішніх державних запозичень. На сьогоднішній день спостерігається зростання рівня довіри населення до державного банківського сектору, а також до інструментів ринку внутрішніх державних запозичень, особливо військових облігацій.

Однак, дискусійним залишається питання стосовно факторів, завдяки яким підвищується рівень довіри індивідуальних інвесторів до державних цінних паперів в умовах девальвації національної валюти, інфляційних коливань, зменшення рівня доходів громадян, зростання цін на продукцію, роботи, послуги тощо.

Якщо збільшення обсягу купівлі ОВДП пояснюється тільки відсутністю оподаткування отриманих доходів та більшою сумою сплачених відсотків по державних облігаціях, то в цьому випадку індивідуальні інвестиційні процеси будуть мати короткостроковий характер.

Відновлення національної економіки буде потребувати емісії і розміщення довгострокових державних цінних паперів і розроблення стратегічних напрямів державної фінансової політики, спрямованої на збільшення обсягу і диверсифікацію індивідуальних інвестицій, а також можливості їх залучення як на вітчизняному, так і міжнародному ринках. Зокрема, військові облігації можуть купити не тільки резиденти, але і нерезиденти з багатьох країн світу, окрім країни агресора і Білорусі.

Роль персональних фінансів у сучасних реаліях України суттєво зростає і полягає не тільки у створенні споживчого попиту, але й інвестуванні заощаджень у розвиток економіки держави та суспільства. Для розуміння поведінки індивідуальних інвесторів необхідно дослідити основні положення теорії інвестицій неокласиків і кейнсіанців.

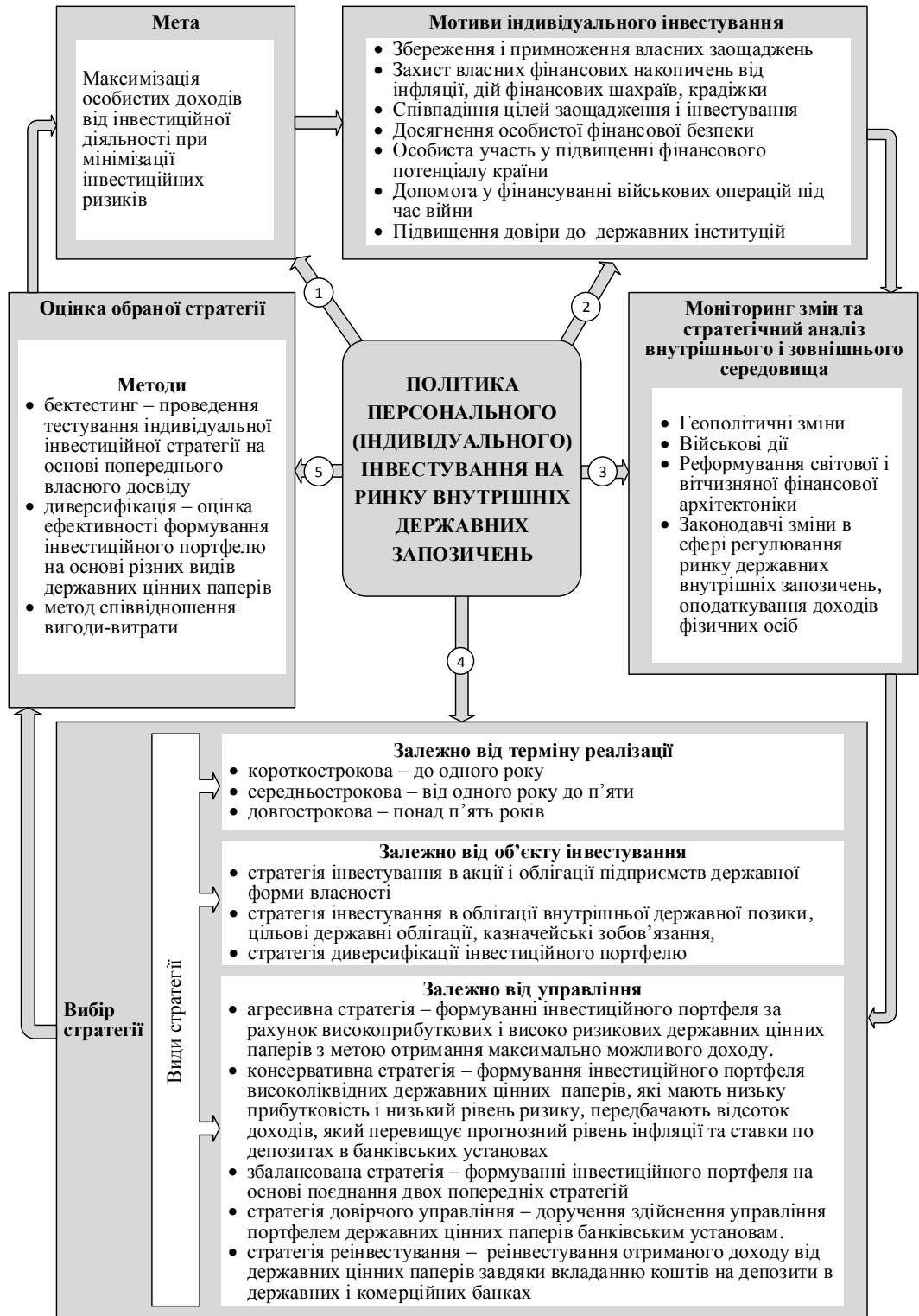

Рис. 3. Етапи формування і реалізації політики індивідуального інвестування на ринку внутрішніх державних запозичень

Джерело: розроблено автором

Процес здійснення індивідуального інвестування в ОВДП передбачає отримання доходу в майбутньому і в сучасних умовах характеризується високим ступенем невизначеності, що пов'язана з неможливістю прогнозування воєнних дій, зниженням кредитних рейтингів боргових зобов'язань України, зростанням дефіциту державного бюджету, девальвацією національної валюти, зниженням персональних доходів, рівня і якості життя тощо. Невизначеність завжди пов'язана з інвестиційними ризиками і пошуком шляхів їх зменшення за рахунок хеджування, страхування, диверсифікації. Відповідно до теорії Г. Марковиця індивідуальні інвестори формують диверсифікований портфель цінних паперів, до складу якого повинні входити різні за видами, емітентами, термінами погашення, рівнем дохідності цінні папери. При цьому рішення про диверсифікацію портфеля приймається на основі очікуваної дохідності і можливого ризику [17].

Неокласичні підходи до теорії інвестицій базувалися на припущенні без ризикованості інвестиційних рішень, оскільки довгострокові фінансові активи можуть бути вигідно продані на вторинному ринку. У випадку, якщо такі активи не є привабливими, їх можна продати, а отримані кошти вкласти в купівлю більш ліквідних фінансових активів. І. Фішер зазначав, що вибір між споживанням і заощадженнями визначається на основі ринкової ставки проценту, що в майбутньому дасть змогу інвестору отримати максимальний дохід [18].

Згідно з теорією заощаджень Дж. М. Кейнса [19] динаміка заощаджень та інвестицій напряму залежить від зростання рівня доходів домашніх господарств. Збільшення обсягів інвестицій сприяє підвищенню споживацького попиту і, як наслідок, призводить до збільшення зайнятості населення та національного доходу. Здійснення процесу інвестування обґрунтовується мотивами заощаджень, а саме мотивом перестороги та спекулятивним мотивом. Перший залежить від процентної ставки та рівня доходів і базується на використанні портфельного підходу до залучення фінансових активів, зокрема облігацій. Спекулятивний мотив передбачає купівлю фінансових активів, процентна ставка яких має тенденцію до зростання.

В умовах воєнного стану як класичні, так і сучасні наукові доробки в теорії заощаджень не можуть бути застосовані для обґрунтування інвестиційної поведінки домогосподарств тому, що в умовах збройних конфліктів відбувається трансформація ризиків, зростають масштаби їх негативних проявів, що потребує зміни інструментарію їх регулювання [4].

Інвестиційний потенціал персональних фінансів на ринку внутрішніх державних запозичень не задіяний повною мірою. На рівні персональних фінансів не діють існуючі тенденції, закономірності інвестування, правила управління доходами і витратами, оскільки прийняття рішень стосовно проведення операцій на ринку внутрішніх державних запозичень приймаються з врахуванням різноманітних індивідуальних особливостей інвесторів.

При цьому політика персонального інвестування на ринку внутрішніх державних запозичень залежить від інвестиційних цілей, розміру персональних доходів та фінансового потенціалу, рівня освіти та фінансової грамотності, розміру персональних заощаджень, які вкладаються в купівлю ОВДП, віку інвесторів, терміну інвестування, індивідуальної схильності інвестора до ризику, попереднього позитивного або негативного досвіду інвестування у державні цінні папери.

Підвищення ролі персональних фінансів на ринку внутрішніх державних запозичень потребує формування нової моделі взаємовідносин між

індивідуальними інвесторами, іншими суб'єктами ринку внутрішніх державних запозичень, регуляторами та органами законодавчої влади (рис. 4).

Для цього необхідно вивчати ринок, закономірності його функціонування, фактори, що спричиняють той чи інший його стан, уміти прогнозувати потреби ринку і ресурсні можливості їх задоволення та інші явища, що відображають багатогранні відносини між його суб'єктами.

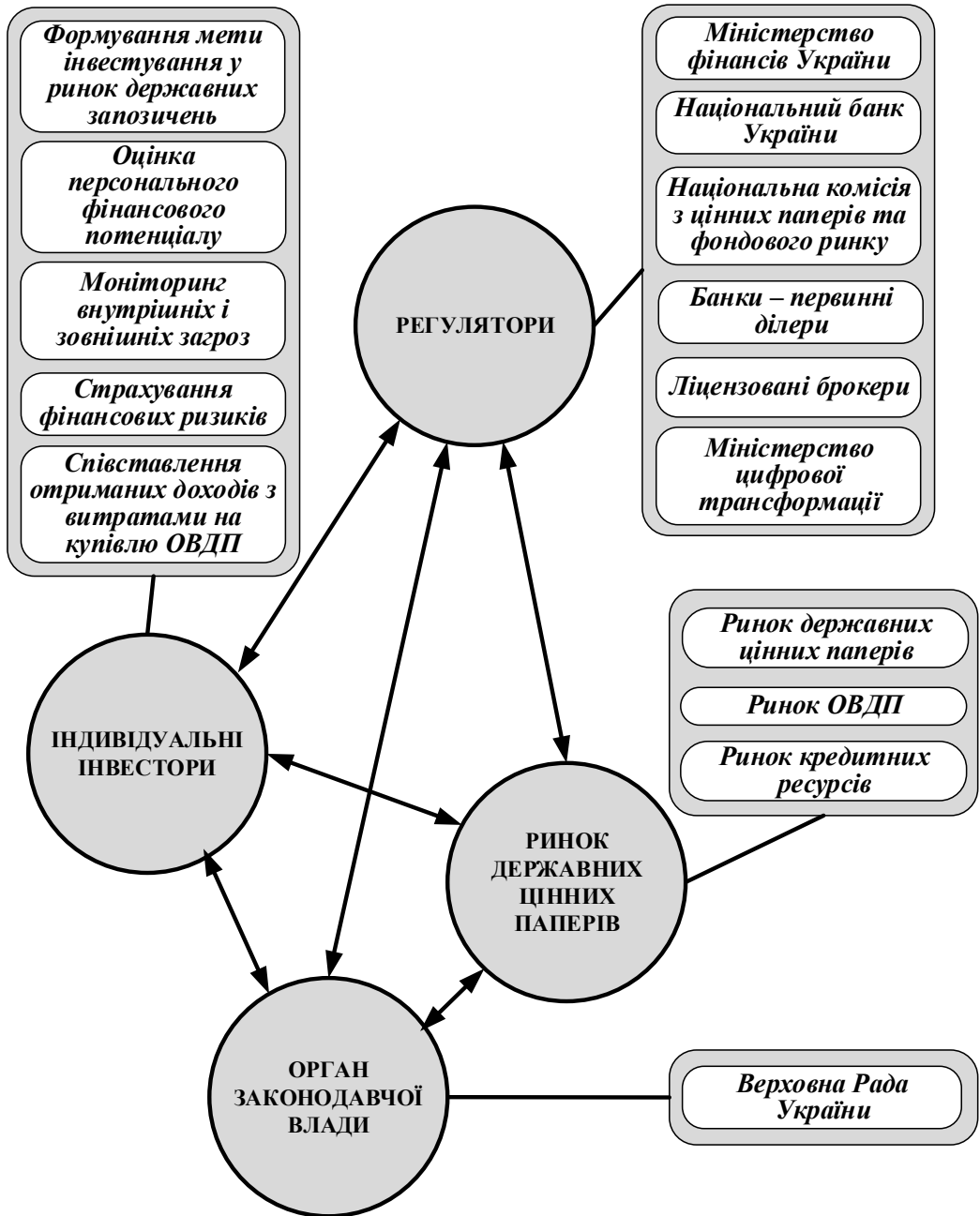

Рис. 4. Взаємовідносини індивідуальних інвесторів з учасниками ринку внутрішніх державних запозичень

Джерело: розроблено автором

В умовах цифровізації значну роль у запровадженні інформаційних технологій на ринку внутрішніх державних запозичень відіграє Міністерство цифрової трансформації України, яке тісно співпрацює з іншими регуляторами зазначеного ринку.

З жовтня 2022 р. індивідуальні інвестори отримали можливість купівлі військових облігацій через портал «Дія». З цього часу і по сьогоднішній день українці в «Дії» придбали 4 млн. військових ОВДП і отримали прибуток в розмірі понад 94 млн. грн. [20].

Рушійною силою розвитку персональних фінансів є мотиваційна складова, що спонукає до індивідуальної інвестиційної діяльності. Це можуть бути як особисті мотиви задоволення індивідуальних потреб шляхом оптимального використання персональних фінансових ресурсів та формування індивідуальної інвестиційної поведінки, так і розроблені на рівні держави мотиваційні механізми залучення персональних фінансів до операцій на ринку внутрішніх державних запозичень. Стосовно останніх вони передбачені в діючих законодавчо-нормативних актах, що регулюють діяльність ринку внутрішніх державних запозичень, зокрема, Бюджетному і Податковому Кодексах України, Законах України «Про державний бюджет на 2024 рік», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про банки і банківську діяльність» тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що персональні фінанси відіграють пріоритетне значення у забезпеченні ефективності функціонування ринку внутрішніх державних запозичень і реалізації інвестиційного потенціалу власників особистих заощаджень. В умовах війни Україна потребує значних обсягів додаткових фінансових коштів для забезпечення фінансування дефіциту державного бюджету. Нестабільність і не прогнозованість розвитку подій призводить до очікувань з боку іноземних інвесторів, які готові вкладати кошти у відновлення економіки нашої держави, але тільки після перемоги. Виходячи з цього можна дійти висновку, що саме залучення персональних фінансів до інвестицій на ринку внутрішніх державних запозичень є надійним внутрішнім джерелом фінансування оборонного бюджету держави і відновлення національної економіки. Також необхідно враховувати взаємозалежність процесу залучення індивідуальних інвестицій в купівлю ОВДП від економічної, політичної, соціальної, військової ситуації в державі.

У зв'язку з цим, на державному рівні необхідно створити відповідні умови для залучення персональних фінансів до операцій на ринку внутрішніх державних запозичень. На заваді активізації індивідуальної інвестиційної діяльності і забезпечення на її основі оптимального розміру фінансування потреб держави в умовах війни стоїть перш за все низький рівень не тільки фінансової грамотності населення, але і поінформованості потенційних індивідуальних інвесторів, щодо можливостей і переваг купівлі ОВДП, які є одними із найбільш надійних інвестиційних інструментів. При цьому отримані доходи від ОВДП не підлягають оподаткуванню, що також є їхньою суттєвою перевагою. Для зміни ситуації необхідно проводити освітні компанії, різноманітні публічно-просвітницькі заходи із залученням представників засобів масової інформації, регуляторів і учасників ринку державних внутрішніх запозичень, розміщувати соціальну рекламу на телебаченні з чіткою інструкцією де і яким чином можна придбати ОВДП, зокрема військові облігації, терміни їх погашення, відсоткову ставку, номінальну вартість в

національній і іноземній валюті, рівень дохідності та методи мінімізації потенційних ризиків. Діяльність індивідуальних інвесторів на ринку ОВДП виступає індикатором розвитку державно-приватного партнерства, ринкових відносин, формування громадянського суспільства.

Реалізація персональних заощаджень через механізм інвестиції у фінансові інструменти ринку внутрішніх державних запозичень повинно стати надійним джерелом фінансування потреб економіки, видатків оборонного бюджету, відновлення інфраструктури, соціального захисту, створивши тим самим умови для стабілізації фінансової і економічної системи держави. Активізація діяльності ринку внутрішніх державних запозичень сприяє зменшенню залежності вітчизняної економіки від зовнішньої фінансової допомоги, впровадженню нових фінансових інструментів, прискоренню реалізації програм і проєктів, спрямованих на відновлення економіки держави. Для цього на державному рівні необхідно розробити політику залучення персональних фінансів до інвестування у розвиток ринку внутрішніх державних запозичень України, враховуючи існуючий потенціал індивідуальних заощаджень, обсяги приватних грошових переказів із-за кордону та готівкової іноземної валюти, що знаходиться на руках населення. З точки зору індивідуальних інвесторів такі вкладення є економічно виправданими тільки в умовах своєчасного внесення законодавчих змін до регулювання первинного і вторинного ринку державних цінних паперів, забезпечення його прогнозованості, відкритості та прозорості, створення стимулів, преференцій для вкладання інвесторами коштів та забезпечення надійної системи захисту їх прав.

Вкладання індивідуальних інвестицій в інструменти ринку внутрішніх державних запозичень буде мати синергетичний ефект. Подальші дослідження і розробки за заявленою тематикою передбачатимуть розробку методики оцінки синергетичного ефекту від збільшення обсягів індивідуальних інвестицій у купівлю державних цінних паперів.

Література

1. Національний банк України : сайт. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 07.05.2024).
2. Лютий І., Медведкова Н. Сучасна парадигма фінансової політики держави та особливості її реалізації в умовах війни на території України. *Фінанси України*. 2023. № 6. С. 61–74. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2023.06.061>.
3. Кізима Т., Кізима А. Домогосподарства на фінансовому ринку України : поведінково-мотиваційний аспект. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 3 (48). С. 89–101. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7441/1/Кізима%20Т..pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Береславська О., Шишков С., Шелудько Н. Інвестиційні уподобання населення України: реакція на шоки воєнного стану. *Український соціум*. 2022. № 4 (83). С. 76–91. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.076>.
5. Маргасова, В., Дубина, М., Забаштанський, М. Суб'єкти інвестування на ринку державного боргу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-51>.
6. Прицюк Л. Аналіз діяльності суб'єктів ринку облігацій внутрішньої державної позики України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 1 (34). С. 202–207. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/9008/1/Prytsiuk.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
7. Asebedo S. The value of financial planning: A theoretically-grounded approach. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*. 2024. Vol. 18 (1). Pp. 26–43. DOI: 10.14453/aabfj.v18i1.03.

8. Bai R. *Impact of financial literacy, mental budgeting and self-control on financial wellbeing : Mediating impact of investment decision making*. 2023. PLoS ONE 18(11): e0294466. DOI: 10.1371/journal.pone.0294466.
9. Neetu C., Swaranjeet A. Personal financial management behavior using digital platforms and its domains. *Journal of Financial Management, Markets and Institutions*. 2022. Vol. 10. No. 02, 2250009. DOI: <https://doi.org/10.1142/S2282717X22500098>.
10. Beck J. J., Garris R. O. III. Managing personal finance literacy in the United States : A case study. *Education Sciences*. 2019. Vol. 9 (2). P. 129. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci9020129>.
11. Шишков С. Залучення індивідуальних інвесторів до фондового ринку України : технології та інструментарій. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 64–83. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.064>.
12. Юрій С., Кізима Т. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності. *Фінанси України*. 2008. № 8. С. 3–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_8_22 (дата звернення: 14.05.2024).
13. Illiashenko P. Behavioral Finance : Household Investment and Borrowing Decisions. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2017. No. 242. Pp. 28–48. DOI: <https://doi.org/10.26531/vnbu2017.242.015>.
14. Ясинська Н. Сучасні технології управління особистими фінансами в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9720>. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.12.8>.
15. *Фінансова система України : реалії, виклики, перспективи* : монографія / за ред. І. О. Лютого. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Тернопіль: Західноукр. нац. ун-т, 2023. 419 с.
16. *Статистика фінансового сектору* / Національний банк України : сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 15.05.2024).
17. Markowitz H. Foundations of portfolio theory. *Journal of Finance*. 1991. Vol. 46. Issue 2. Pp. 469–477. URL: <http://www.e-m-h.org/Mark91.pdf> (access date: 16.05.2024).
18. Crotty J. R. Neoclassical and Keynesian approaches to the theory of investment. *Journal of post Keynesian Economics*. 1992. Vol. 14. Issue 4. Pp. 483–496. DOI: <https://doi.org/10.1080/01603477.1992.11489912>.
19. Keynes J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf (access date: 17.05.2024).
20. *Міністерство цифрової трансформації України* : сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua> (дата звернення: 17.05.2024).

References

1. *National Bank of Ukraine*: website [Natsionalnyi bank Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua> [in Ukrainian]
2. Lyutyi, I., Miedviedkova, N. (2023). The modern paradigm of the state financial policy and the features of its implementation in the war conditions on the territory of Ukraine [Suchasna paradyhma finansovoi polityky derzhavy ta osoblyvosti yii realizatsii v umovakh viiny na terytorii Ukrainy], *Finansy Ukrainy*, No. 6, s. 61–74. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2023.06.061> [in Ukrainian]
3. Kizyma, T., & Kizyma, A. (2016). Households on the financial market of Ukraine: behavioral and motivational aspect [Domohospodarstva na finansovomu rynku Ukrainy: povedinko-motyvatsiyni aspekt], *Svit finansiv*, Vyp. 3, s. 89–101. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7441/1/Кізима%20Т.pdf> [in Ukrainian]
4. Bereslavskaya, O., Shyshkov, S., & Sheludko, N. (2022). Investment preferences of the Ukrainian population: response to shocks of martial law [Investytsiini upodobannia naselennia

- Ukrainy: reaktsiia na shoky voiennoho stanu], *Ukrainskyi Sotsium*, No. 4 (83), s. 76–91. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.04.076> [in Ukrainian]
5. Marhasova, V., Dubyna, M., & Zabashtanskyi, M. (2023). Investment entities on the government debt market [Subiekty investuvannia na rynku derzhavnoho borhu], *Ekonomika ta suspilstvo*, No. 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-51> [in Ukrainian]
 6. Prytsiuk, L. (2022). Analysis of activities of domestic government bonds market entities of Ukraine [Analiz diialnosti subiektiv rynku oblihotsii vnutrishnoi derzhavnoi pozyky Ukrainy], *Skhidna Evropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, Vyp. 1 (34), s. 202–207. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.34-34> [in Ukrainian]
 7. Asebedo, S. (2024). The value of financial planning: A theoretically-grounded approach. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, Vol. 18 (1), pp. 26–43. DOI: <https://doi.org/10.14453/aabfj.v18i1.03>.
 8. Bai, R. (2023). *Impact of financial literacy, mental budgeting and self-control on financial wellbeing: Mediating impact of investment decision making*. PLoS ONE 18(11): e0294466. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294466>.
 9. Neetu, C., & Swaranjeet, A. (2022). Personal financial management behavior using digital platforms and its domains. *Journal of Financial Management, Markets and Institutions*, Vol. 10, No. 02, 2250009. DOI: <https://doi.org/10.1142/S2282717X22500098>.
 10. Beck, J. J., Garris, R. O. III. (2019). Managing personal finance literacy in the United States: A case study. *Education Sciences*, Vol. 9 (2), P. 129. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci9020129>.
 11. Shyshkov, S. (2022). Attracting individual investors to the stock market of Ukraine: technologies and tools [Zaluchennia indyvidualnykh investoriv do fondovoho rynku Ukrainy: tekhnolohii ta instrumentarii], *Ukrainskyi sotsium*, No. 3 (82), s. 64–83. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.03.064> [in Ukrainian]
 12. Yurii, S., & Kizyma, T. (2008). Household finances: theoretical approaches to the interpretation of the essence [Analiz diialnosti subiektiv rynku oblihotsii vnutrishnoi derzhavnoi pozyky Ukrainy], *Finansy Ukrainy*, No. 8, s. 3–10. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_8_22 [in Ukrainian]
 13. Illiashenko, P. (2017). Behavioral finance: household investment and borrowing decisions. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, No. 242, s. 31–52. DOI: <https://doi.org/10.26531/vnbu2017.242.015>.
 14. Yasynska, N. (2021). Modern technologies of personal finance conduct in Ukraine [Suchasni tekhnolohii upravlinnia osobystymy finansamy v Ukraini], *Efektivna ekonomika*, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.12.8> [in Ukrainian]
 15. *Financial system of Ukraine: realities, challenges, perspectives*: monograph. Ed. by I. O. Liutyi (2023) [Finansova systema Ukrainy: realii, vyklyky, perspektyvy: monohrafiia; za red. I. O. Liutoho], Kyivskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka, Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet, Ternopil, 419 s. [in Ukrainian]
 16. *Statistics of the financial sector* [Statystyka finansovoho sektoru], Natsionalnyi bank Ukrainy: sait. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [in Ukrainian]
 17. Markowitz, H. M. (1991). Foundations of portfolio theory. *Journal of Finance*, Vol. 46, Issue 2, pp. 469–477. Retrieved from: <http://www.e-m-h.org/Mark91.pdf>.
 18. Crotty, J. R. (1992). Neoclassical and Keynesian approaches to the theory of investment. *Journal of post Keynesian Economics*, Vol. 14, Issue 4, pp. 483–496. DOI: <https://doi.org/10.1080/01603477.1992.11489912>.
 19. Keynes, J. M. (1936). The general theory of employment, interest and money. Retrieved from: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf.
 20. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine*: website [Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua> [in Ukrainian]

УДК: 336.717

Вікторія Володимирівна КОВАЛЕНКО

доктор економічних наук, професор кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: kovalenko-6868@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2783-186X>

УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНИМ КЛІЄНТСЬКИМ ПОРТФЕЛЕМ БАНКУ

Коваленко, В. В. Управління корпоративним клієнтським портфелем банку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 76–91.

Анотація. У статті розглянуто підходи до оцінювання рівня ефективності управління корпоративним клієнтським портфелем в банку. Наведено авторське визначення управління корпоративним клієнтським портфелем банку, яке розглядається як вид діяльності у середині самого банку, за допомогою якого здійснюється процес прийняття управлінських рішень щодо його формування, ефективної взаємодії «корпоративний клієнт-банк» та гарантування кібербезпеки щодо встановлених взаємовідносин. Зазначено, що розвиток економіки країни в сучасних умовах залежить від стану банківської системи, яка є однією із найважливіших складових існування й функціонування фінансового ринку. Банківські послуги є важливими параметрами, які мають суттєвий вплив на підвищення ефективності діяльності банків. Взаємодія банків з нефінансовими корпораціями здійснюється на підставі розробленої банківськими бізнес-структурами кредитної, депозитної та інноваційної політик; формування доступної асортиментної лінійки банківських послуг для корпоративного бізнесу; використання клієнтоорієнтованого підходу до кожного корпоративного бізнесу. Але при цьому, варто приділяти увагу також оцінюванню ефективності такої взаємодії на підставі встановлення рівня ефективності створеної системи управління корпоративним клієнтським портфелем банками. Мета дослідження – оцінювання рівня обслуговування корпоративного бізнесу та обґрунтування науково-методичного підходу до оцінювання рівня ефективності управління корпоративним клієнтським портфелем в банку. Запропоновано модель визначення рівня ефективності системи управління корпоративним клієнтським портфелем банку на прикладі ПАТ «Восток». За допомогою використання методу найменших квадратів, було доведено вплив на змінну «чиста процентна маржа» таких чинників як: обсяг кредитування нефінансових корпорацій; обсяг депозитних вкладень нефінансових корпорацій; ціна кредитного продукту; ціна депозитного продукту. Встановлено, що підвищення ефективності системи управління корпоративним клієнтським портфелем в банку в сучасних умовах розвитку фінансового ринку повинно відходити від традиційних каналів обслуговування корпоративного бізнесу. Побудова взаємовідносин корпоративного бізнесу з банками не можлива без впровадження цифрових технологій. Зазначене буде сприяти підвищенню ефективності системи управління корпоративним клієнтським портфелем у банках.

Ключові слова: банк; управління; корпоративний клієнтський портфель; чиста процентна маржа; кредитування; депозитний портфель; клієнтоорієнтований підхід.

Victoria KOVALENKO

Dr. Sc. (Economics), Professor of Banking Department,
Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: kovalenko-6868@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2783-186X>

MANAGEMENT OF THE BANK'S CORPORATE CLIENT PORTFOLIO

Kovalenko, V. (2024). Management of the bank's corporate client portfolio [Upravlinnia korporatyvnym klientskym portfelem banku], *Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 76–91.

Abstract. The article considers approaches to assessing the level of management efficiency a corporate client portfolio in a bank. The author's definition of the bank's corporate client portfolio management is given, which is considered as a type of activity within the bank itself, through which the process of making managerial decisions regarding its formation, effective interaction «corporate client-bank» and guaranteeing cyber security in relation to established relationships is carried out. It is noted that the development of the country's economy in modern conditions depends on the state of the banking system, which is one of the most important components of existence and functioning of the financial market. Banking services are important parameters that have a significant impact on increasing the efficiency of banks activity. The interaction of banks with non-financial corporations is carried out on the basis of credit, deposit and innovation policies developed by banking business structures; formation of an affordable range of banking services for corporate business; using a customer-oriented approach to every corporate business. But at the same time, attention should also be paid to evaluating the effectiveness of such interaction on the basis of establishing the level of effectiveness of the created system of managing the corporate client portfolio by banks. The purpose of the work is assessing the level of corporate business service and justifying the scientific and methodological approach to assessing the level of management efficiency the corporate client portfolio in the bank. A model for determining the level of the management system efficiency of the bank's corporate client portfolio is proposed using the example of Vostok PJSC. Using the method of least squares, it was proved the influence on the variable «net interest margin» of such factors as: the volume of lending to non-financial corporations; the volume of deposits of non-financial corporations; the price of the credit product; the price of the deposit product. It is established that increasing the efficiency of the corporate client portfolio management system in the bank, in the modern conditions of the financial market development, should depart from the traditional channels of corporate business service. Building corporate business relationships with banks is impossible without the introduction of digital technologies in establishing such relationships. This will contribute to increasing the efficiency of the corporate client portfolio management system in banks.

Keywords: bank; management; corporate client portfolio; net interest margin; lending; deposit portfolio; client-oriented approach.

JEL classification: G210; E630

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.76-91](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.76-91)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток економіки країни в сучасних умовах залежить від стану банківської системи, яка є однією із найважливіших складових існування й функціонування фінансового ринку. Банківські послуги є важливими параметрами, які мають суттєвий вплив на підвищення ефективності діяльності банків.

Сьогодні, для формування стратегії економічного піднесення в Україні, важливу роль відіграє розвиток нефінансових корпорацій, які функціонують у складному економічному та політичному середовищі, зокрема, у триваючому вже майже два роки військовому стані в Україні. Зазначене призводить до того, що

корпоративний бізнес змушений змінювати власну бізнес-модель функціонування, вдаватися до пошуку фінансових джерел для існування та розвитку.

У цих складних обставинах банки виступають основним надійним партнером для нефінансових корпорацій щодо реалізації стратегії інвестиційно-кредитної підтримки для їх розвитку. Взаємодія банків з нефінансовими корпораціями здійснюється на підставі: розробленої банківськими бізнес-структурами кредитної, депозитної та інноваційної політик; формування доступної асортиментної лінійки банківських послуг для корпоративного бізнесу; використання клієнтоорієнтованого підходу до кожного корпоративного бізнесу. Але при цьому, слід приділяти увагу також оцінюванню ефективності такої взаємодії на підставі встановлення рівня ефективності створеної системи управління корпоративним клієнтським портфелем банками.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питанням щодо банківського обслуговування корпоративного бізнесу присвячено праці як наукової спільноти, так і практиків-економістів. Проблемам, які стосуються кредитування корпоративного бізнесу через формування дієвої кредитної політики банків присвячено наукові праці О. Омельченко та Р. Король [1], Л. Аврамчук та К. Костюк [2], Л. Зверук та Т. Лисенко [3], З. Костак [4]. У представлених наукових працях розглянуто проблемні питання, пов'язані із формуванням кредитної політики банку, яка ґрунтується на визначенні основних напрямів управління кредитною діяльністю банку, які представлені такими її складовими: клієнти та продукти, валюта фінансування, цільові галузі для фінансування, ухвалення новачій та змін, обробка виключних ситуацій (ризик-менеджмент), основні принципи кредитування, організація кредитного процесу, мінімальні вимоги до потенційних позичальників, мінімальні стандарти кредитної угоди, кредитні повноваження, моніторинг кредитів, економічні заходи в роботі з проблемними кредитами, звітність.

Наступна група наукових доробок представлена працями, які присвячені ролі депозитної політики в управлінні корпоративним бізнесом в банку. У цьому напрямі слід відмітити наукові здобутки О. Бартош [5], Є. Жовтун [6], Л. Вдовенко [7] та Т. Андрушків [8].

За цією проблематикою, варто приділити увагу науковим доробкам, які визначають місце інноваційної політики в управлінні корпоративним клієнтським портфелем банку. Тут доцільно звернути увагу на те, що порівняно з розвитком цифрових послуг для домогосподарств, банки для корпоративного бізнесу пропонують менш привабливі цифрові продукти та в меншому асортименті. Серед наукових праць присвячених інноваційній політиці банків слід звернути увагу на дослідження С. Реверчука та О. Творидло, які здійснили прогнозування розвитку банківського сектору та запропонували рекомендації щодо підсилення нормативно-інституційної бази регулювання банківського сектору в умовах цифрових змін [9]. Зокрема, визначено ключові параметри нормативної бази регулювання програм цифрового кредитування: прямий рух коштів; оплата комісій та додаткових платежів кредитором; прозоре обслуговування; забезпечення захисту даних; оприлюднення звітності; організація процесу розгляду скарг.

А. Касич визначила чинники розвитку цифрової економіки, а саме: коронакриза COVID-19, цифрові фінанси, соціальні мережі, цифрова ідентифікація, революція даних, покращення конкурентного середовища та інвестиційна привабливість [10]. Також у статті доведено, що задля досягнення розвитку

цифровізації вітчизняних банків необхідно зосередити увагу на основних складових управління сучасним цифровим банком, таких як багатоканальний банкінг, модульний банкінг, відкритий банкінг та розумний банкінг.

Заслуговує на увагу публікація Н. Пантелєєвої, яка акцентує увагу на загрозах та викликах цифровізації банківського бізнесу [11, с. 72]. До першочергових завдань авторка статті відносить: необхідність визначення пріоритетів цифрових ініціатив і встановлення чіткої їх узгодженості до корпоративної стратегії розвитку банків; визнання дихотомії традиційної та цифрової корпоративної культури, що потребує визначення єдиних цілей, співпраці та спільної відповідальності; визначення принципів співпраці з FinTech-компаніями критеріїв оцінки внеску такої співпраці до створення додаткової цінності, ефективності та безпеки для клієнта і банків загалом.

Дуже привабливим є підхід Д. Акопяна щодо ролі цифровізації банківського бізнесу [12]. Автор визначив основні тренди зміни банківських бізнес-моделей під впливом технологічних інновацій: розмиття межі між банками та SuperFinTech; використання платформи Banking-as-a-Service (BaaS) як крок до створення довгострокової стійкої цінності; впровадження хмарних технологій у сфері банківського бізнесу; в умовах нової банківської ери Banking 4.X екосистеми даних дозволяють покращити клієнтський досвід через надання гіперперсоналізованих послуг, реалізувати програму розширення доступу до фінансових послуг, а також допомагають виявляти та попереджувати фінансові та нефінансові ризики; створення банками-лідерами дочірніх цифрових банків, оскільки існуюча внутрішньобанківська система зазвичай не є достатньо гнучкою для швидкої діджиталізації; на перший план за доцільне поставити кібербезпеку, так як банки впроваджують багатофакторну та біометричну автентифікацію для попередження несанкціонованого доступу, крадіжки даних та інших видів шахрайства [12, с. 54].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, як показує аналіз публікацій, недостатньо уваги приділено аналізу саме підходів до визначення ефективності системи управління клієнтським корпоративним портфелем на підставі визначення індикаторів такої оцінки.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання рівня обслуговування корпоративного бізнесу та обґрунтування науково-методичного підходу до оцінювання рівня ефективності управління корпоративним клієнтським портфелем у банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління будь-яким суб'єктом чи об'єктом передбачає формування певної системи методів, інструментів, виокремлення підсистем управління, які забезпечують даний процес. Розглянемо підходи науковців щодо поняття «управління». Так, І. Кузнєцова у своїй науковій праці надає таке визначення: «...управління – вид діяльності, який приводить у дію механізм отримання цінності продукції в ланцюгу її створення і дозволяє підвищити конкурентоспроможність організації» [13, с. 56].

У більш ширшому розумінні це поняття розкривають Л. І. Нечаюк та Н. О. Телеш як «...цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт управління за допомогою певної системи методів і технічних засобів з використанням особливої технології для досягнення поставленої мети» [14, с. 11].

Вважаємо, що систему управління слід розглядати як процес управління, цілеспрямовану дію, вид діяльності.

Тому, управління корпоративним клієнтським портфелем банку доцільно розглядати як вид діяльності у середині самого банку, за допомогою якого здійснюється процес прийняття управлінських рішень щодо його формування, ефективної взаємодії «корпоративний клієнт-банк» та забезпечення кібербезпеки щодо встановлених взаємовідносин.

Забезпечення ефективності системи управління корпоративним клієнтським портфелем банку повинно передбачати: інтегрованість із загальною системою управління банком; комплексний характер управлінських рішень; динамічність управління; багатогранність підходів до розробки окремих управлінських рішень; орієнтованість на стратегічні цілі банку.

При цьому, слід визначитися з умовами функціонування системи управління корпоративним клієнтським портфелем банку при виконанні взаємодії «корпоративний клієнт-банк» (рис. 1).

Варто відмітити, що банки України сьогодні знаходяться у стані кризи. Це викликано кризовими явищами, які спостерігаються протягом останніх років, політична та військова невизначеність, інфляційні процеси та загальна економічна дестабілізація щодо показників функціонування банків, які розташовані на території України. Як відзначає В. Самотей, «активне втручання НБУ у функціонування банківської системи, наприклад, політика «оздоровлення» банківської системи має доволі не однозначну оцінку» [15, с. 21]. Варто відмітити, що ліквідаційні процеси щодо неплатоспроможних банків повинні позитивно вплинути на прозорість банківської системи, але надмірне зменшення учасників банківського сектору може призвести до погіршення конкурентного середовища та обсягу надання банківських послуг.

У III кв. 2023 року кількість діючих банків зменшилася на 2 до 63: у серпні виведено з ринку і розпочато ліквідацію банку «Конкорд» через систематичне порушення ним вимог у сфері фінансового моніторингу, а у вересні до категорії неплатоспроможних віднесено «Укрбудінвестбанк» через недотримання обмежень та невиконання вимог регулятора. Частка цих банків становила 0,17% та 0,04% від активів платоспроможних банків відповідно, тож виведення їх із ринку не позначилося на роботі банківського сектору [16].

У 2023 році було визначено ТОП-10 надійних банків України для обслуговування корпоративного бізнесу, а саме: Укргазбанк (державний), Укрексімбанк (державний), Ощадбанк (державний), Креді Агріколь Банк (Франція), Укрсиббанк (Франція), Сіті Банк Україна (США), Кредобанк (Польща), ПроКредит Банк (Німеччина) та ІНГ Банк Україна (Нідерланди) [17].

Це свідчить про те, що обслуговування корпоративного бізнесу в Україні здійснюють саме надійні банки. У табл. 1 представлено ТОП-10 банків України з обслуговування корпоративного бізнесу в 2023 році (табл. 1).

Рис. 1. Умови функціонування системи управління корпоративним клієнтським портфелем банку при виконанні взаємодії «корпоративний клієнт-банк»
Джерело: запропоновано авторкою

ТОП-10 банків України з обслуговування корпоративного бізнесу у 2023 році

Кредитування		Залучення коштів	
Назва банку	млрд. грн.	Назва банку	млрд. грн.
ПриватБанк	184,01	Укргазбанк	108,31
Укрексімбанк	109,15	ПриватБанк	70,45

Продовження табл. 1

Ощадбанк	95,48	Укресімбанк	60,99
Райффайзен Банк	63,88	Ощадбанк	58,57
Укргазбанк	52,96	Райффайзен Банк	53,10
Сенс-Банк	39,61	Укрсиббанк	33,93
ПУМБ	38,09	ПУМБ	32,24
ОТП Банк	35,52	Креді Агріколь Банк	31,32
Креді Агріколь Банк	32,53	ОТП Банк	25,79
Прокредит Банк	24,25	Сіті Банк	25,58

Джерело: складено авторкою за матеріалами [17]

З метою обґрунтування моделі оцінювання ефективності системи управління корпоративним клієнтським портфелем у банку було обрано банк ПАТ «Банк Восток». ПАТ «Банк Восток» – це український універсальний комерційний банк, який був заснований 23 квітня 2002 р. та зареєстрований в НБУ під назвою «Агробанк». Але, у 2012 році банк починає працювати як «Банк Восток». Вже через 5 років банк посів 6-е місце серед 63 приватних банків України, за версією НБУ.

ПАТ «Банк Восток» за своїм спрямуванням визнаний як банк, який у найбільшій мірі проводить обслуговування корпоративного бізнесу. Цьому є підтвердження, якщо розглянути його кредитно-депозитний портфель (табл. 2).

Таблиця 2

Динамка і структура кредитно-депозитного портфелю ПАТ «Банк Восток»
за період 2021–2023 рр.

Показники	2021 рік		2022 рік		2023* рік	
	млн. грн.	Питома вага, %	млн. грн.	Питома вага, %	млн. грн.	Питома вага, %
Клієнтський портфель банку за залученими коштами	17396,9	100,00	17038,11	100,00	18890,47	100,00
Кошти домогосподарств	5184,14	29,80	4903,16	28,78	5133,04	27,17
Кошти нефінансових корпорацій	12212,76	70,20	12134,95	71,22	13757,43	72,83
Клієнтський портфель банку за розміщеними коштами	9140,17	100,00	8247,05	100,00	7878,28	100,00
Кошти домогосподарств	98,05	1,07	89,64	1,07	127,33	1,62
Кошти нефінансових корпорацій	9042,12	98,93	8157,41	98,93	7750,95	98,38

*2023 р. – на 01.11.2023

Джерело: складено авторкою за матеріалами [18]

Як свідчать дані табл. 2, за аналізований період спостерігається збільшення як кредитного, так і депозитного портфелю банку. У 2023 р. кредитний портфель банку зменшився на 1261,89 млн. грн. порівняно з 2021 р., проте, депозитний портфель збільшився на 1493,57 млн. грн. При цьому, слід відмітити чітку стратегію банку щодо обслуговування корпоративного бізнесу протягом досліджуваного періоду.

Так, за структурою залучення та розміщення коштів клієнтів за аналізований період переважають кошти корпоративного бізнесу. Їх частка за кредитним портфелем у 2023 р. склала 98,38%, за депозитним – 72,83%, що підтверджує висунуту тезу щодо спрямованості банку на обслуговування корпоративного бізнесу. Якщо порівняти темпи зростання депозитного та кредитного портфелів банку, варто відмітити, що вони у ПАТ «Банк Восток» щодо обслуговування корпоративного бізнесу мають однакову динамічну тенденцію (рис. 2).

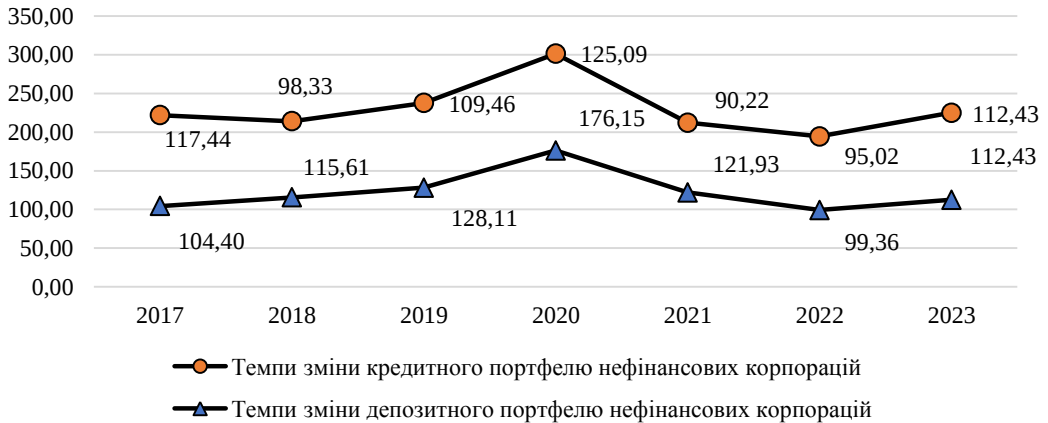

Рис. 2. Темпи приросту кредитного та депозитного клієнтських портфелів корпоративного бізнесу ПАТ «Банк Восток» за період 2017–2023 рр.

Джерело: розраховано авторкою за матеріалами [18]

Для розробки науково-методичного підходу для оцінювання рівня ефективності управління клієнтським корпоративним портфелем банку необхідно визначитися з індикаторами, якими менеджмент банку може оперувати при прийнятті управлінського рішення щодо проведення операцій з бізнесовими структурами (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка основних показників ефективності управління корпоративним бізнесом у банку ПАТ «Банк Восток» станом на 01.01.2017–01.10.2023 р.

Період	Чиста процентна маржа, %	Питома вага кредитів корпоративному бізнесу у загальному кредитному портфелі банку, %	Питома вага залучених коштів корпоративному бізнесу у загальному портфелі клієнтів банку, %	Достатність капіталу банку (не менше 10 %), (H2), %
01.01.2017	4,6422	97,0640	59,2055	12,0278
01.04.2017	1,3398	112,8916	64,4688	13,4920
01.07.2017	3,9441	73,7378	56,0652	14,0653
01.10.2017	0,0586	112,7517	48,2634	13,4378
01.01.2018	5,7267	99,5727	59,1026	12,6999

Продовження табл. 3

01.04.2018	2,0354	123,9205	63,6172	12,5053
01.07.2018	4,3593	129,1024	61,4034	12,1243
01.10.2018	6,4977	121,0123	68,5463	12,3928
01.01.2019	5,9224	99,3879	64,0093	12,0278
01.04.2019	1,7102	113,9254	63,5017	12,1522
01.07.2019	3,7938	113,8404	81,2091	12,0508
01.10.2019	4,6578	98,4585	64,4337	12,8977
01.01.2020	5,9300	98,4813	63,9501	13,4378
01.04.2020	1,4242	98,6437	64,3436	12,6999
01.07.2020	2,6217	98,7510	64,9623	14,0270
01.10.2020	3,6624	99,1805	66,3088	12,8493
01.01.2021	4,0630	99,2398	69,3247	12,8147
01.04.2021	1,3120	99,1652	65,6428	14,0653
01.07.2021	2,7732	98,9834	63,4193	12,4849
01.10.2021	4,1568	98,9145	66,7288	13,4920
01.01.2022	4,7485	98,9272	70,2007	14,9865
01.04.2022	1,4104	98,9044	65,2257	13,3610
01.07.2022	3,0013	98,9346	59,1333	15,7457
01.10.2022	3,9862	100,9778	63,6565	15,9166
01.01.2023	5,0970	98,9131	71,2224	18,5077
01.04.2023	1,7226	98,7296	70,5723	21,2130
01.07.2023	3,1910	98,6088	72,7181	22,2296
01.10.2023	4,9448	98,3838	72,4906	23,4389

Джерело: розраховано авторкою за матеріалами [18; 19]

Як свідчать дані, представлені у табл. 3, протягом майже 5 років ПАТ «Восток» надає перевагу корпоративному бізнесу. Так, якщо провести аналіз питомої ваги кредитів корпоративному бізнесу у загальному кредитному портфелі банку, то можна відзначити, що спостерігається статична тенденція щодо значної питомої ваги в обсягах кредитування та залучення коштів від корпоративного бізнесу. Межа кредитування корпоративного бізнесу коливається 73,74–100,00% від загального кредитного портфелю банку. Межа залучення коштів корпоративного бізнесу на депозитні вкладення коливається від 48,26–81,21%. При цьому, доцільно відзначити достатньо високі показники виконання нормативів достатності капіталу банку.

Щодо індикаторів, які впливають на запропоновану нами модель, то варто відмітити, що вони знаходяться в діапазоні коливання у середньому по банках України (табл. 4). Хоча, при цьому слід відзначити збільшення обсягів як кредитування, так і залучення коштів від корпоративного бізнесу банком.

Таблиця 4

Динаміка основних індикаторів, що впливають на ефективність управління корпоративним бізнесом ПАТ «Банк Восток», станом на 01.01.2017 по 01.10.2023 р.

Період	Обсяг кредитування нефінансових корпорацій, тис. грн.	Обсяг депозитних вкладень домогосподарств, тис. грн.	Ціна кредитного продукту, %	Ціна депозитного продукту, %	Середньозважена процентна ставка за кредитами, по банках України, %	Середньозважена процентна ставка за депозитами по банках України, %
01.01.2017	4 811 962	3 677 871	16,6578	11,9936	14,4555	9,6762
01.04.2017	4 513 162	3 132 406	4,4572	3,3741	14,4884	9,2517
01.07.2017	4 627 361	2 931 938	8,5246	3,3842	13,6265	8,8683
01.10.2017	5 452 353	3 000 658	11,3251	20,4267	13,1262	8,4732
01.01.2018	5 718 112	3 839 552	15,3388	9,8262	14,9302	9,4276
01.04.2018	5 624 392	3 599 839	4,6138	3,1957	15,8152	10,6690
01.07.2018	5 974 034	3 315 417	8,3029	6,3990	16,8145	12,1189
01.10.201	6 376 702	3 693 455	11,7376	8,4800	18,4571	13,0880
01.01.2019	6 715 593	4 438 791	14,7830	9,4798	20,5332	15,0889
01.04.2019	6 455 262	3 915 266	4,2948	3,3155	18,5609	14,0452
01.07.2019	6 833 347	4 686 718	8,2609	5,4190	18,1630	13,9836
01.10.2019	6 342 888	5 117 167	13,5258	7,4367	17,9290	3,1002
01.01.2020	6 603 649	5 686 325	17,5724	8,8862	15,8892	11,3167
01.04.2020	7 283 034	6 507 585	4,4058	2,2243	11,2058	7,6341
01.07.2020	6 410 222	7 102 540	9,5208	3,7200	8,5983	6,1319
01.10.2020	7 028 221	7 901 510	12,5467	4,6351	8,8494	4,0000
01.01.2021	7 228 610	10 016 185	15,8972	4,7506	12,5687	3,9379
01.04.2021	7 748 934	9 509 997	4,3826	1,2869	8,6243	3,9596
01.07.2021	8 493 000	9 000 411	7,9828	2,4749	8,1182	4,1938
01.10.2021	8 705 667	9 771 904	11,7393	3,2773	9,2322	4,1273
01.01.2022	9 042 118	12 212 715	15,1723	3,5115	9,5185	4,8006
01.04.2022	9 132 833	9 802 981	4,2883	1,3153	12,2088	4,8403
01.07.2022	8 427 979	9 355 279	9,3396	2,6284	15,2214	7,4297
01.10.2022	8 492 898	10 070 864	14,1545	4,1827	16,5001	8,8081
01.01.2023	8 157 413	12 134 952	20,8121	5,0995	17,2115	10,4566
01.04.2023	7 686 523	11 942 086	7,4741	1,7851	18,3716	11,2596
01.07.2023	7 651 801	13 917 301	16,0630	3,5144	17,8385	11,5476
01.10.2023	7 750 955	13 643 271	25,1541	5,8751	16,6352	10,8559

Джерело: розраховано авторкою

Виходячи із вище зазначеного, проведемо оцінювання рівня ефективності управління клієнтським корпоративним портфелем банку ПАТ «Банк Восток». Вихідні дані наведені у табл. 5.

Таблиця 5

Вихідні дані для оцінки ефективності управління корпоративним клієнтським портфелем ПАТ «Банк Восток»

Чиста процентна маржа, %	Y
Обсяг кредитування нефінансових корпорацій, тис. грн	X ₁
Обсяг депозитних вкладень домогосподарств, тис. грн	X ₂
Ціна кредитного продукту, %	X ₃
Ціна депозитного продукту, %	X ₄
Середньозважена процентна ставка за кредитами по банкам України, %	X ₅
Середньозважена процентна ставка за депозитами по банкам України, %, %	X ₆
Питома вага кредитів корпоративному бізнесу у загальному кредитному портфелі банку, %	X ₇
Питома вага залучених коштів корпоративному бізнесу у загальному портфелі клієнтів банку, %	X ₈
Достатність капіталу банку (H2), %	X ₉

Джерело: сформовано авторкою

За результатами моделювання (багатофакторна регресія МНК) було отримано три інтерпретації даних:

1 ітерація даних. Коефіцієнт детермінації (R^2) = 86,26%, тобто незалежні змінні (X_1 – X_9) в оціненому рівнянні пояснюють більше 86% відхилень залежної змінної (Y). Скорегований коефіцієнт детермінації (Adjusted R^2) = 79,40%, тобто незалежні змінні (X_1 – X_9) в оціненому рівнянні пояснюють майже 80% відхилень залежної змінної (Y) з урахуванням кількості незалежних змінних. Критерій Фішера (F-statistic) є значно меншим за критичне значення 0,01 (0,000004), тобто оцінене регресійне рівняння є значимим з рівнем достовірності 99%.

Серед обраних незалежних змінних лише перші чотири мають належний рівень значущості (менше 0,1): X_1 – X_4 . Для підвищення якості рівняння необхідно переоцінити його з виключенням решти незалежних змінних.

Залежна змінна: Y

Метод: Найменших квадратів (Least Squares)

Періоди: 2016Q4 2023Q3

Кількість спостережень: 28

Змінні	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистики	Ймовірність.
X ₁	6.94E-07	3.43E-07	2.020731	0.0584
X ₂	-5.59E-07	2.47E-07	-2.265645	0.0360
X ₃	0.403786	0.052098	7.750584	0.0000
X ₄	-0.240130	0.070853	-3.389109	0.0033
X ₅	0.030885	0.076665	0.402855	0.6918
X ₆	0.017565	0.083754	0.209720	0.8362

X_7	-0.006351	0.018467	-0.343900	0.7349
X_8	0.032589	0.040598	0.802717	0.4326
X_9	-0.049886	0.158894	-0.313956	0.7572
C	-1.881397	3.853390	-0.488245	0.6313
R-квадрат	0.862626	Середня залежна варіація		3.526182
Скоригований R-квадрат	0.793939	S.D. залежна варіація		1.685414
S.E. регресу	0.765075	Інформаційний критерій Akaike		2.574768
Сума в квадраті залишку	10.53612	Критерій Шварца		3.050555
Імовірність журналу	-26.04675	Критерій Ханнана-Куїна		2.720221
F-статистика	12.55882	Статистика Дурбіна-Ватсона		1.809843
Можливість (F-статистика)	0.000004			

2 ітерація даних.

Залежна змінна: Y

Метод: Найменших квадратів (Least Squares)

Період: 2016Q4 2023Q3

Кількість спостережень: 28

Змінні	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистики	Ймовірність..
X_1	7.73E-07	1.96E-07	3.934971	0.0007
X_2	-6.32E-07	9.06E-08	-6.973835	0.0000
X_3	0.435591	0.039874	10.92420	0.0000
X_4	-0.282902	0.053574	-5.280622	0.0000
C	-0.679334	1.098199	-0.618589	0.5423
R-квадрат	0.847876	Середня залежна варіація		3.526182
Скоригований R-квадрат	0.821420	S.D. залежна варіація		1.685414
S.E. регресу	0.712235	Інформаційний критерій Akaike		2.319616
Сума в квадраті залишку	11.66742	Критерій Шварца		2.557510
Імовірність журналу	-27.47462	Критерій Ханнана-Куїна		2.392342
F-статистика	32.04809	Статистика Дурбіна-Ватсона		1.820666
Можливість (F-статистика)	0.000000			

За другою інтерпретацією, коефіцієнт детермінації (R^2) = 84,79%, тобто незалежні змінні (X_1 – X_2) в оціненому рівнянні пояснюють майже 85% відхилень залежної змінної (Y). Скоригований коефіцієнт детермінації (Adjusted R^2) = 82,14%, тобто незалежні змінні (X_1 – X_4) в оціненому рівнянні пояснюють більше 82% відхилень залежної змінної (Y) з урахуванням кількості незалежних змінних. Загалом коефіцієнт детермінації є нижчим, ніж у першому варіанті рівняння, проте все ще задовольняє граничному критерію. При цьому скоригований коефіцієнт детермінації покращив своє значення. Критерій Фішера (F-statistic) все ще значно менший за критичне значення 0,01 (наближається до 0), тобто оцінене регресійне рівняння є значимим з рівнем достовірності, близьким до 100%. Загалом, переоцінене рівняння має кращі описові властивості, ніж первинне.

Всі обрані незалежні змінні мають належний рівень значущості (менше 0,01). Виключенням є лише константа (C), що відповідає за вплив інших чинників, не врахованих у незалежних змінних. Для підвищення якості рівняння доцільно переоцінити його з виключенням константи.

3 ітерація.

Залежна змінна: Y

Метод: Найменших квадратів (Least Squares)

Періоди: 2016Q4 2023Q3

Кількість спостережень: 28

Залежна змінна: Y	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистики	Ймовірність..
X ₁	6.63E-07	8.38E-08	7.908335	0.0000
X ₂	-6.05E-07	7.88E-08	-7.676467	0.0000
X ₃	0.430346	0.038458	11.19009	0.0000
X ₄	-0.289937	0.051675	-5.610800	0.0000
R-квадрат	0.845345	Середня залежна варіація		3.526182
Скоригований R-квадрат	0.826013	S.D. залежна варіація		1.685414
S.E. регресу	0.703015	Інформаційний критерій Akaike		2.264688
Сума в квадраті залишку	11.86153	Критерій Шварца		2.455003
Ймовірність журналу	-27.70563	Критерій Ханнана-Куїна		2.322869
Статистика Дурбіна-Ватсона	1.779140			

За третьою інтерпретацією коефіцієнт детермінації (R²) = 84,53%, тобто незалежні змінні (X₁–X₄) в оціненому рівнянні пояснюють майже 85% відхилень залежної змінної (Y). Скоригований коефіцієнт детермінації (Adjusted R²) = 82,60%, тобто незалежні змінні (X₁–X₄) в оціненому рівнянні пояснюють майже 83% відхилень залежної змінної (Y) з урахуванням кількості незалежних змінних. Загалом коефіцієнт детермінації є нижчим, ніж у другому варіанті рівняння, проте все ще задовольняє граничному критерію. При цьому скоригований коефіцієнт детермінації покращив своє значення.

За відсутності константи (C) критерій Фішера не розраховується, тому порівняти якість отриманого рівняння з його попередніми версіями можна за допомогою додаткових інформаційних критеріїв: критерію Акаїке (Akaike info criterion), критерію Шварца (Schwarz criterion) та критерію Ханнана-Куїна (Hannan-Quinn criterion). Вони не мають рекомендованих значень, проте, чим меншими вони є, тим кращі описові та прогностичні можливості має отримане рівняння порівняно з попередньою версією. Відтак, всі ці критерії є нижчими для отриманого рівняння, ніж для попередніх його версій, що свідчить про його кращу якість.

Прийняте в якості результату рівняння багатофакторної регресії має вигляд:

$$Y = 0,000001 \cdot X_1 - 0,000001 \cdot X_2 + 0,430346 \cdot X_3 - 0,289937 \cdot X_4, \quad (1)$$

де Y – чиста процентна маржа;

X₁ – обсяг кредитування нефінансових корпорацій;

X₂ – обсяг депозитних вкладень нефінансових корпорацій;

X₃ – ціна кредитного продукту, %;

X₄ – ціна депозитного продукту, %.

Зважаючи на наднизькі значення коефіцієнтів при X₁ та X₂, їхній вплив на майбутні значення залежної змінної можна виключити для прогнозування.

Побудована нами модель оцінювання ефективності управління клієнтським корпоративним портфелем в ПАТ «Банк Восток» дає підстави зробити висновок про те, що обрані для розрахунку змінні впливають на рівень ефективності управління.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, підвищення ефективності системи управління корпоративним клієнтським портфелем в банку, у сучасних умовах розвитку фінансового ринку, повинно відходити від традиційних каналів обслуговування корпоративного бізнесу. Побудова взаємовідносин корпоративного бізнесу з банками не можлива без впровадження цифрових технологій. Їх використання, з одного боку, підвищує рівень залучення нових клієнтів та утримання напрацьованої клієнтської бази, а, з іншого – створює нові ризики для їх стійкості.

Оптимізація внутрішніх процесів банків на основі фінансових технологій повинна здійснюватися за напрямками: перехід на цифровий формат понад 75% операцій банків, що призведе до практично повної відмови від використання паперових документів; створення месенджера і цифрового помічника на основі мобільного банкінгу; створення голосового асистента і використання чат-ботів для виявлення рівня задоволеності корпоративних клієнтів якістю банківського обслуговування; виведення в режим онлайн-доступу 100% фінансових і нефінансових сервісів для представників корпоративного бізнесу; створення платформи автоматизації банківського маркетингу з метою підвищення ефективності рекламних кампаній, розроблення нових цифрових каналів взаємовідносин з корпоративними клієнтами. Усе вище зазначене є підставою для подальших наукових розвідок.

Література

1. Омельченко О. В., Король Р. М. Роль кредитної політики банку у забезпеченні надійності його кредитного портфелю. *Подільський науковий вісник*. 2021. № 2 (18). С. 20–24.
2. Аврамчук Л. А., Костюк К. Д. Вплив кредитної політики на якість кредитного портфеля банківських установ. *Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Concepts for the Development of Society's Scientific Potential»* (November, 19-20, 2022). Prague, No. 133. Pp. 101–107. URL: <http://surl.li/qhkia>. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2022.008>.
3. Зверук Л. А., Лисенко Т. С. Управління кредитною діяльністю банківських установ: сутність, практика, напрями вдосконалення. *Бізнес-інформ*. 2019. № 1. С. 349–357.
4. Костак З. Р. Особливості формування кредитної політики банку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.13. С. 198–203.
5. Бартош О. М. Депозитна політика як складова системи управління діяльністю банку. *Фінансовий простір*. 2014. № 4 (16). С. 19–24.
6. Жовтун Є. В. Теоретичні аспекти депозитної політики банків. *Облік і фінанси*. 2016. № 3 (73). С. 77–83.
7. Вдовенко Л. О. Депозитна політика банку як основа забезпечення стійкості та надійності ресурсної бази. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 27. С. 278–284.
8. Андрушків Т. Депозитна політика комерційного банку та напрями її вдосконалення. *Українська наука : минуле сучасне, майбутнє*. 2012. № 17. С. 3–13.
9. Реверчук, С., Творідло, О. Цифровізація банківського бізнесу : винятки та можливості державного регулювання. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-45>.

10. Касич А., Наумкіна І. Процеси цифровізації як невід’ємна складова сучасного банківського менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-1>.
11. Пантелєєва Н. М. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки : тренди, виклики та загрози. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 3 (03). С. 68–73.
12. Акопян Д. Банківська діяльність в умовах цифровізації економіки. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022. № 8 (297). С. 48–56. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-8-297-48-56>.
13. Кузнєцова І. Визначення сутності дефініції «технологія управління». *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. № 1. С. 55–62.
14. Нечаюк Л. І., Телеш Н. О. *Готельно-ресторанний бізнес : менеджмент* : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2003. 348 с.
15. Самотей В., Глушенко О. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України. *Collection of Scientific Papers «ЛЮГОС»* (November 11, 2022, Paris). С. 21–22. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-11.11.2022.05>.
16. *Огляд банківського сектору, листопад 2023 р.* / Національний банк України : сайт. URL: <http://surl.li/qlhtc> (дата звернення: 18.01.2024).
17. Рейтинг надійних банків України 2024. *Forinsurer*. URL: <https://forinsurer.com/rating-banks> (дата звернення: 18.01.2024).
18. *Згруповані балансові залишки (у розрізі банків)* / Національний банк України : сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення: 18.01.2024).
19. *Нормативи капіталу та їх складові (у розрізі банків)* / Національний банк України : сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#5> (дата звернення: 19.01.2024).

References

1. Omelchenko, O. V., & Korol, R. M. (2021). The role of the bank's credit policy in ensuring the reliability of its credit portfolio [Rol kredytnoi polityky banku u zabezpechenni nadiinosti yoho kredytnoho portfeliu], *Podilskyi naukovyi visnyk*, No. 2 (18), s. 20–24 [in Ukrainian]
2. Avramchuk, L. A., & Kostyuk, K. D. (2022). The impact of credit policy on the quality of the credit portfolio of banking institutions [Vplyv kredytnoi polityky na yakist kredytnoho portfelia bankivskykh ustanov], *Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Concepts for the Development of Society's Scientific Potential»* (November, 19-20, 2022). Prague, No. 133. Pp. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2022.008> [in Ukrainian]
3. Zveruk, L. A., & Lysenko, T. S. (2019). Management of credit activity of banking institutions: essence, practice, directions for improvement [Upravlinnia kredytnoiu diialnistiu bankivskykh ustanov: sutnist, praktyka, napriamy vdoskonalennia], *Biznes-inform*, No. 1, s. 349–357 [in Ukrainian]
4. Kostak, Z. R. (2012). Peculiarities of the bank's credit policy forming [Osoblyvosti formuvannia kredytnoi polityky banku], *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, Vyp. 22.13, s. 198–203 [in Ukrainian]
5. Bartosh, O. M. (2014). Deposit policy as a component of the bank's management system activity [Depozytna polityka yak skladova systemy upravlinnia diialnistiu banku], *Finansovyi prostir*, No. 4 (16), s. 19–24 [in Ukrainian]
6. Zhovtun, E. V. (2016). Theoretical aspects of banks deposit policy [Teoretychni aspekty depozytnoi polityky bankiv], *Oblik i finansy*, No. 3 (73), s. 77–83 [in Ukrainian]
7. Vdovenko, L. O. (2019). The bank's deposit policy as a basis for ensuring the stability and reliability of the resource base [Depozytna polityka banku yak osnova zabezpechennia stiikosti ta nadiinosti resursnoi bazy], *Infrastruktura rynku*, Vyp. 27, s. 278–284 [in Ukrainian]

8. Andrushkiv, T. (2012). Deposit policy of a commercial bank and directions for its improvement [Depozytna polityka komertsiiinoho banku ta napriamy yii vdoskonalennia], *Ukrainska nauka: mynule suchasne, maibutnie*, No. 17, s. 3–13 [in Ukrainian]
9. Reverchuk, S., & Tvoridlo, O. (2023). Digitization of banking business: exceptions and possibilities of state regulation [Tsyfrovizatsiia bankivskoho biznesu: vyniatky ta mozhlyvosti derzhavnoho rehuliuвання], *Ekonomika ta suspilstvo*, No. 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-45> [in Ukrainian]
10. Kasych, A. & Naumkina, I. (2021). Digitalization processes as an integral component of modern bank management [Tsyfrovizatsiia bankivskoho biznesu: vyniatky ta mozhlyvosti derzhavnoho rehuliuвання], *Ekonomika ta suspilstvo*, Vyp. 28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-1> [in Ukrainian]
11. Pantieliieva, N. M. (2017). Financial innovations in the conditions of economy digitalization: trends, challenges and threats [Finansovi innovatsii v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky: trendy, vyklyky ta zahrozy], *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, No. 3 (03), s. 68–73 [in Ukrainian]
12. Akopian, D. (2022). Banking activity in the conditions of economy digitalization [Bankivska diialnist v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky], *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, No. 8 (297), s. 48–56. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-8-297-48-56> [in Ukrainian]
13. Kuznetsova, I. (2009). Determination of the essence of the definition «management technology» [Vyznachennia sutnosti definitsii «tekhnohiiia upravlinnia»], *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, No. 1, s. 55–62 [in Ukrainian]
14. Nechayuk, L. I., & Telesh, N. O. (2003). *Hotel and restaurant business: management* [Hotelno-restoranni biznes: menedzhment], TsUL, Kyiv, 348 s. [in Ukrainian]
15. Samotei, V., & Glushchenko, O. (2022). Current state and perspectives of the banking system development of Ukraine [Suchasnyi stan ta perpesktyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy], *Collection of Scientific Papers «AOHOΣ»* (November 11, 2022; Paris), s. 21–22. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-11.11.2022.05> [in Ukrainian]
16. *Overview of the banking sector, November 2023* [Ohliad bankivskoho sektoru, lystopad 2023 r.], Natsionalnyi bank Ukrainy (2024): websait. Retrieved from: <http://surl.li/qlhtc> [in Ukrainian]
17. *Forinsurer* (2024). Rating of reliable banks of Ukraine 2024 [Reitynh nadiinykh bankiv Ukrainy 2024]. Retrieved from: <https://forinsurer.com/rating-banks> [in Ukrainian]
18. *Grouped balance sheets (by banks)* [Zhropovani balansovi zalyshky (u rozrizi bankiv)], Natsionalnyi bank Ukrainy (2024): website. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist> [in Ukrainian]
19. *Capital norms and their components (by banks)* [Normatyvy kapitalu ta yikh skladovi (u rozrizi bankiv)], Natsionalnyi bank Ukrainy (2024): website. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#5> [in Ukrainian]

УДК 336.143.231"364"

Віталій Валерійович ПИСЬМЕННИЙ

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та фінансів,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна,
e-mail: vitaliipysmennyi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

**БЮДЖЕТНІ ДИСБАЛАНСИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Письменний, В. В. Бюджетні дисбаланси в умовах російсько-української війни. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 92–102.

Анотація. У статті обґрунтовано, що розбіжності між бюджетними доходами і видатками виникають через рецесію, часті та невиправдані зміни в податковій політиці, невичерпні соціальні потреби й інше. Охарактеризовано їх негативні наслідки як-от: скорочення ресурсів на виконання базових функцій держави, збільшення внутрішньої та зовнішньої державної заборгованості, зниження темпів економічного зростання, підвищення ризиків виникнення кризових явищ. Аргументовано, що бюджетні дисбаланси неможливо повністю усунути або уникнути, зокрема в довгостроковій перспективі. Проаналізовано бюджетні дисбаланси у довоєнний період й особливу увагу акцентовано на них після повномасштабного російського вторгнення. Розглянуто наслідки військових дій, які спричинили безмежне збільшення видатків на національну безпеку й оборону, відновлення пошкодженої інфраструктури, надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни. Встановлено, що російсько-українська війна призвела до зменшення податкових надходжень через зупинку виробництва, масове безробіття та інші негативні наслідки. Це сформувало значні труднощі для балансування бюджету й потребує перегляду пріоритетів витрат та пошуку додаткових джерел доходів для забезпечення як військових, так і відновлювальних процесів. Обґрунтовано, що воєнний період характеризується особливими умовами формування та використання державного бюджету, обумовленими збільшенням оборонних видатків. Запропоновано здійснити заходи, які б поєднали підвищення податків, скорочення певних видатків, не пов'язаних з військовими цілями, емісію грошей, здійснення внутрішніх й зовнішніх запозичень, залучення допомоги від інших держав і міжнародних організацій. Акцентовано увагу на тому, що зменшення розбіжностей між бюджетними доходами та видатками має бути системне і довгострокове, з орієнтацією на забезпечення економічного зростання та соціальної справедливості.

Ключові слова: державний бюджет; бюджетні доходи; бюджетні видатки; бюджетний дефіцит; бюджетні дисбаланси.

Vitalii PYSMENNYI

Doctor of Economics, Professor of Economics and Finance Department, Ternopil Ivan
Puluj National Technical University, Ukraine, e-mail: vitaliipysmennyi@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

**BUDGET IMBALANCES IN THE CONDITIONS OF THE
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

Pysmennyi, V. (2024). Budget imbalances in the conditions of the Russian-Ukrainian war [Biudzhetni dysbalansy v umovakh Rosiisko-Ukrainskoï viiny], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 92–102.

Abstract. The article substantiates that discrepancies between budget revenues and expenditures arise due to recession, frequent and unjustified changes in tax policy, inexhaustible social needs, etc. Their negative consequences, such as: a reduction in resources for the performance of basic state functions, an increase in internal and external state debt, a decrease in the rate of economic growth, and an increase in the risk of crisis phenomena, are characterized. It is argued that budget imbalances cannot be completely eliminated or avoided, particularly in the long run. The budget imbalances in the pre-war period are analyzed and special attention focused on them after the full-scale Russian invasion. The consequences of military operations, which caused an unlimited increase in spending on national security and defense, restoration of damaged infrastructure, and provision of humanitarian aid to war victims, are considered. It was established that the Russian-Ukrainian war led to a decrease in tax revenues due to the stoppage of production, mass unemployment and other negative consequences. This has created significant difficulties for the budget balancing and requires a review of spending priorities and the search for additional sources of income to support both military and reconstruction processes. It is substantiated that the war period is characterized by special conditions for the formation and using of the state budget, caused by an unlimited increase in expenditures on national security and defense. The measures that would combine tax increases, reduction of certain expenses not related to military purposes, money emission, internal and external borrowing, attracting aid from other states and international organizations are proposed. Attention is focused on the fact that the reduction of discrepancies between budget revenues and expenditures should be systematic and long-term, with an orientation towards ensuring economic growth and social justice.

Keywords: state budget; budget revenues; budget expenditures; budget deficit; budget imbalances.

JEL classification: H600

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.92-102](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.92-102)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Лютий 2022 р. залишиться в пам'яті багатьох українців як початок важких випробувань. Безпрецедентні наслідки військового вторгнення російської федерації мали глибинний вплив на безпекові, політичні, гуманітарні та економічні аспекти життя держави. Російсько-українська війна завдала серйозний удар по ключових державних інститутах, включаючи армію та систему державного управління. Наслідками військових дій на території України стали загибель і поранення цивільних осіб, формування багатомільйонного потоку біженців. Зупинення бізнесу через знищення у результаті обстрілів виробничої інфраструктури суттєво позначилося на економічному знеціненні держави та згенерувало ще більше загроз.

Сьогодні Україна переживає третій бюджетний період після початку військової агресії російської федерації. Якщо Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» не був адаптований до війни та його змінювали упродовж року, то бюджети 2023–2024 рр. приймали з урахуванням багатократного збільшення видатків на національну безпеку й оборону, забезпечення макроекономічної стабільності та виконання соціальної функції держави. Це були жорсткі за змістом і наповненням фінансові плани держави, які до того ж ознаменувалися багатомільйонними скандалами під час тендерних закупівель, недоцільними видатками на реалізацію інфраструктурних проєктів, привласненням та розтратою бюджетних коштів.

Укупі з надмірним рівнем тіньової економіки, системним ухиленням від оподаткування, недоліками в бюджетному плануванні та неефективним здійсненням

поточних видатків, російсько-українська війна посилила бюджетну вразливість. Аналізуючи цю трагічну сторінку в історії української держави, важливо оцінити міжнародну підтримку, за відсутності якої було б практично неможливо профінансувати з бюджету закупівлю військової техніки та озброєння, заходи з відновлення доріг, мостів й енергетичних систем, надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни, внутрішньо переміщеним особам тощо. Ще ніколи питання бюджетних дисбалансів не стояло настільки актуально.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Виявлення та аналіз бюджетних дисбалансів є тією проблемою, яка з усією гостротою привертала увагу вітчизняних науковців ще задовго до повномасштабного російського вторгнення. Тимчасова окупація частини території України мала б концептуально змінити бюджет держави. У цьому сенсі О. Чеберяко та З. Варналій наголошували на необхідності швидкого нарощення оборонних видатків, щоб зберегти реальну незалежність і не перетворитися на фактичного російського сателіта [1]. Я. Жаліло, Я. Базилук, О. Собкевич та інші, досліджуючи гібридну агресію проти України з 2014 р., оцінили адаптивність бюджетних інструментів до її негативних наслідків й обґрунтовували кроки щодо подолання [2].

Особливості формування та виконання державного бюджету в період воєнного стану досліджували У. Ватаманюк-Зелінська та ін. [3]. Ними розглянуто місце фінансового плану держави у регулюванні економічних процесів, забезпеченні фінансової стабільності та добробуту населення в контексті військових дій. Важливе значення мало вивчення І. Лютим, О. Рожком та іншими викликів і загроз, пов'язаних з оптимізацією бюджетних видатків через військове вторгнення російської федерації для вирішення завдань із забезпечення фінансування національної безпеки й оборони [4]. Пошук шляхів усунення бюджетних дисбалансів воєнного періоду став однією з цілей І. Луїної [5].

Прогнозується, що в повоєнний період Україну очікуватимуть не менш серйозні бюджетні дисбаланси. Відтак, важливо проводити роботу над зменшенням їх впливу навіть під час війни, яка може тривати довгі роки. На думку Ю. Якименка та Ю. Юрчишина, будь-які сценарії військових і подальших відновлювальних процесів мають бути розроблені та реалізовані з урахуванням потреб як мирного будівництва нової України, так і завдань поточної та майбутньої військової протидії російському агресору [6]. Цікавим є дослідження М. Диби, Ю. Гернеги і Т. Шкоди, в якому оцінено перспективи залучення фінансових ресурсів для комплексного відновлення України [7]. Як альтернативу бюджетних коштів вони розглядали гранти, бізнес-фонди, краудфандинг тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській науковій спільноті велика увага приділяється аналізу бюджетних дисбалансів, зокрема в контексті довоєнного періоду та початку російсько-української війни. Утім, необхідність швидкого реагування на зміни, спричинені нарощенням оборонних видатків, свідчить про потребу адаптації бюджетних інструментів до негативних наслідків військової агресії російської федерації та вироблення науково обґрунтованих підходів до зменшення розбіжностей між бюджетними доходами і видатками.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні та аналізі бюджетних дисбалансів, які виникли в Україні до та після повномасштабного вторгнення російської федерації. Відповідно до поставленої мети її завданнями є дослідження впливу російсько-української війни на бюджетні доходи та видатки, оцінка

ефективності заходів держави з управління бюджетним дефіцитом й обґрунтування можливих шляхів усунення бюджетних дисбалансів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбіжності між бюджетними доходами та видатками є не тільки звичними, а й очікуваними явищами. Їх природа виникає через рецесію, часті та невинновдані зміни в податковій політиці, невичерпні соціальні потреби й інше. Попри те, що бюджетні дисбаланси мають вкрай негативні наслідки, як-от: скорочення ресурсів на виконання базових функцій держави, збільшення внутрішньої та зовнішньої державної заборгованості, зниження темпів економічного зростання і підвищення ризиків виникнення кризових явищ, їх неможливо повністю усунути або уникнути, зокрема в довгостроковій перспективі. Це складно й економічно невинновдано, навіть за найкращих умов.

Якщо ж розглянути бюджетні дисбаланси в умовах війни, то розбіжності між бюджетними доходами та видатками стають критичними. З одного боку, військові дії спричиняють безмежне збільшення видатків на національну безпеку й оборону, відновлення пошкодженої інфраструктури, надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни, внутрішньо переміщеним особам тощо. З іншого боку, війна призводить до зменшення податкових надходжень через зупинку виробництва, масове безробіття та інші негативні наслідки. Це формує значні труднощі для балансування бюджету, потребує перегляду пріоритетів витрат та пошуку додаткових джерел доходів для забезпечення як військових, так і відновлювальних процесів.

Спершу розглянемо бюджетні дисбаланси до повномасштабного російського вторгнення, які характеризувалися низкою проблем, викликаних глобальною економічною кризою, внутрішніми економічними і політичними пертурбаціями (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виконання Державного бюджету України за 2009–2023 рр.

Роки	Доходи		Видатки		Кредитування		Дефіцит	
	млрд. грн.	% у ВВП	млрд. грн.	% у ВВП	млрд. грн.	% у ВВП	млрд. грн.	% у ВВП
2009	209,7	23,0	242,4	26,5	2,8	0,3	-35,5	-3,9
2010	240,6	22,2	303,6	28,0	1,3	0,1	-64,3	-5,9
2011	314,6	23,9	333,5	25,3	4,7	0,4	-23,6	-1,8
2012	346,1	24,6	395,7	28,1	3,8	0,3	-53,4	-3,8
2013	339,2	23,3	403,4	27,7	0,5	0,03	-64,7	-4,4
2014	357,1	22,8	430,2	27,5	4,9	0,3	-78,1	-5,0
2015	534,7	27,0	576,9	29,1	3,0	0,2	-45,2	-2,3
2016	616,3	25,9	684,7	28,7	1,7	0,1	-70,1	-2,9
2017	793,3	26,6	839,2	28,1	1,9	0,1	-47,8	-1,6
2018	928,1	26,1	985,8	27,7	1,5	0,04	-59,2	-1,7
2019	998,3	25,1	1072,9	27,0	3,4	0,1	-78,0	-2,0
2020	1076,0	25,7	1288,0	30,7	5,1	0,1	-217,1	-5,2
2021	1296,9	23,8	1490,3	27,3	4,5	0,1	-197,9	-3,6
2022	1787,4	34,4	2705,4	52,1	-3,3	-0,1	-914,7	-17,6
2023	2672,0	41,0	4014,4	61,7	-9,3	-0,1	-1333,1	-20,5

Джерело: побудовано за даними [8]

Зменшення бюджетних доходів з 231,7 млрд. грн., що становило 24,4% ВВП, у 2008 р. до 209,7 млрд. грн. (23,0% ВВП) у 2009 р. внаслідок падіння економічної

активності, зростання безробіття та інших чинників, а також збільшення видатків відповідно з 241,5 млрд. грн. (25,5% ВВП) до 242,4 млрд. грн. (26,5% ВВП) призвело до 35,5 млрд. грн. (3,9% ВВП) бюджетного дефіциту, який у 2010 р. виріс до 64,3 млрд. грн. (5,9% ВВП).

Загалом же у 2009–2013 рр. бюджетні дисбаланси відображали складну економічну ситуацію, яка вимагала комплексного підходу до реформування фінансової системи та підвищення її стійкості до зовнішніх і внутрішніх загроз. Але відсутність дієвого механізму бюджетного контролю, корупція, яка охопила фактично усі сфери, недостатня транспарентність управління державними фінансами сприяли неефективному витрачання бюджетних коштів і зменшенню їх соціально-економічного впливу. У той час Україна змушена була активно залучати фінансову підтримку з боку міжнародних фінансових інституцій, що спричинило неконтрольоване зростання боргового навантаження, а також зменшення її фінансової стійкості.

Гібридна агресія російської федерації проти України у 2014 р. ще більше посилила бюджетну вразливість. Незважаючи на те, що бюджетні доходи мали тенденцію до зростання з 357,1 млрд. грн. (22,8% ВВП) у 2014 р. до 1296,9 млрд. грн. (23,8% ВВП) у 2021 р., ще більше зростали видатки: з 430,2 млрд. грн. (27,5% ВВП) до 1490,3 млрд. грн. (27,3% ВВП). Захоплення частини території Луганської та Донецької областей, анексія Криму, призвели до значних втрат виробництва й виникнення гуманітарних криз. Укупі з нестабільною ситуацією на валютному ринку, високим рівнем інфляції та економічними обмеженнями, спричиненими пандемією COVID-19, це вплинуло на дефіцит державного бюджету, який у 2020 р. мав рекордне значення – 217,1 млрд. грн. (5,2% ВВП).

Запитання викликає інша тенденція. За час проведення антитерористичної операції та операції спеціальних сил доходи державного бюджету зросли на 939,8 млрд. грн. або в 3,6 рази, а видатки – на 1060,0 млрд. грн. або в 3,5 рази. Чому протягом 2014–2021 рр. в Україні не було впроваджено політику бюджетного фінансування переозброєння та забезпечення потреб Збройних сил України, адекватну воєнним викликам? Закуповувати військову техніку й озброєння, утримувати багаточисельну армію, проводити військові навчання тощо дуже витратно, але й виправдано. Позаяк оборонні видатки забезпечують здатність держави відстоювати територіальну цілісність та національну безпеку.

Натомість в Україні було взято інший курс – будівництво доріг і розвиток дорожньої інфраструктури, що в нормальних умовах є ключовим чинником економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності держави. Дійсно, добре розвинена транспортна інфраструктура сприяє збільшенню обсягів торгівлі й інвестицій, а також розвитку бізнес-середовища загалом. Утім, не доцільно було у 2021 р., усвідомлюючи високу ймовірність повномасштабного російського вторгнення, закладати у державний бюджет 132,1 млрд. грн. видатків на дорожнє господарство і 127,5 млрд. грн. видатків на оборону. Як побачив увесь світ й відчули мільйони українців, це мало вкрай негативні наслідки, особливо протягом перших місяців 2022 р.

Незважаючи на довготривалі та різносторонні конфлікти з російською федерацією, в Україні було обрано шлях на демілітаризацію, про що свідчить виділення у фінансовому плані держави близько 1% ВВП на національну безпеку й оборону (рис. 1). За час проведення антитерористичної операції та операції спеціальних сил вони зросли до 2,9% ВВП, але так і не стали основою для

забезпечення обороноздатності держави. Водночас їх збільшення створює конкуренцію за обмежені бюджетні ресурси з іншими сферами, такими як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення й призводить до зменшення фінансування не менш важливих видатків.

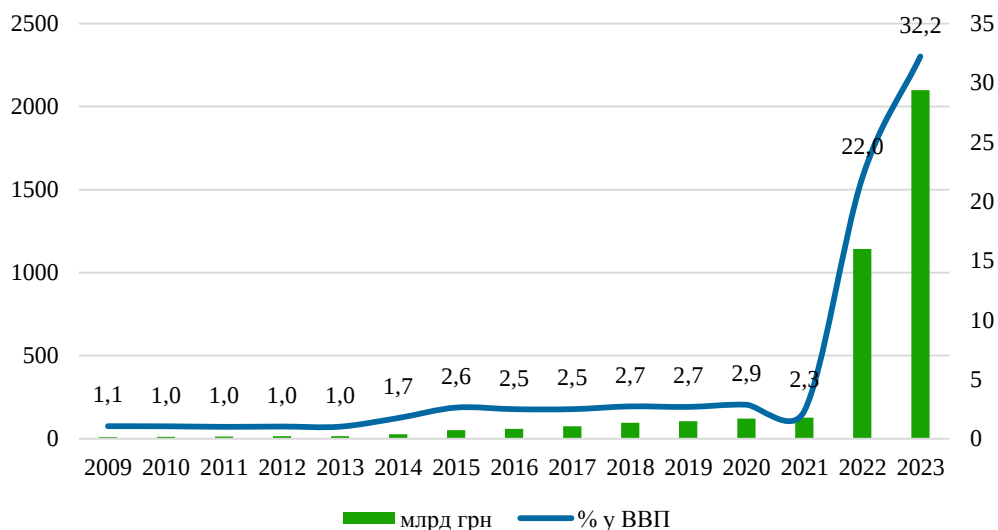

Рис. 1. Динаміка видатків Державного бюджету України на оборону за 2009–2023 рр.

Джерело: побудовано за даними [8]

Бюджети 2022–2023 рр. трансформувалися на так звані «оборонні» із суттєвими розбіжностями між бюджетними доходами та видатками: у 2022 р. – 914,7 млрд. грн., у 2023 р. – 1333,1 млрд. грн. Значну частину бюджетних коштів, зокрема у 2022 р. – 1143,1 млрд. грн. або 42,3% з 2705,4 млрд. грн., у 2023 р. – 2097,6 млрд. грн. або 52,3% з 4014,4 млрд. грн., було витрачено на закупівлю військової техніки та озброєння, утримання армії тощо. Збільшення видатків на національну безпеку й оборону стало реакцією України на повномасштабне російське вторгнення та потребу в забезпеченні обороноздатності і, якщо у післявоєнний період вони будуть зменшені, то тільки відповідно до її стратегічних інтересів.

Російсько-українська війна суттєво вплинула на бюджетну вразливість, змушуючи збільшувати оборонні видатки. Водночас військові дії призвели до руйнування доріг, мостів, комунікацій, об'єктів енергетичної та іншої інфраструктури, необхідності створення безпечних умов для навчання учнів і студентів, збільшення потреб у медичному обслуговуванні та реабілітації постраждалих, масового переміщення населення із зони конфлікту до безпечних регіонів і через це – виникнення гуманітарних криз. Фактично фінансові плани держави 2022–2023 рр. були зосереджені на потребах армії, відновленні економіки, освіти, охороні здоров'я та соціальних видатках.

Найважливіші завдання, які стоять перед Україною у воєнний період, полягають у наповненні державного бюджету та виконанні її ключових функцій, надаючи пріоритет видаткам на національну безпеку й оборону. З огляду на об'єктивну оцінку потреб і можливостей, великих розбіжностей між бюджетними доходами та видатками неможливо буде усунути. При цьому до заходів, які

потрібно вжити, віднесемо: підвищення податків; скорочення певних видатків, не пов'язаних з військовими цілями; емісію грошей; здійснення внутрішніх й зовнішніх запозичень; залучення допомоги від інших держав і міжнародних організацій. Усі вони мають недоліки, які необхідно враховувати при прийнятті рішень:

1. Одним із можливих, хоча й неоднозначних заходів зі збалансування державного бюджету, є підвищення податків. Війна сама по собі негативно впливає на економіку та життя громадян, і додаткове податкове навантаження тільки посилить труднощі. Великі податки потенційно знизять споживчу активність, призведуть до відтоку інвестицій, що загострить економічну невпевненість і рецесію. Підприємства шукатимуть способи уникнення податкового навантаження в частині переведення бізнесу за кордон або здійснення податкового планування. До того ж це поглибить соціальні проблеми, особливо серед вразливих груп населення, які й без того страждають від військових дій.

Означене стало лейтмотивом не підняття цього питання у 2022–2023 рр. Утім, у 2024 р. було підготовлено законопроект, в якому йшлося про збільшення розміру військового збору, оподаткування ним фізичних осіб-підприємців та юридичних – платників єдиного податку. Також додатковий військовий збір буде запроваджено для покупців банківських металів у банків і легкових автомобілів, що підлягають першій державній реєстрації в Україні, продавців нерухомості, роздрібних продавців ювелірними виробами із золота, платини та дорогоцінного каміння, операторів стільникового зв'язку, які надають послуги мобільного зв'язку. Передбачається, що це мало б призвести до збільшення доходів державного бюджету на понад 44 млрд. грн., що становить 2,5% від їх загального обсягу [9].

2. Скорочення видатків в умовах війни має на меті забезпечити доцільність, ефективність і цільове витрачання бюджетних коштів. З одного боку, це дозволяє спрямувати більші суми на потреби національної безпеки й оборони, зосередитися на вирішенні найважливіших проблем воєнного періоду. З іншого боку, наслідками надмірного оборонного бюджету є зменшення доступності освітніх, медичних й інших соціальних послуг, погіршення якості життя населення і зростання рівня безробіття, втрата конкурентоспроможності та зниження рівня інновацій. Але найгірше, якщо скорочення бюджетних видатків призводить до втрати довіри до держави, загострення політичної кризи й через це – недоотримання фінансової допомоги ззовні.

Якщо розглядати питання зменшення бюджетного фінансування не у воєнний період, а загалом в умовах кризи, то першими в державному бюджеті «урізають» видатки на загальнодержавні функції (2009 р., у розпал глобальної економічної кризи, фактичні видатки, порівняно з плановими, зменшилися на 2,7 млрд. грн. або 52,0%) й оборону (2,6 млрд. грн. або 21,2%). Натомість у перший рік повномасштабного російського вторгнення такими видатками стали: видатки на економічну діяльність (у 2022 р., порівняно з 2021 р., вони зменшилися на 85,9 млрд. грн. або 47,3%), охорону навколишнього природного середовища (3,5 млрд. грн. або 42,5%), духовний та фізичний розвиток (4,9 млрд. грн. або 30,8%).

Бюджет 2024 р. відрізняється від двох попередніх через зменшення бюджетного фінансування програми «Великого будівництва». При цьому функціонування Дорожнього фонду, на який у 2023 р. було виділено близько 65 млрд. грн., тимчасово призупинено. Надходження акцизів, які раніше виділялися на будівництво та ремонт доріг, у державний бюджет дасть змогу забезпечити

потреби національної безпеки й оборони. У випадку необхідності відновлення доріг, пошкоджених під час обстрілів, ці роботи будуть фінансуватися з Резервного фонду, розмір якого становить 45 млрд. грн., а кошти на ліквідацію інших інфраструктурних пошкоджень будуть виділятися з фонду ліквідації наслідків збройної агресії російської федерації [10].

3. Для залучення додаткових ресурсів, зокрема з метою усунення розбіжностей між бюджетними доходами та видатками, держава може вдаватися до емісії грошей. Якщо робити це безконтрольно, то це призведе до надмірних інфляційних процесів, наслідком чого буде зростання грошової маси без відповідного збільшення виробництва товарів і зростання цін. Емісія грошей сильно підриває довіру в населення до національної валюти та призводить до довготривалої економічної нестабільності. Також можуть виникнути проблеми зі зовнішньою торгівлею та забезпеченням зовнішньоторговельного балансу, оскільки знецінення національної валюти підриває конкурентоспроможність експорту.

Незважаючи на те, що за 2009–2023 рр. готівкова емісія гривні в Україні демонструвала значні коливання, зростаючи від 3,0 млрд. грн. до 48,3 млрд. грн., її не можна пов'язати напряму з повномасштабним російським вторгненням (у 2023 р. при грошовій масі 3,08 трлн. грн. вона становила 1,6%) або початком гібридної агресії (у 2015 р. було надруковано 3,4 млрд. грн.). Найбільша сума емісії (133,4 млрд. грн.) характерна для 2020 р. й стала реакцією на економічні труднощі, викликані внаслідок пандемії COVID-19. Для допомоги суб'єктам економічної діяльності було запущено програми їх фінансової підтримки, збільшено видатки на охорону здоров'я, соціальних захист і соціальне забезпечення, що призвело до зростання готівкових коштів в обороті.

4. Одним із найоптимальніших способів зменшення бюджетних дисбалансів є здійснення внутрішніх і зовнішніх запозичень. Внутрішні запозичення більш вигідні, оскільки супроводжуються меншими витратами на проведення операцій і не викликають змін у валютних курсах. Утім, вони можуть призвести до підвищення процентних ставок на внутрішньому ринку та конкуренції за залучення капіталу. Зовнішні запозичення забезпечують додаткові ресурси без необхідності залучення внутрішніх інвесторів, але характеризуються валютними ризиками та можуть створити залежність від зовнішніх кредиторів, а їх надмірне використання спричиняє ріст й без того великого боргового навантаження на державу.

На початку активних бойових дій на території України уряд запровадив військові облігації. Протягом березня 2022 р. завдяки цьому інструменту вдалося залучити 27,7 млрд. грн., водночас ще на 20 млрд. грн. військових облігацій придбав НБУ. Щодо зовнішніх запозичень, то за перші три місяці 2022 р. отримано пільгових кредитів на суму, еквівалентну 96,7 млрд. грн., зокрема від МВФ – 41,3 млрд. грн. та Європейської комісії – 19,5 млрд. грн. [11]. У 2024 р. основними джерелами доходів державного бюджету передбачаються зовнішні запозичення у сумі близько 1,8 трлн. грн., що на 1,3% менше, ніж у 2023 р. За їх рахунок за мінусом витрат на погашення зовнішнього державного боргу планується профінансувати 47,4% усіх бюджетних видатків [12].

5. Для покращення фінансової ситуації в умовах війни залучається безоплатна та безповоротна допомога від інших держав і міжнародних організацій. Вона спрямовується як на закупівлю військової техніки та озброєння, утримання армії, так і проєкти, які сприяють економічному зростанню, соціальному розвитку, інфраструктурним та іншим потребам. Попри її беззаперечні переваги, важливо

ретельно та реально оцінити вплив на внутрішню політику держави для мінімізації ризиків. Адже прийняття такої допомоги робить державу залежною від зовнішніх донорів, значно обмежує її автономію та можливості прийняття рішень.

Зазначимо, що згідно з даними системи Ukraine Support Tracker, від початку повномасштабного російського вторгнення донорами України стали 40 держав, а також європейські інституції, Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Найбільшою була допомога від США, яка становила 67,7 млрд. євро або 0,3% ВВП. Крім держав-членів ЄС до списку донорів увійшли: Велика Британія (15,6 млрд. євро або 0,5% ВВП), Канада (5,8 млрд. євро або 0,3% ВВП), Норвегія (7,5 млрд. євро або 1,7% ВВП), Японія (7,5 млрд. євро або 0,2% ВВП), Швеція (3,0 млрд. євро або 0,5% ВВП), Австралія (0,6 млрд. євро або 0,04% ВВП) та інші [13]. Половину з виділених коштів складала фінансова допомога, близько 40% – військова допомога, а решта – гуманітарна підтримка [14].

Висновки і перспективи подальших розробок. Воєнний період характеризується особливими умовами формування та використання фінансового плану держави, обумовленими безмежним збільшенням видатків на національну безпеку й оборону. В таких умовах збалансувати бюджет практично неможливо, але вкрай необхідним є здійснення заходів, які б ефективно поєднали незначне збільшення податкового навантаження на споживання та капітал, скорочення адміністративних та інших видатків, не пов'язаних з військовими цілями, емісію грошей за умови, що вона не буде окремим каналом випуску готівки в економіку, здійснення внутрішніх й зовнішніх запозичень, залучення допомоги від інших держав і міжнародних організацій. Зменшення розбіжностей між бюджетними доходами та видатками має бути системне і довгострокове, з орієнтацією на забезпечення економічного зростання та соціальної справедливості.

З огляду на те, що в повоєнний період Україну очікуватимуть не менш серйозні бюджетні дисбаланси, заходи зі зменшення бюджетного дефіциту необхідно розділити на два етапи: під час війни та після перемоги України. Їх загальна успішність залежатиме від адаптації до конкретних умов і здатності спрогнозувати очікувані результати. Системно проаналізувати складні взаємозв'язки у бюджетній системі держави та розробити ефективні стратегії управління бюджетним дефіцитом дозволяє економіко-математичне моделювання. Його результати можуть стати предметом подальших досліджень, яке міститиме розрахунки щодо розподілу ресурсів, визначення пріоритетів та ін.

Література

1. Чеберяко О. В., Варналій З. С. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2018. Вип. 4 (12). С. 143–149.
2. Жаліло Я. А., Базилук Я. Б., Собкевич О. В. та ін. *Стратегічна ціна російської агресії для економіки України* / за наук. ред. д. е. н. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2022. 67 с.
3. Ватаманюк-Зелінська У. З., Пріцак Я. М., Зелінський М.-П. Б. Особливості формування та виконання державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економічний простір*. 2023. № 185. С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/185-5>.
4. Луніна І. О. Потенціал публічних фінансів для забезпечення видатків воєнного періоду та поствоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2022. № 8. С. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.007>.

5. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 4 (73). С. 45–55. DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2022.04.045>.
6. Якименко Ю., Юрчишин Ю. *Відновлення України : точка відліку і напрями дій влади : аналітична доповідь*. Київ : Центр Разумкова, 2022. 20 с.
7. Дибя М. І., Гернего Ю. О., Шкода Т. Н. Потенціал фінансування відбудови економіки України з врахуванням критеріїв ESG. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.07.057>.
8. *Державна казначейська служба України* : сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2024).
9. Галицький А. *В Україні готують нові податки для ФОПів : кому доведеться платити / FOCUS.UA* : сайт. URL: <https://focus.ua/uk/economics/631027-v-ukrajini-gotuyut-novi-podatki-dlya-fopiv-komu-dovedetsya-platiti> (дата звернення: 07.02.2024).
10. Зануда А. *Бюджет-2024 : що нового, цікавого, небезпечного / BBC News Україна* : сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cj79v32ln9lo> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Вінокуров Я. *Що з державними фінансами та чи вистачить Україні грошей? Роз'яснення / Економічна правда* : сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/5/685230> (дата звернення: 17.02.2024).
12. Маркуц Ю., Андрієнко Д., Студеннікова І. *Проект Закону про державний бюджет на 2024 рік : ключові риси / Вокс Україна* : сайт. URL: <https://voxukraine.org/proyekt-zakonu-pro-derzhavnyj-byudzh-et-na-2024-rik-klyuchovi-rysy> (дата звернення: 26.02.2024).
13. *Ukraine Support Tracker / The Kiel Institute for the World Economy* : website. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker> (access date: 10.03.2024).
14. *Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні* (червень 2023) / Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-institutiv-ukrayini-cherven-2023> (дата звернення: 16.03.2024).

References

1. Cheberiaiko, O. V., & Varnalii, Z. S. (2018). Financial preconditions and assessment of defense financing in the conditions of the russian-Ukrainian hybrid war [Finansovi peredumovy ta otsinka finansuvannya oborony v umovakh rosiisko-ukrainskoi hibrydnoi viiny], *Naukovyi visnyk Polissia*, Vyp. 4 (12), s. 143–149 [in Ukrainian]
2. Zhalilo, Ya. A., Bazyluk, Ya. B., Sobkevych, O. V. et al. (2022). *The strategic price of russian aggression for the economy of Ukraine*. Ed. by Ya. A. Zhalilo [Stratehichna tsina rosiiskoi ahresii dlia ekonomiky Ukrainy], NISD, Kyiv, 67 s. [in Ukrainian]
3. Vatamaniuk-Zelinska, U. Z., Pritsak, Ya. M., & Zelinskyi, M.-P. B. (2023). Peculiarities of the formation and execution of the state budget of Ukraine in the conditions of martial law [Osoblyvosti formuvannya ta vykonannya derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu], *Ekonomichnyi prostir*, No. 185, s. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/185-5> [in Ukrainian]
4. Lunina, I. O. (2022). The potential of public finances for expenses ensuring of the war period and the post-war reconstruction of Ukraine [Potentsial publichnykh finansiv dlia zabezpechennia vydatkiv voiennoho periodu ta postvoiennoho vidnovlennia Ukrainy], *Finansy Ukrainy*, No. 8, s. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.007> [in Ukrainian]
5. Liutyi, I., Rozhko, O., & Liutyi, S. (2022). Optimization of state budget expenditures of Ukraine in war conditions [Optymizatsiia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh viiny], *Svit finansiv*, No. 4 (73), s. 45–55 [in Ukrainian]
6. Yakymenko, Yu., & Yurchyshyn, Yu. (2022). *Restoration of Ukraine: starting point and directions of government actions. Analytical report* [Vidnovlennia Ukrainy: tochka vidliku i napriamy dii vlady. Analitychna dopovid], Kyiv, Tsentr Razumkova, 20 s. [in Ukrainian]

7. Dyba, M. I., Herneho, Yu. O., & Shkoda, T. N. (2022). The potential of financing the reconstruction of the Ukrainian economy of taking into account ESG criteria [Potensial finansuvannia vidbudovy ekonomiky Ukrainy z vrakhuvanniam kryteriiv ESG], *Finansy Ukrainy*, No. 7, s. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.07.057> [in Ukrainian]
8. *State Treasury Service of Ukraine*: website [Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian]
9. Halytskyi, A. *Ukraine is preparing new taxes for FOPs: who will have to pay* [V Ukraini hotuiut novi podatky dlia FOPiv: komu dovedetsia platyty], FOCUS.UA: website. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/economics/631027-v-ukrajini-gotuyut-novi-podatki-dlya-fopiv-komu-dovedetsya-platiti> [in Ukrainian]
10. Zanuda, A. *Budget-2024: what's new, interesting, dangerous* [Biudzheth-2024: shcho novoho, tsikavoho, nebezpechnoho], BBC News Ukraine: website. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cj79v32ln9lo> [in Ukrainian]
11. Vinokurov, Ya. *What about public finances and whether Ukraine will have enough money. Clarification* [Shcho z derzhavnymy finansamy ta chy vystachyt Ukraini hroshei. Roziasnennia], Ekonomichna pravda: sait. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/5/685230> [in Ukrainian]
12. Markuts, Yu., Andriienko, D., & Studennikova, I. *Draft law on the state budget for 2024: key features* [Proiekt Zakonu pro derzhavnyi biudzheth na 2024 rik: kliuchovi rysy], Voks Ukraina: sait. Retrieved from: <https://voxukraine.org/proyekt-zakonu-pro-derzhavnyj-byudzheth-na-2024-rik-klyuchovi-rysy> [in Ukrainian]
13. *Ukraine Support Tracker*. The Kiel Institute for the World Economy: website. Retrieved from: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker>.
14. *Assistance of international financial institutions to Ukraine* (June 2023) [Dopomoha mizhnarodnykh finansovykh instytutiv Ukraini], Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen: sait. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-cherven-2023> [in Ukrainian]

UDC 336.1:352

Volker TOLKMITT

Doctor of Economics, Professor for Financial and Risk Management, Hochschule Mittweida – University of Applied Sciences, Germany, e-mail: tolkmitt@hs-mittweida.de

Ruslana IGNATENKO

PhD in Economics, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: lanavlati6@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8492-2587>

FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS OF ENSURING AND WAYS OF STRENGTHENING

Tolkmitt, V., & Ignatenko, R. (2024). Financial independence of local self-government bodies in Ukraine: problematic aspects of ensuring and ways of strengthening [Finansova samostiinist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: problemni aspekty zabezpechennia ta shliakhy zmitsnennia], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odesa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 103–113.

Abstract. *The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of financial resources of local self-government bodies (LSGBs). The authors analyzed the dynamics of revenues of local budgets in Ukraine over the last five years and also determined the role of inter-budgetary transfers in their structure. The article provides a comparative analysis of the Ukrainian tax revenue structure of local budgets with the corresponding structure of the countries of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). All this allowed the authors to determine the actual problems of the low level of financial independence of LSGBs and the financial decentralization carried out in Ukraine. The authors have developed a number of measures related to expanding the financial capabilities of local governments, as well as increasing the share of own financial resources in the revenue bases of the local budgets of Ukraine. It was established that in order to strengthen the financial independence of local authorities, it is necessary to increase the role of local taxation and administration. The authors substantiated that the solution to the revealed problems is also possible under the condition of attracting external funding by territorial communities through the activation of financial aid programs. The conclusions formulated by the authors emphasize the need to increase the own financial resources of local budgets to ensure the financial independence of local self-government bodies, and also indicate the relevance of further research in this direction in order to support economic growth and social development of territories by deepening the degree of financial decentralization.*

Keywords: *financial resources; local self-government bodies; local budget revenues; financial independence; local taxes and fees; tax authority.*

Фолькер ТОЛКМИТТ

*доктор економічних наук, професор з фінансового та ризик-менеджменту,
Університет прикладних наук Міттвайда, Німеччина,
e-mail: tolkmitt@hs-mittweida.de*

Руслана ІГНАТЕНКО

*доктор філософії в галузі управління та адміністрування, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: lanavlati6@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8492-2587>*

ФІНАНСОВА САМОСТІЙНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ

Толкмітт, Ф., Ігнатенко, Р. Фінансова самостійність органів місцевого самоврядування в Україні: проблемні аспекти забезпечення та шляхи зміцнення. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 103–113.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування. Авторами проаналізовано динаміку доходів місцевих бюджетів в Україні за останнє п'ятиріччя, а також визначено роль міжбюджетних трансфертів в їхній структурі. У статті проведено порівняльний аналіз української структури податкових надходжень місцевих бюджетів із відповідною структурою країн Організації економічного співробітництва та розвитку. Все це дозволило авторам визначити актуальні проблеми низького рівня фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та проведеної фінансової децентралізації в Україні. Авторами розроблено низку заходів стосовно розширення фінансових можливостей місцевого самоврядування, а також збільшення частки власних фінансових ресурсів у дохідних базах місцевих бюджетів України. Встановлено, що з метою зміцнення фінансової самостійності місцевих органів влади необхідним є підвищення ролі місцевого оподаткування та адміністрування. Авторами обґрунтовано, що вирішення розкритих проблем також можливе за умови залучення зовнішнього фінансування територіальними громадами шляхом активізації програм фінансової допомоги. Сформульовані авторами висновки підкреслюють необхідність нарощення власних фінансових ресурсів місцевих бюджетів у забезпеченні фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, а також вказують на актуальність подальших досліджень у цьому напрямку з метою підтримки економічного зростання та соціального розвитку територій шляхом поглиблення ступеня фінансової децентралізації.

Ключові слова: фінансові ресурси; органи місцевого самоврядування; доходи місцевого бюджету; фінансова самостійність; місцеві податки та збори; податкові повноваження.

JEL classification: H200; H210; H700; R510

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.103-113](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.103-113)

1. Introduction

The current global trend is to strengthen the independence of local self-government. Financial decentralization in Ukraine, which was a consequence of the reform of LSGBs and changes in the territorial organization of power, contributed to the unification of territorial communities, expanding the powers and financial capabilities of LSGBs, reforming the local taxation system, introducing new types of inter-budgetary transfers, new approaches to budget formation and financial equalization according to national taxes. Nevertheless, a number of important problems remain, from the need to find solutions for the separation of powers according to the principle of subsidiarity to increasing the level of financial support of local self-government to ensure public welfare and the effective functioning of the budget system.

Currently and still, the financial independence of local governments in Ukraine remains low, inter-budgetary transfers occupy a significant share in the structure of local budgets revenues, local taxes and fees are not the main tax source of financial resources of local

budgets, according to these taxes, the LSGBs did not receive the appropriate amount of tax powers compared to the powers of the leading countries of the world. All of this ultimately leads to the inhibition of economic growth and social development of the territories.

The policy of further financial decentralization cannot fail to take into account modern conditions and determines the need to find ways to ensure financial independence and stability of the development of local self-government in Ukraine. Since the isolation of the financial policy of the local self-government body from the affairs and needs of the territorial community, the irregularity and unsystematic management decisions regarding the accumulation of financial resources and their use can devalue all the favorable opportunities provided by the decentralization reform.

2. Aim and methodology of research

The purpose of the article is to evaluate the results of the formation of financial resources of local budgets, as well as to identify the financial capabilities of local governments in order to strengthen their financial independence by deepening the degree of financial decentralization.

To achieve the goal, the following general scientific methods were used: analysis, synthesis, comparative analysis, statistical analysis, tabular analysis, graphic analysis, abstract-logical analysis.

3. Literature review, shortcomings and problem statement

The study of the processes of decentralization, the development of local public finances and the problems of local economic development, the sources of the formation of own incomes of municipal entities is the object of research by a number of scientists, among them: R. A. Musgrave, W. E. Oates, O. Ya. Stoiko, D. Moretti, K. Dirk-Jan, J. Thornton, D. Bartolini, A. Sacchi, S. Salotti, R. Santolini, D. I. Dema, O. P. Korylenko, M. O. Yevdokimova, O. D. Vasylyk, V. M. Oparin, S. I. Yuriy, V. M. Fedosov, I. Tsymbaliuk, N. Pavlikha, O. Korneliuk, V. Horyn, S. Savchuk, N. Demchyshak, R. Paslavska, S. Sas, etc.

Despite numerous scientific studies, certain directions in the issue of public finance remain insufficiently researched, namely the issue of increasing the amount of financial resources of local self-government in order to strengthen their financial independence, taking into account the consequences of the decentralization reform. These issues become especially acute during the period of a large-scale war in Ukraine, when the rationality of financial decisions in the field of public finances is extremely important.

4. The main material research

Democracy as an expressed form of government of the people, equality and freedom is characteristic of a decentralized society. One of the main principles of a democratic state is the principle of autonomy. The principle of autonomy, which is usually equated with the principle of independence, is widely used in international legislation. In our opinion, the level of financial independence of LSGBs is an indicator of its autonomy, since in practice, it is characterized by a high level of income autonomy.

Modern budgetary systems in Ukraine and the countries of the world are characterized by the independence of all budgets. The local (regional) budget cannot be included in the local budgets of another level (subregional or basic). In turn, the implementation of the

principle of independence depends on the level of economic self-responsibility of LSGBs and the financial support of territorial communities.

Thus, financial independence is firmly connected with the process of decentralization of power in the state. The consequence of financial decentralization is the definition of such components and the formation of such sources of financial support of LSGBs that will strengthen their financial independence.

Important in this process is not only the accumulation of financial resources, but also the distribution of powers in a logical manner between the levels of government according to the principle of subsidiarity, the origins of which lie in the theory of fiscal federalism by R. A. Musgrave [1; 2] and W. E. Oates [3; 4]. That is, also important to transfer a part of the central government's own and delegated powers (quite often additional expenses too) to the local government, to ensure their ability to implement their own financial policy, which is relatively independent from the center. And this is not possible without the formation of a clear system of providing territories with financial resources.

Among the different opinions of representatives of the Ukrainian scientific community, who focus on the study of financial resources of LSGBs, differentiation is noted in the interpretation of financial resources, which also gives rise to theoretical disputes, distinguishing two approaches to the study of this issue: fund approach – as funds of money [5, p. 10; 6, p. 50; 7, p. 51] and a non-fund approach [8, p. 75–76; 9, p. 80; 10, p. 26] with specification of the genesis and ways of using financial resources.

Given the origins of the distributive and fund concepts, financial resources, in our opinion, should be understood as a set of funds formed in the process of distribution and redistribution of the gross domestic product in the relevant funds formed by LSGBs and directed to the creation of public goods. This material carrier of financial relations of local authorities is usually accompanied by the movement of funds in the form of income, accumulation, deductions, and receipts and accumulated in special funds.

It is impossible not to agree with the opinion that «the financial independence of local budgets is largely determined by the structure of their incomes» [11, p. 33], and we believe, that it is the volume of the revenue part that reflect the efficiency associated with the accumulation of financial resources necessary to meet the social needs of the residents of administrative-territorial units.

In order to identify key problems in the formation of financial resources of local budgets in Ukraine, we will analyze their structure (Table 1).

Table 1

Structure of revenues of local budgets of Ukraine during 2019–2023, %

Indicator	Year				
	2019	2020	2021	2022	2023
Tax revenues including:	48,3	60,6	59,7	70,9	66,6
local taxes and fees	13,1	16,1	15,5	15,2	15,3
Non-tax revenues	4,7	4,6	4,7	4,0	5,6
Income from capital transactions	0,5	0,7	0,6	0,4	0,6
Trust funds	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Interbudgetary transfers:	46,4	34,0	34,9	24,6	27,2

Continuation of table 1

Grants from the state budget	4,6	4,6	3,9	4,0	7,7
Subventions from the state budget	41,8	29,4	31,0	20,6	19,5

Source: calculated by the authors based on [12]

According to Table 1, since 2019, there has been a decrease in the share of inter-budgetary transfers in the revenues of local budgets of Ukraine. At the same time, the lion's share of transfers is occupied by targeted transfers at the level of 84,1% during 2019–2023, the rest – 15,9% were subsidies. Due to legislative changes in 2015 and a new system of inter-budgetary relations, subventions almost completely replaced subsidies. The predominance of targeted transfers in the structure of inter-budgetary transfers is unacceptable in the conditions of financial decentralization, since subventions are determined by the central government for specific purposes, and this, in turn, deprives LSGBs of the right to freely dispose of financial resources.

A significant role is played by tax revenues, the specific weight of which increased from 48,3% (2019) to 66,6% (2023), which became possible thanks to the financial decentralization processes started in 2015. However, over the past five years, almost 76% of tax revenues of local budgets are formed at the expense of national taxes, mainly at the expense of the national tax and personal income tax (64,1% on average for 2019–2023).

It is worth noting, that the inclusion of national taxes and fees in the local budgets of Ukraine is carried out centrally and in the appropriate proportions, that is, local authorities have no influence on the rates and tax benefits of national taxes and fees. It is clear that in terms of local taxes and fees, LSGBs have certain autonomy. LSGBs have the right to set local fees, local taxes are levied regardless of the decision of the territorial community authorities, and local tax rates can be changed only within legally established limits.

Thus, against the background of a decrease in transfer dependence, fixed incomes have become the main source of income for local budgets of Ukraine, which deprives LSGBs of incentives to form their own financial base.

The structure of tax revenues of local level budgets differs significantly in countries. Individual countries of the OECD provide themselves with one or more tax revenues (Fig. 1).

As we can see from the presented diagram in Fig. 1, tax revenues in UK are completely formed at the expense of one property tax – real estate tax. Also, real estate taxes play a major role in providing tax revenues to the local budgets of Greece (91,4%), Belgium (60,5%) and the Czech Republic (58,8%). In OECD countries with the highest standard of living and relatively high taxes, income taxes play a significant role: in Sweden, they account for 97,5% of tax revenues, in Finland – 92,4%, in Denmark – 89,6%, in Germany – 81%.

In general, in OECD countries, local budgets are filled mainly by such tax revenues as property tax (real estate tax) and income tax. However, in contrast to federal states, in the structure of tax revenues of local budgets of unitary countries, revenues from taxes on goods and services also have a significant specific weight.

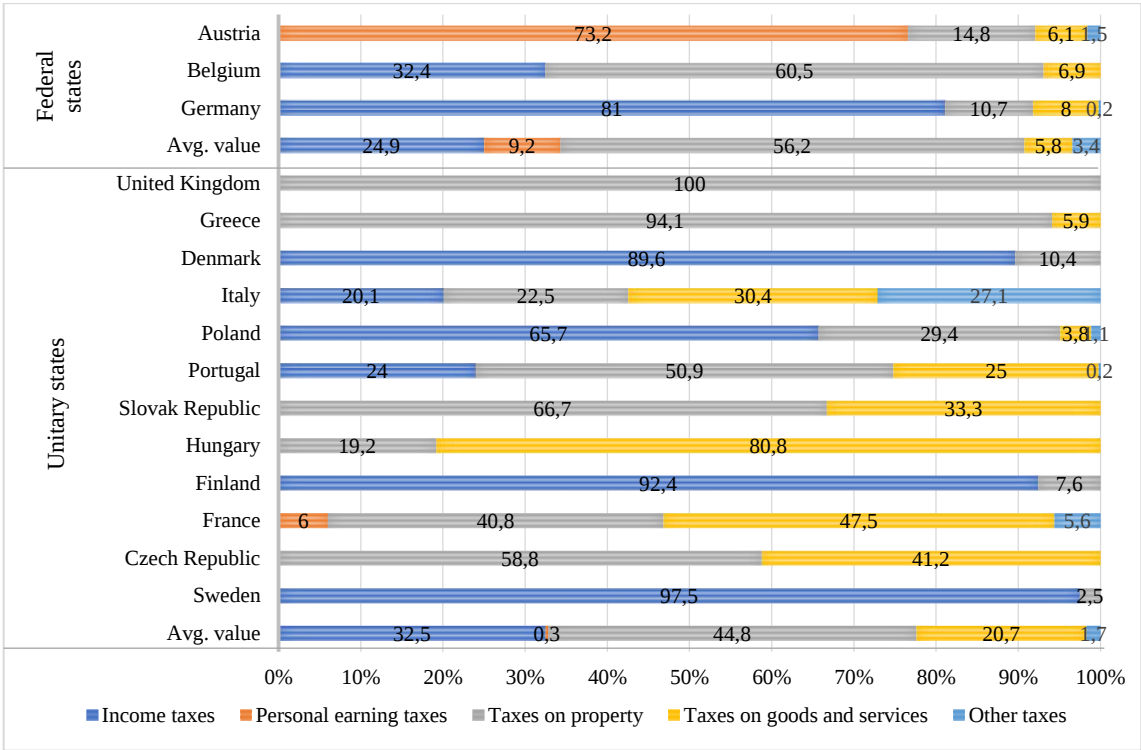

Fig. 1. Structure of tax revenues of local budgets of the OECD, %
Source: developed by the authors based on [13]

Despite the state of war in Ukraine, the personal income tax remains the strongest, as it plays a leading role in the formation of local budget revenues (Fig. 2). Firstly, this is caused by the increase in deductions from the salaries of military personnel, and secondly, the increase in the rate of personal income tax deduction to local budgets from the beginning of 2022, from 60% to 64%, played a significant role. It is worth noting that the Law of Ukraine dated 08.11.2023 No. 34-28-IX «On Amendments to the Budget Code of Ukraine on Ensuring the Support of the State's Defense Capability and the Development of the Defense-Industrial Complex of Ukraine» [14] from October 1, 2023 year personal income tax on military personnel and senior officials was removed from local budgets, which negatively affected the growth of this national tax in November-December 2023. It should be noted that budget centralization is characteristic of wartime, but in examining the structure of income accumulation at the local level in Ukraine, we can say that this has been a problem even before the war.

As can be seen from Fig. 2 local taxes and fees also have a significant potential, revenues from the collection of which increased from UAH 73,6 billion in 2019 up to UAH 100 billion in 2023 (on average, during 2019–2023, the share of local taxes and fees in the total tax revenues of local budgets is almost 25%). In general, such changes are positive, however, if we turn to the experience of foreign countries with a longer and more thorough experience of financial decentralization, such a percentage is a critical indicator [15].

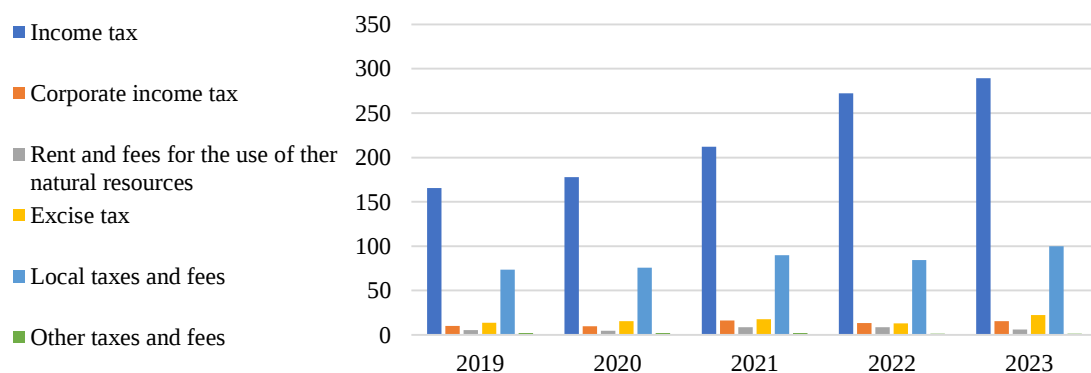

Fig. 2. Dynamics of tax revenues of local budgets of Ukraine during 2019–2023, billion UAH

Source: developed by the authors based on [12]

Compared to the OECD countries, property tax has significant unrealized fiscal potential among local taxes in Ukraine. There are reasons for such failure [16, pp. 16–17]:

- 1) the quantitative approach to establishing the real estate tax base, which contradicts the European experience, destroys the regulatory influence and fiscal potential of the tax;
- 2) improper inventory of property in the community (lack of registers and updated documents, especially in rural communities), which reduces the prospect of generating additional financial resources for budgets;
- 3) shortcomings in the definition of the elements of the transport tax (circles of payers, tax bases and the size of the tax itself) lead to a decrease in the fiscal effect for local budgets.

Local taxes and fees are very important in the context of achieving a high level of decentralization of financial resources, as well as the independence of LGUs, since they form their own financial resources.

The experience of leading countries has many reasons for decentralization of fiscal administration: tax accumulation can be carried out at one level, and tax administration can be fixed at another level of management. The OECD conducted a study of the tax administration system in 58 countries, as a result of which it was found that the tax authorities are responsible for collecting only 47% of the total amount of property taxes. In other cases, there is either a joint responsibility with the local government, or the local government is independently responsible for collecting these taxes for local or regional budgets [17, p. 29]. On the one hand, centralized implementation of these functions has better technical capability, and there are also economies of scale in such activities. On the other hand, LSGBs have greater incentives and have more information about local culture and conditions for collecting tax revenues accumulated in their budgets.

According to the current legislation of Ukraine (Article 10 of the Tax Code of Ukraine), LSGBs are empowered to set the rates of a single tax and property tax (in terms of transport and land tax, except for land tax on forest land). At the same time, the administration of these taxes and fees is entirely within the authority of the State Tax Service, not LSGBs, i.e. local authorities have the ability to influence the formation of revenues from local taxes and fees to local budgets, but do not have any tools to control

their collection and administration. Thus, the budgets of territorial communities suffer significant losses due to the imperfection of the local tax administration mechanism.

In Ukraine, the issue of expanding the powers of local government organizations to administer local taxes and fees has been actively discussed by the scientific community and representatives of local government organizations in recent years, but it was not resolved in the pre-war period. Therefore, problematic issues that do not give local authorities a solid financial foundation, as well as independence in decision-making, remain open.

Taking into account the motivation of LSGBs in Ukraine to increase their own revenues at the expense of local taxes, the most justified at this stage of financial decentralization seems to be giving them the opportunity to perform separate control functions in relation to administration, in particular in terms of: organization and control over the payment of local taxes and fees; acceptance and accounting of taxes and fees from payers of local taxes and fees, ensuring the timeliness and completeness of the transfer of the specified amounts to the budget; keeping records of taxes, fees, payments; control over timeliness, reliability, completeness of calculation and payment of local taxes and fees. It should be noted that a mandatory condition for the performance of the local self-government body's functions in the administration of local taxes and fees must be the adoption of the relevant decision by the local council.

We fully agree with the proposals of scientists regarding the importance of digitalization in the field of taxation (in particular, the development of online services) [18, p. 173–174], which will contribute to increasing the fiscal efficiency of the administration system, as well as improving the interaction of payers with the bodies of the State Tax Service for the convenience of not only receiving electronic services, but also the ease of paying taxes, as well as curbing corruption, significantly minimizing bureaucracy.

At the same time, important directions in the field of property taxation can become:

- 1) intensification of work on updating the normative monetary valuation of land and databases of the State Land Cadastre, carrying out periodic monitoring of the effectiveness of tax benefits, focusing on the rationality and restorative nature of the country's land potential;
- 2) creation of real estate registers, on the basis of which forecasts are made, as well as to ensure fairness, taking into account the market value of the real estate object;
- 3) development of a program to improve the level of qualification of representatives of local self-government, etc.

Taking into account that the programs of inter-budgetary transfers for investment purposes in Ukraine were suspended in the current military conditions, it is not considered rational to focus on the development of postwar recovery programs only on budgetary sources (in particular, on tax revenues). And indeed, many international organizations have created special support programs for Ukraine and this assistance has been a record since the beginning of the implementation of the financial decentralization reform: due to grants and receipts within the aid programs of the European Union and international organizations, receipts to the local budgets of Ukraine have significantly increased from UAH 36 million (in 2021) to UAH 197,7 million (in 2023). These programs are aimed at helping to restore the destroyed infrastructure of territories, which

opens up new prospects for attracting external sources of funding for local governments in Ukraine.

However, attracting external sources of funding for territorial development was an actual problem in the pre-war period as well. The fact is that the development of investment and grant projects, the search for donor organizations and investors, grants and support funds, and the conclusion of cooperation agreements – all this requires experience in such activities, which was and remains the main obstacle for representatives of local authorities and qualification of the local public administrations in Ukraine. Therefore, it is necessary to increase the skills of representatives of LSGBs regarding the effective implementations of development projects, which have the potential to become a significant source of additional resources for the budgets of territorial communities in the conditions of war and post-war reconstruction.

5. Research results

Empirical studies prove that if financial decentralization is provided by general tax revenues, the powers of which are fully controlled by the central governing body, then its influence does not have any positive significance on economic growth [19]. In turn, greater tax autonomy of local governments will improve the budgets of all levels of government, assuming that more effective financial decentralization will increase financial discipline, especially in adverse financial conditions [20].

Our research makes it possible to assert that the financial independence of municipalities as a whole depends on several factors, including the fiscal system, budgetary powers and the redistribution of financial resources between the central government and LSGBs. In today's conditions, it is important to focus on increasing tax efficiency. This doctrine is inextricably linked to issues of public trust in state institutions and their implementation of fiscal-budgetary policy. It is important to expand the financial capabilities of local governments in order to ensure economic growth and social development of the territories.

6. Conclusions

The conducted study of the peculiarities of the formation of financial resources of LSGBs, the analysis of the structure of revenues of local budgets of Ukraine and the experience of formation of local budgets of leading countries allowed us to identify actual problems of financial independence of local self-government and financial decentralization in Ukraine, among them we can highlight the following:

- an increase in the share of national taxes and fees in the aggregate revenues of local budgets. Also, the share of inter-budgetary transfers remains high, in particular the predominance of targeted transfers;
- low fiscal role of local taxes and fees in view of financial decentralization;
- limited tax powers of LSGBs compared to OECD countries;
- low level of experience of attracting donor aid and grant activities of representatives of local self-government.

Given the challenges of today, an important task for LSGBs is to find an opportunity to strengthen their financial independence by:

- 1) cooperation of LSGBs with the bodies of the State Tax Service regarding tax administration (declaration, accounting of income and taxpayers, control of offenses);
- 2) intensification of work on updating the normative monetary valuation of land and databases of the State Land Cadastre, carrying out periodic monitoring of the effectiveness of tax benefits; arrangement of real estate registers, on the basis of which forecasts are made, revision of the tax base on a market basis;
- 3) activation of the development of further reforming of inter-budgetary relations (reduction of the amount of subventions affecting the degree of independence of LSGBs to implement their own budget policy in favor of basic/reverse subsidies);
- 4) development of programs to improve the level of qualification of LSGBs regarding grant and investment activities.

The implementation of the above-mentioned measures will contribute to increasing the fiscal role of property taxation, increasing the own financial base of local budgets in Ukraine, which will ultimately allow LSGBs to strengthen their financial independence and better conduct policy in territorial communities.

References

1. Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance: a study in public economy*. New York: McGraw Hill, 628 p.
2. Musgrave, R. A. (1983). Who should tax, where, and what? *Tax Assignment in Federal Countries*. Ed. by C. E. McLure. Canberra: Australian National University Press.
3. Oates, W. E. (1991). The theory of fiscal federalism: revenue and expenditure issues – a survey of recent theoretical and empirical research. *Public finance with several levels of government*, ed. by R. Prud'homme. The Hague/Koenigstein: Journal of Public Finance Foundation.
4. Oates, W. E. (1972). *Fiscal Federalism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
5. Stoiko, O. Ya., & Dema, D. I. (2017). *Finance*. Ed. by O. Ya. Stoiko [Finansy; za red. O. Ya. Stoiko], Alerta, 406 s. [in Ukrainian]
6. *Local finance* (2014). Ed. by O. P. Kyrylenko. 2nd ed. [Mistsevi finansy; za red. O. P. Kyrylenko], Ekonomichna dumka TNEU, Ternopil, 448 s. [in Ukrainian]
7. Yevdokimova, M. O. (ed.) (2014). *Local finance* [Mistsevi finansy; za red. M. O. Yevdokimovoi], KhNAU im. V. V. Dokuchaieva, Kharkiv, 343 s. [in Ukrainian]
8. Vasylyk, O. D. (2000). *Theory of finance* [Teoriia finansiv], NIOS, Kyiv, 416 s. [in Ukrainian]
9. Oparin, V. M. (2002). *Finance (General theory)*. 2nd ed. [Finansy (Zahalna teoriia)], Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet, Kyiv, 240 s. [in Ukrainian]
10. *Finance* (2012). Ed. by S. I. Yuriy, V. M. Fedosov. 2nd ed. [Finansy; za red. S. I. Yuriia, V. M. Fedosova], Znannia, Kyiv, 687 s. [in Ukrainian]
11. Tsymbaliuk, I., Pavlikha, N., & Korneliuk, O. (2023). Local budgets as the basis for financial autonomy and territorial competitiveness [Mistsevi biudzhetny yak osnova finansovoi samostiynosti ta konkurentospromozhnosti terytorii], *Ekonomika ta suspilstvo*, No. 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-107> [in Ukrainian]
12. *State web portal for citizens of Ukraine* [Derzhavnyi veb-portal dlia hromadian Ukrainy]. Retrieved from: <https://openbudget.gov.ua> [in Ukrainian]
13. OECD (2023). *Revenue Statistics 2023: Tax Revenue Buoyancy in OECD Countries*, OECD Publishing, Paris. Retrieved from: <https://www.oecd-ilibrary.org>.
14. *On amendments to the Budget Code of Ukraine on ensuring the support of the state's defense capability and the development of the defense-industrial complex of Ukraine*: Law of Ukraine No. 34-28-IX dated 08.11.2023 [Pro vnesennia zmin do Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia pidtrymky oboronozdatsnosti derzhavy ta rozvytku oboronno-

- promysloвого kompleksu Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 34-28-IX vid 08.11.2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text> [in Ukrainian]
15. Moretti, D., & Dirk-Jan, K. (2018). Budgeting in France. *OECD Journal on budgeting*. Vol. 18/2, pp. 8–72. DOI: <https://doi.org/10.1787/budget-18-5j8jt0pt4c0q>.
 16. Horyn, V., & Savchuk, S. (2023). Reserves for increasing of territorial communities' financial resources under martial law [Rezervy naroshchuvannya finansovykh resursiv terytorialnykh hromad v umovakh voiennoho stanu], *Ahrosvit*, No. 13, s. 11–20 [in Ukrainian]
 17. OECD (2023). *Tax Administration 2023: Comparative information on OECD and other advanced and emerging economics*. OECD Publishing, Paris. Retrieved from: <https://www.oecd.org>.
 18. Demchyshak, N., Paslavska, R., & Sas, S. (2023). Digitalization of the tax administration system in Ukraine: advantages and disadvantages in the conditions of decentralization and the local government development [Didzhitalizatsiia systemy administruvannya podatkov v Ukraini: perevahy ta nedoliky v umovakh detsentralizatsii ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannya], *Internauka*, Seriia: Ekonomichni nauky, No. 7, s. 170–176 [in Ukrainian]
 19. Thornton, J. (2007). Fiscal decentralization and economic growth reconsidered. *Journal of Urban Economics*, Vol. 61, Is. 1, pp. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jue.2006.06.001>.
 20. Bartolini, D., Sacchi, A., Salotti, S., & Santolini, R. (2018). Fiscal Decentralization in Times of Financial Crises. *CESifo Economic Studies*, Vol. 64, Is. 3, pp. 456–488. DOI: <https://doi.org/10.1093/cesifo/ix008>.

УДК 33.06+347.73]:336.743(477)

Дмитро Дмитрович ШКИЛЬОВ

здобувач третього (PhD) рівня вищої освіти кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка», Україна, e-mail: dmitroshkilov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3487-0886>

Олексій Іванович ТИШЕНКО

здобувач третього (PhD) рівня вищої освіти кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Національний університет «Чернігівська політехніка», Україна, e-mail: a_tyshenko@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1314-0231>

**ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ**

Шкильов, Д. Д., Тищенко, О. І. Фінансово-правове регулювання функціонування ринку криптовалют в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 114–128.

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти формування нормативно-правової бази обігу криптоактивів та функціонування ринку криптовалют з позиції чотирьох сегментів відносин: фінансової та правової природи різних видів криптоінструментів, відносин їх верифікації та обігу в якості платіжних одиниць, відносин між суб'єктами ринку їх купівлі-продажу, відносин їх конвертації у фіатні гроші. Метою статті є дослідження сучасного стану та напрямів вдосконалення фінансово-правового регулювання функціонування національного ринку криптовалют на основі використання основних положень нормативно-правових актів Європейського Союзу (ЄС) та можливостей їх імплементації в Україні. Для досягнення поставленої мети були досліджені Регламент ЄС № 2023/1114 «Про ринки криптоактивів та внесення змін до Регламентів ЄС № 1093/2010 та № 1095/2010 та Директив ЄС 2013/36/EU та 2019/1937», законопроекти «Криптовалютний акт від 2020» та «Про фінансові інновації та технології XXI сторіччя» США, а також положення Закону України «Про віртуальні активи». Порівняння перелічених документів за повнотою та адекватністю відображення правової природи основних видів криптоактивів (незабезпечених криптовалют, стейблкоїнів на традиційні валюти та на інші активи, та NFT) дозволило вказати на регламент ЄС як найбільш повний та відповідний фінансовій природі активів. Осмислення ж змістів та послідовності розробки документів переконує в тому, що існуючі правові конструкції покликані запропонувати учасникам ринку криптовалют більш унормоване, передбачуване та прозоре середовище функціонування як альтернативу нестабільній та високоризиковій існуючій практиці. Аналіз основних положень національного законодавства про криптоактиви та сферу їх регулювання дозволив дійти висновку про їх недосконалість у питаннях забезпечення дієвих механізмів державного нагляду та контролю, а також оподаткування доходів від операцій з криптовалютою. На основі дослідження потенціалу національного законодавства щодо розбудови механізмів подолання загроз корупційного характеру та ризиків неефективного управління фінансовими ресурсами держави (передусім на місцевому рівні) розроблено рекомендації щодо прямої заборони використання бюджетних коштів для операцій на ринку криптовалют та заборони публічним особам та членам їх сімей на здійснення будь-яких транзакцій з криптоактивами, а також можливого застосування конфіскації майна при її порушенні. Перелічені заборони повинні тривати щонайменше до моменту запровадження повноцінної та адекватної правової бази щодо обігу криптовалют та функціонування їх ринку в Україні.

Ключові слова: закон; корупція; криптоактив; нормативно-правове забезпечення; ризики; ринок криптовалют; регламент ЄС.

Dmytro SHKYLIOV

Postgraduate Student of Finance, Banking and Insurance Department, Chernihiv Polytechnic National University, Ukraine, e-mail: dmitroshkilov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3487-0886>

Oleksii TYSHENKO

Postgraduate Student of Finance, Banking and Insurance Department, Chernihiv Polytechnic National University, Ukraine, e-mail: a_tyshenko@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1314-0231>

FINANCIAL AND LEGAL REGULATION OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET FUNCTIONING IN UKRAINE

Shkyliv, D., & Tyshenko, O. (2024). Financial and legal regulation of the cryptocurrency market functioning in Ukraine [Finansovo-pravove rehulivannia funktsionuvannia rynku kryptovaliut v Ukraini], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'noekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 114–128.

Abstract. The article investigates the theoretical aspects of the regulatory and legal framework formation for the crypto-assets circulation and the cryptocurrency market functioning from the standpoint of four segments of relations: the financial and legal nature of various types of crypto-instruments, the relations of their verification and circulation as payment units, relations between market subjects of their purchase and sale, relations of their conversion into fiat money. The purpose of the article is to study the current state and directions for improving the financial and legal regulation of the national cryptocurrency market functioning based on the use of the main provisions of the European Union (EU) regulations and the possibilities of their implementation in Ukraine. To achieve the purpose, the work investigates EU Regulation No. 2023/1114 «On crypto-assets markets and amendments to EU Regulations No. 1093/2010 and No. 1095/2010 and EU Directives 2013/36/EU and 2019/1937», draft laws «Cryptocurrency act of 2020» and «On financial innovations and technologies of the XXI century» of the USA, as well as provisions of the Law of Ukraine «On virtual assets». A comparison of the listed documents in terms of the completeness and adequacy reflection of legal nature of the main types of crypto-assets (unsecured cryptocurrencies, stablecoins for traditional currencies and other assets, and NFTs) made it possible to point to the EU regulation as the most complete and appropriate for the financial nature of the assets. Comprehension of the content and sequence of documents development convinces that the existing legal constructions are designed to offer cryptocurrency market participants a more standardized, predictable and transparent operating environment as an alternative to the unstable and high-risk existing practice. Analysis of the main provisions of national legislation on crypto-assets and the scope of their regulation made it possible to conclude about their imperfection in terms of ensuring effective mechanisms of state supervision and control, as well as taxation of income from transactions with cryptocurrency. Based on the study of the potential of national legislation regarding the development of mechanisms to overcome threats of a corrupt nature and risks of inefficient management of the state's financial resources (primarily at the local level), recommendations have been developed. They include a direct prohibition to use budget funds for transactions on the cryptocurrency market and prohibition for public figures and their family members to carry out any transactions with crypto-assets, as well as the possible use of property confiscation in case of its violation. The abovementioned

prohibitions should last at least until the introduction of a full-fledged and adequate legal framework for the circulation of cryptocurrencies and the functioning of their market in Ukraine.

Keywords: law; corruption; crypto-asset; regulatory and legal support; risks; cryptocurrency market; EU regulation.

JEL classification: G180; G100; K220; H830

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.114-128](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.114-128)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Криптовалюти як феномен економічної дійсності протягом останнього десятиліття зазнали досить бурхливого розвитку та міцно закріпилися у практиці функціонування суб'єктів господарювання. Станом на початок 2024 року загальна капіталізація ринку криптовалют перевищувала 1,7 трлн. дол. США [1], що для порівняння приблизно у 10 разів більше, ніж ВВП України 2023 року [2] за середньорічним рівнем курсу гривні [3]. Хоча динаміка даного ринку свідчить про його високу волатильність, а відношення до нього як у суспільстві, так і серед науковців залишається вкрай неоднорідним, на користь твердження про значення і перспективи криптовалют свідчить хоча б той факт, що останні 5-6 років до нього прикута увага не тільки практиків і науковців, але і законодавців більшості країн світу. Однак, незважаючи на залучення широкого кола фахівців найвищої кваліфікації до процесу легалізації криптовалют та створення правового поля функціонування їх ринку, цей процес залишається далеким від завершення. Останній факт безперечно обумовлюється надзвичайною складністю задачі. З одного боку, створення правової бази в цій царині потребує врахування та взаємоузгодження напрацювань і обмежень за багатьма напрямками: унормування правового статусу криптовалют; розробки концептуальної основи та конкретних рішень щодо оподаткування; обґрунтування механізмів та інструментів фінансового контролю та моніторингу в цілях захисту прав споживачів та інвесторів, протидії відмиванню коштів, боротьби з фінансуванням злочинної діяльності; збереження ефективності фінансової і, особливо, монетарної політики держави; забезпечення стійкості фінансової системи та захисту фінансового суверенітету. З іншого боку, сам феномен криптовалют, особливості його виникнення та зростання популярності як недержавної ініціативи, спрямованої передусім на анонімність учасників обігу та автономність функціонування (в сенсі максимальної децентралізації усіх функцій і процесів обігу), уже в своїй філософській основі орієнтований на унеможливлення державного втручання. Не спростує завдання щодо розробки адекватного правового поля і розмаїття криптоактивів, котре розвинулося на практиці через різний ступінь переймання базових постулатів. Вищезазначене обумовлює потребу серйозного наукового опрацювання проблеми законодавчого унормування обігу криптовалют та функціонування відповідного ринку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема нормативно-правового регулювання ринку криптовалют знайшла широке відображення у дослідженнях світової юридичної, а згодом і наукової спільноти. Питання правової регламентації обігу криптовалют та функціонування ринку, на якому вони обертаються, мають багатоаспектний і комплексний характер, що обумовлює неможливість дослідження великої кількості наукових праць за даною проблематикою і їх огляду в рамках наведеного дослідження. Враховуючи це, до

огляду включені праці вітчизняних і зарубіжних науковців і дослідників, котрі достатньою мірою пов'язані з її змістом, відображають стан нормативно-правового врегулювання на поточний момент та окреслюють найбільш суттєві проблеми, які ще потребують вирішення.

Цілком природно, що найперше питання, котре вимагало з'ясування, стосувалося юридичної природи криптовалют. Активність урядових установ у напрямку встановлення останньої обумовлена зростанням практики обігу криптовалют, виникненням спорів між суб'єктами та зверненням до судових засобів їх вирішення. В плані систематизації досвіду та напрацювань перших років юридичного трактування природи криптовалют (переважно у США) заслуговує на увагу публікація С. Дурос [4]. Авторка акцентує увагу на колізійності рішень урядових установ фінансового контролю та нагляду, несистемності правової регламентації обігу криптовалют на рівні штатів в умовах відсутності єдиного федерального рамкового документу, неоднорідності та складності судової практики.

В міру розвитку ситуації та з урахуванням локальних потреб та інтересів країнами світу були сформовані відповідні відношення до феномену, котрі поступово кристалізувалися у нормативних актах або урядових рекомендаціях. Представлення географічної неоднорідності правових рамок функціонування та обігу криптовалют у світі міститься в роботі Д. Т. Мортон. Особливу увагу автор приділяє потенційно низькій ефективності локальних законодавчих рішень, котра обумовлюється кардинально різними підходами держав до феномену криптовалют і механізмів регулювання їх ринку, адже криптовалюти та їх ринок функціонують у площині глобальної мережі [5].

Переходячи від загального до часткового в площині легалізації криптовалют, варто вказати основні проблемні на даний час питання. Р. Х. Хуанг, Х. Денг та Е. Ф. Л. Чен окреслюють проблеми обліку та оподаткування, що пов'язані з відсутністю цілісного уявлення про криптовалюту, як об'єкта власності [6]. Т. Чен вказує на відсутність чіткого юридичного механізму захисту права власності на криптоактиви та технічного (в рамках блокчейну) повернення незаконно привласнених активів [7]. Правові проблеми протидії злочинності та відмиванню коштів на ринку криптовалют піднімають Д. Холман та Б. Стетнер [8], а також Дж. Колінз [9]. В останній публікації вказуються також загрози стійкості фінансової системи, пов'язані з даним ринком, та бачення щодо юридичних механізмів їх попередження. Р. І. Фребовіць наголошує на потребі розробки нормативно-правового забезпечення з урахуванням тих ризиків, котрі криптосфера спричиняє для суверенітету держави [10].

Аналогічні проблеми досліджуються в середовищі вітчизняних науковців. С. В. Цукан розглядаючи правову природу криптовалют та порівнюючи вітчизняний нормативний базис із європейським, доходить висновку, що правові рамки феномену продовжують формуватися у всьому світі, але вітчизняне законодавство не повною мірою враховує навіть вже існуючий досвід ЄС [11]. Г. Кришталь, Е. Васильконова та І. Брюховецька наголошують на потребі удосконалення нормативної бази щодо оподаткування криптовалют, а також вважають за потрібне створити спеціалізовані регуляторні органи у справах цифрових валют [12]. Т. П. Гринчук та Л. П. Гусак обґрунтовують перелік напрямків законодавчого врегулювання відносин у сфері криптоінструментів з метою попередження злочинної діяльності [13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вказані вище публікації є лише невеликою частиною наукових праць, присвячених правовій регламентації функціонування ринку криптовалют. Однак, вважаємо, що значною прогалиною залишається розгляд законодавства з позицій сегментації відносин, котрі існують у криптосфері, залежно від їх внутрішнього змісту. Більшість авторів, опрацьовуючи проблему, відносяться до криптовалют як до певного цілісного феномену, розглядаючи в його складі кардинально відмінні інструменти. Також у публікаціях майже не проглядається розмежування відносин у площинах «криптоінструмент / сфера його обігу / ринок інструменту». Досить частою і очевидною є хіба що увага до відносин конвертації криптовалют у фіатні гроші.

Для пояснення тези про площини розгляду криптовалют поглянемо на найвідомішу з них. Розмірковуючи про Bitcoin, дослідники частіше за все упускають з виду той факт, що самим її розробником (або колективом розробників) Bitcoin позиціонувався у першу чергу не як валюта, а як однорангова система обігу електронної готівки [14]. Тобто як альтернативна платіжна система, в рамках котрої обертаються електронні монети – «коїни», наділені визначальними рисами готівкових грошових знаків (можливість верифікації, незворотна передача, подільність, взаємозамінність, практична неможливість перешкодження транзакції з боку третіх осіб). Тож стосовно Bitcoin і подібних систем цілком логічно відмежовувати у правовому полі увагу до унормування самого платіжного інструмента «коїнів», не тільки від ринку, де вони обертаються як об'єкт купівлі-продажу, але і від платіжної системи, де вони переходять від однієї особи до іншої як грошовий знак.

Зазначений підхід змушує до розробки окремих нормативних положень по відношенню до:

- різних за характеристиками інструментів з визначенням адекватної для них правової природи залежно від особливостей емісії, прав та обов'язків, котрі виникають у зв'язку з фактом емісії;
- відносин між суб'єктами верифікації та обігу цих інструментів в якості платіжних одиниць;
- відносин між суб'єктами ринку цих інструментів;
- відносин та процедури обміну криптоактивів на фіатні гроші.

Наведені вище три останні позиції повинні передбачати окреслення кола учасників, визначення їх функцій, прав, обов'язків (в т.ч. податкових) та відповідальності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану та напрямів вдосконалення фінансово-правового регулювання функціонування національного ринку криптовалют на основі використання основних положень нормативно-правових актів Європейського Союзу (ЄС) та можливостей їх імплементації в Україні. В рамках даної статті автори прагнуть систематизувати напрацьований базис нормативних документів, зауважень та позицій вчених по відношенню до створення нормативно-правового поля функціонування ринку криптовалют в сучасних умовах. Це дозволить системно підійти до оцінки повноти та виявлення прогалин нормативно-правового регулювання даної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційною базою дослідження слугують нормативно-правові акти та законопроекти ЄС, США та України; наукові публікації, котрі стосуються обігу та ринку криптовалют; «white papers» окремих криптовалют.

Перший з виділених вище сегментів нормативно-правового регулювання обігу та ринку криптовалют стосується закріплення їх правової природи. Для нас очевидно є неідентичність економіко-фінансової природи таких видів інструментів як незабезпечені криптовалюти та забезпечені криптовалюти – стейблкоїни [15], а також невзаємозамінні токени (NFT), що повинно знайти відповідне відображення у законодавстві.

Серед успіхів правового закріплення природи різних криптоінструментів передусім варто згадати Регламент ЄС № 2023/1114 «Про ринки криптоактивів та внесення змін до Регламентів ЄС №1093/2010 та № 1095/2010 та Директив ЄС 2013/36/EU та 2019/1937» [16]. Регламент пропонує наступні правові трактування основних термінів:

- криптоактив (*crypto-asset*) – цифрове представлення вартості або права, котре можна передавати й зберігати в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або аналогічної технології;

- токен, пов'язаний з активом (*asset-referenced token*) – тип криптоактиву, котрий не є токеном електронних грошей та призначений підтримувати стабільну вартість через посилання на іншу вартість або право, або їх комбінацію включаючи одну або декілька офіційних валют;

- токен електронних грошей (*electronic money token*) або (*e-money token*) – тип криптоактиву, котрий призначений підтримувати стабільну вартість через посилання на вартість однієї з офіційних валют.

Поняття «криптоактив», наведене в Регламенті, застосовується як до незабезпечених криптовалют, так і до стейблкоїнів, а також до NFT. Тоді як «токен електронних грошей» стосується виключно стейблкоїнів, забезпечених конкретною офіційною валютою. До стейблкоїнів, хоча б частково забезпечених активами, котрі не є офіційними валютами, або забезпечених офіційними валютами в певній комбінації, застосовний термін «токен, пов'язаний з активом».

Відзначимо, що питання віднесення незабезпечених токенів (типу токенів системи Bitcoin) до складу криптоактивів за самим визначенням є неоднозначним, адже такі токени прямо не відображають певної вартості та не обумовлюють зобов'язання з боку будь-якої особи. Вартість токенів системи Bitcoin визначається виключно їх ринком, є вкрай волатильною та ніким не гарантується. З іншого боку, пункт 3 в Статті 4 Регламенту прямо вказує на відсутність заборони пропонувати покупцям незабезпечені токени, якщо вони створюються автоматично в якості винагороди за ведення розподіленого реєстру або перевірку транзакцій.

У США регуляторні органи ще з 2012–2013 років намагалися зайняти жорстку позицію по відношенню до криптоактивів, передусім через спроби самостійно встановити їх правову природу та застосовувати відповідне до отриманих висновків регулювання [4]. У результаті суб'єкти ринку неодноразово зверталися до судів, де регуляторів не завжди вдавалося довести правомірність своїх рішень і дій. Крім того, позиція регулюючої інституції могла змінюватися разом зі зміною її очільника. Описана ситуація є неприйнятною, адже не тільки необґрунтовано гальмує розвиток криптовалютного сектору, але і до певної міри дискредитує систему державного фінансового нагляду і регулювання.

Спроби правового врегулювання криптовалютної сфери у США здійснювалися щонайменше двічі. У 2020 році до Конгресу був поданий проєкт Закону «Криптовалютний акт від 2020» [17]. У законопроекті були запропоновані наступні визначення основних термінів:

– криптовар (*crypto-commodity*) – економічні товари та послуги, в т.ч. деривативи, котрі є повністю або суттєво взаємозамінними, а їх ринки функціонують незалежно від емітента, спираючись на блокчейн або децентралізований криптографічний реєстр;

– криптовалюта (*crypto-currency*) – представлення валюти США або синтетичних деривативів, котрі зберігаються у блокчейні чи децентралізованому криптографічному реєстрі, зокрема: цифрові активи, повністю забезпечені кореспондентським банківським рахунком; синтетичні деривативи, визначені децентралізованими оракулами чи смартконтрактами та забезпечені криптоварами, іншими криптовалютами або криптографічними цінними паперами;

– криптографічні цінні папери (*crypto-security*) – усі боргові або акціонерні інструменти, котрі зберігаються у блокчейні чи децентралізованому криптографічному реєстрі, за виключенням синтетичних деривативів, що оперуються зареєстрованими надавачами грошових послуг, котрі виконують вимоги законодавства на протидію тероризму, «відмиванню» грошей, а також щодо проведення перевірок відповідними установами;

– цифровий актив (*digital asset*) – це криптовари, криптовалюта та криптографічні цінні папери.

Відзначимо, що в наведеному переліку визначень не залишається місця для NFT, навіть у значенні криптоактиву. Поняття «криптовалюта» пов'язане в першу чергу з токенами, забезпеченими доларом США. Незабезпечені токени типу токенів системи Bitcoin, здається можуть бути інтерпретовані як криптовари.

«Криптовалютний акт від 2020» не отримав суттєвої уваги в Конгресі США. За даним документом зареєстровано лише три події: подання та передача на розгляд двох комітетів.

У 2023 році на розгляд Конгресу США був поданий проєкт Закону «Про фінансові інновації та технології XXI сторіччя», котрий досі перебуває в процесі розгляду та передбачає внесення правок до низки діючих законів країни. Серед іншого пропонується включити:

– до Закону «Про цінні папери» – визначення цифрового активу (*digital asset*) як будь-якого взаємозамінного цифрового представлення вартості, котрим можна виключно володіти та передавати від особи до особи без необхідності залучення посередника, і котре записане в криптографічно захищеному публічному розподіленому реєстрі [18, с. 11];

– дозволений платіжний стейблкоїн (*permitted payment stablecoin*) – це цифровий актив, призначений для використання як засіб платежу або розрахунку, емітент котрого підлягає регулюванню федеральним органом або органом штату, а також зобов'язаний викупити даний актив за фіксовану грошову вартість чи представляє розумне очікування його стабільної грошової вартості [18, с. 17–18];

– до Закону «Про товарну біржу» – визначення цифрового товару (*digital commodity*), як будь-якої одиниці цифрового активу (крім дозволених платіжних стейблкоїнів), залежності від особи власника та сертифікованості пов'язаних децентралізованих мереж (дещо спрощуючи текст – закон визнає цифровим товаром цифрові активи: по-перше, у власності кінцевого користувача, якщо вони придбані у результаті розповсюдження або внаслідок угоди на цифровій товарній біржі; по-друге, у власності не пов'язаної з емітентом особи на етапі, коли всі системи блокчейну, до котрих він відноситься, є функціональними та

сертифікованими децентралізованими мережами; по-третє, у власності пов'язаної з емітентом особи на етапі, коли хоч одна система блокчейну, до котрих він відноситься, є функціональною та сертифікованою децентралізованою мережею) [18, с. 24–25].

Наведений перелік, як і попередній, не передбачає уваги до NFT, адже базове для всіх інших термінів поняття «цифровий актив» застосовне лише до взаємозамінних токенів. Цікаво, що в рамки цього ж поняття потрапляють токени систем типу Bitcoin. У свою чергу, досить широке розмаїття стейблкоїнів за певних умов прямо визнається платіжними інструментами.

Робота Конгресу над проектом Закону «Про фінансові інновації та технології XXI сторіччя» ведеться досить активно. Протягом десяти місяців, що минули з дня його подачі до Конгресу США, за даним документом зареєстровано 38 подій, остання (станом на 24 травня 2024 року) з яких відбулася 22 травня 2024 року.

Порівнюючи обидва згадані законопроекти слід відмітити, що перший із них відображає до деякої міри романтизоване відношення до криптографічних фінансових інструментів та прагнення закріпити для них середовище так би мовити «розрахункової свободи», свідомо відмежовуючи, наприклад, криптографічні цінні папери від ліцензованих, а, відповідно, і прозорих для установ нагляду і регулювання, постачальників грошових послуг. Водночас, проект «Криптовалютного акту від 2020» обмежує правову природу криптовалют по суті лише стейблкоїнами, прив'язаними до долара США.

Складається враження, що обидва розглянуті законопроекти ставлять перед собою задачу «очолити», спрямувати в передбачуване та кероване русло криптофінансові процеси шляхом заміщення існуючої, значною мірою анархічної практики, керованою практикою. Різниця глибинних корінних смислів цих документів полягає передусім у обраній точці прикладення зусиль. Перший концентрує увагу на доларцентричних та доларзабезпечених криптоактивах як альтернативному криптоінструменті. Натомість другий по суті пропонує унормовану та сертифіковану альтернативу анархічному та потенційно більш кримінальному існуючому середовищу функціонування та обігу криптоінструментів, готуючи таким чином ґрунт для заборони операцій та активів поширеної, проблемної з т.з. уряду, практики. Опосередковано такий висновок підтверджується тим фактом, що за текстом навіть першого, більш ліберального, законопроекту коїни системи Bitcoin можуть претендувати на статус цифрового активу, криптотовару, криптографічного цінного паперу, але аж ніяк не на статус криптовалюти. Згідно з другим законопроектом – лише на статус цифрового активу.

Загалом, у США увага до унормування різних аспектів функціонування криптосередовища зараз серйозна, а кількість пропонованих законопроектів зростає. Тут можна згадати, наприклад, проект Закону «Про відповідальну рекламу цифрових активів від 2023» [19] або проект Закону «Про звітність щодо позаланцюгових транзакцій з цифровими товарами від 2023» [20].

У 2022 році в Україні було прийнято Закон «Про віртуальні активи» [21], згідно з яким:

– віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі (окремо зазначено, що віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема, права вимоги на інші об'єкти цивільних прав);

- забезпечений віртуальний актив – віртуальний актив, що посвідчує майнові права, зокрема, права вимоги на інші об’єкти цивільних прав;
- незабезпечений віртуальний актив – віртуальний актив, що не посвідчує жодних майнових або немайнових прав;
- фінансовий віртуальний актив – віртуальний актив, емітований резидентом України та забезпечений валютними цінностями, цінним папером або деривативним фінансовим інструментом.

У Законі окремо також зазначено, що:

- віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги) [21];
- термін «валютні цінності» вживається у значенні Закону України «Про валюту і валютні операції» [21] (тобто – грошові знаки України та іноземних держав; кошти на рахунках банків та електронні гроші, номіновані в грошових одиницях України та іноземних держав; цифрові гроші Національного банку України [22]).

Порівнюючи положення Закону України «Про віртуальні активи» з Регламентом ЄС № 2023/1114 та з розглянутими законопроектами США, слід вказати, що вітчизняний правовий акт, на відміну від документів ЄС та США, не визнає віртуальні активи платіжними засобами. Очевидно, вітчизняні законодавці не розглядають цифрові гроші Національного банку України, передбачені Законом України «Про валюту і валютні операції», в якості віртуального активу. Крім того, в Законі «Про віртуальні активи» значну роль відведено факту емісії таких активів, однак її правова природа не розкрита. Незрозуміло що саме вважати емісією – утворення монети в результаті майнінгу чи запуск блокчейну. Адже токени системи Bitcoin однозначно підпадають під визначення незабезпечених віртуальних активів. Натомість визначається «створення» віртуального активу.

Закон України «Про віртуальні активи», хоч і прийнятий, набуде чинності лише після внесення положень про оподаткування операцій з віртуальними активами до Податкового кодексу. Очевидно, що до моменту введення закону в дію його необхідно буде доопрацьовувати.

Представимо результати систематизації нормативно-правових положень ЄС, України та законопроектів США щодо закріплення правової природи різних типів криптофінансових інструментів у табл. 1.

Таблиця 1

Правова природа різних типів криптофінансових інструментів у законодавстві ЄС, України та законопроекти США

№	Типи інструментів (за фінансовим змістом)	Відповідні правові терміни		
		ЄС	США	Україна
1	Незабезпечені криптовалюти	Криптоактив	Криптоактив	Незабезпечений віртуальний актив
2	Криптовалюти, забезпечені валютою країни	Токен електронних грошей	Дозволений платіжний стейблкоїн	Фінансовий віртуальний актив (якщо емітований резидентом України), Забезпечений віртуальний актив (в інших випадках)

Продовження табл. 1

3	Криптовалюти, забезпечені цінностями окрім валюти	Токен, пов'язаний з активом	Дозволений платіжний стейблкоїн	Фінансовий віртуальний актив (якщо емітований резидентом України та забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом), Забезпечений віртуальний актив (в інших випадках)
4	NFT	Криптоактив	–	Віртуальний актив

Джерело: розроблено авторами на основі [16; 18; 21]

Оцінюючи результати систематизації трактувань правової природи криптоінструментів, які містяться в табл. 1, варто відзначити, що найбільш суперечливо і нечітко виглядають положення вітчизняного закону. За великим рахунком ними не можна послуговуватися для встановлення фінансових наслідків операцій з віртуальними активами. Найбільший же рівень пропрацьованості та чіткості властивий Регламенту ЄС № 2023/1114, адже даний документ не тільки передбачає розмежування правового трактування найбільш значимих видів криптоактивів, але і встановлює придатні з них для використання в якості електронних грошей. Щоправда вимога ЄС щодо прив'язки електронних грошей лише до певної офіційної валюти видається надміру жорсткою.

Переходячи до інших сегментів нормативно-правового забезпечення фінансових відносин у середовищі криптоінструментів, а саме: відносин між суб'єктами верифікації та обігу цих інструментів в якості платіжних одиниць, відносин між суб'єктами ринку цих інструментів та відносин та процедур обміну криптоактивів на фіатні гроші, – варто знову ж таки звернутися до Регламенту ЄС № 2023/1114 як найбільш повного та систематизованого на даний час правового документу. В ньому представлено достатній рівень деталізації та загального унормування криптовалютного середовища. Зокрема, у Регламенті відображені [16]:

- вимоги до особи емітента криптоактивів, його права та обов'язки, зокрема щодо: розкриття інформації про актив (так званої «білої книги»), розміщення залучених коштів емітентами платіжних криптоактивів, власних коштів, обсягу та розміщення резервів емітентами забезпечених криптоактивів, погашення платіжних та забезпечених криптоактивів, легалізації торгівлі іншими криптоактивами;

- вимоги до надавачів та особливостей надання послуг, пов'язаних з криптоактивами: кастодіальних, посередницьких, переказу, конвертації, консультаційних, управління портфелем, послуг торгівельних майданчиків;

- норми щодо захисту конкуренції, попередження інсайдерської торгівлі та ринкових маніпуляцій;

- перелік установ державного контролю та нагляду, їх повноважень, прав та обов'язків.

Закон України «Про віртуальні активи» не охоплює і п'ятої частини тих аспектів функціонування ринку криптоактивів, котрі розглядаються в Регламенті ЄС № 2023/1114. У вітчизняному законі наводяться вказівки щодо інформації про емісію цифрових активів, окремі вимоги до особи надавача деяких послуг, пов'язаних з цифровими активами (кастодіальних, посередницьких, переказу та конвертації), та загальні положення про функції й повноваження регуляторів. Якщо

у світі формування нормативно-правової бази сфери криптовалют є далеким від завершення, то в Україні воно перебуває на початкових стадіях.

Враховуючи специфіку України як високоунітарної держави на тлі високофедералізованих ЄС та США, правові документи котрих розглядалися вище, вважаємо проблему законодавчої неврегульованості криптоактивів та їх ринку для вітчизняних умов особливо важливою. Якщо федерації мають широкий спектр важелів та досвід врегулювання окремих правових аспектів на місцевому рівні, то в умовах нашої країни визначальним джерелом права залишається центральний парламент. Інакше кажучи, той факт, що в жодному із вивчених правових документів не приділяється увага ризикам та наслідкам потрапляння фінансових ресурсів місцевого чи державного бюджетів в обіг на ринку криптоактивів, для розвинених країн з потужним громадянським суспільством та традиціями відповідальності місцевої влади не має такого значення, як для України. Обраний країною курс на децентралізацію загалом розширює фінансові ресурси і повноваження місцевої влади, що ставить під загрозу фінансову спроможність місцевих бюджетів у випадку активізації спроб розміщення їх коштів на ринку криптовалют. Його спекулятивна та високоволатильна природа може обумовити значні втрати коштів, що змушує наголосити на потребі законодавчого обмеження подібних вкладень, принаймні до етапу повноцінного унормування криптофінансових відносин.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведене дослідження засвідчує надзвичайну складність проблеми адекватного нормативно-правового забезпечення обігу криптовалют та функціонування їх ринку. Повноцінна законодавча база даної сфери не сформована за майже десять років активних зусиль навіть у економічно розвинутих країнах. Найбільш помітні досягнення ЄС у даному напрямку. Критична оцінка процесу вирішення проблеми унормування змушує погодитися з висновком окремих науковців, що її розв'язання становить екзистенційний виклик для інституту держави. Криптовалюти мають потенціал суттєво підірвати монетарний суверенітет урядів, знищивши таким чином більшість важелів фінансової політики.

У процесі проведеного дослідження нами було запропоновано та застосовано оригінальний підхід до розгляду правових документів через призму фінансової природи різних видів криптоактивів та об'єктивно обумовлених типів відносин між суб'єктами ринку криптовалют. Також було розглянуто нормативно-правові документи ЄС і України через призму фінансової природи різних видів криптоактивів та об'єктивно обумовлених типів відносин між суб'єктами ринку криптовалют.

Вищезазначене дозволило дійти висновку, що уряди розвинених країн не бажаючи відмовлятися від переваг, котрі пов'язані з функціонуванням розрахункової одиниці в рамках розподіленого блокчейну, наближаються до завершення роботи над правовою базою, яка в остаточному підсумку покликана стимулювати перехід більшості учасників ринку криптовалют з існуючої анархічно-напівкримінальної системи відносин до більш прозорої та контрольованої.

Вітчизняне правове поле функціонування ринку криптовалют перебуває на початковій стадії розробки і, по суті, не враховує накопиченого досвіду країн ЄС та внутрішніх потреб подолання криптовалютного каналу реалізації корупційних схем

та попередження ризиків неефективного, ризикового спрямування ресурсів бюджетів, передусім місцевих.

Тож нагальним завданням для України слід вважати закриття потенційно руйнівного криптовалютного каналу протизаконних та високоризикових транзакцій. Спільним вирішенням проблеми могла б бути заборона операцій з криптоактивами за кошти бюджетів, передусім місцевих, та заборона публічним особам та членам їх родин володіти і проводити транзакції з використанням таких цінностей під страхом конфіскації майна.

Описані заборони повинні діяти принаймні до моменту формування повноцінної правової бази в даній царині, на чому варто сконцентрувати подальші наукові розвідки.

Література

1. *Global Cryptocurrency Market Cap Charts* / CoinGecko : website. URL: <https://www.coingecko.com/en/global-charts> (access date: 20.05.2024).
2. *Валовий внутрішній продукт за 2023 рік* / Державна служба статистики України : сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/vvp/vvp_kv/vvpf_23_ue.xls (дата звернення: 20.05.2024).
3. *Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період)* / Національний банк України : сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення: 20.05.2024).
4. Duros S. Cryptocurrency and Blockchain: Background and Regulatory Approaches. *Wisconsin Policy Project*. 2018. Vol. 1. No. 2. 32 p. URL: <https://cointhinktank.com/upload/Cryptocurrency%20and%20Blockchain%20-%20Background%20and%20regulatory%20approaches%202017.pdf> (access date: 15.04.2024).
5. Morton D. T. The Future of Cryptocurrency: An Unregulated Instrument in an Increasingly Regulated Global Economy. *Loyola University Chicago International Law Review*. 2020. Vol. 16. Iss. 1. Pp. 129–143. URL: <https://lawecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1219&context=lucilr> (access date: 16.04.2024).
6. Huang R. H., Deng H., Chan A. F. L. The legal nature of cryptocurrency as property: Accounting and taxation implications. *Computer Law & Security Review*. 2023. Vol. 51. 48 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4575634 (access date: 21.04.2024).
7. Chan T. The Nature of Property in Cryptoassets. *Legal Studies*. 2023. Vol. 43. Iss. 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/lst.2022.53>.
8. Holman D., Stettner B. Anti-Money Laundering Regulation of Cryptocurrency: U.S. and Global Approaches. *The International Comparative Legal Guide to: Anti-Money Laundering 2018*. Gosport : Ashford Colour Press Ltd, 2018. Pp. 19–32. URL: https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/1484877_1.pdf (access date: 23.04.2024).
9. Collins J. *Crypto, crime and control. Cryptocurrencies as an enabler of organized crime, 2022* / Global Initiative Against Transnational Organized Crime : website. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/06/GITOC-Crypto-crime-and-control-Cryptocurrencies-as-an-enabler-of-organized-crime.pdf> (access date: 21.04.2024).
10. Frebowitz R. I. *Cryptocurrency and State Sovereignty* : Master's thesis. Naval Postgraduate School Monterey, CA. 2018. 105 p. URL: <https://archive.org/details/cryptocurrencyan1094559663/cryptocurrencyan1094559663/page/104/mode/2up> (access date: 27.04.2024).
11. Цукан С. В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія : Право. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 613–618. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.94>.

12. Кришталь Г., Васильконова Е., Брюховецька І. Правове регулювання криптовалют. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Юридичні науки. 2023. Вип. 4 (67). С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.4.3>.
13. Гринчук Т. П., Гусак Л. П. Використання криптовалют у злочинних цілях та пріоритетні напрями її правового регулювання. *Фінансовий простір*. 2022. № 2 (46). С. 6–14. URL: <http://fnpu.cibs.ubs.edu.ua/article/view/263247/259557> (дата звернення: 05.05.2024).
14. Nakamoto S. *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. URL: bitcoin.org/bitcoin.pdf (access date: 15.05.2024).
15. Парубець О. М., Шкильов Д. Д. Теоретичні аспекти сутності та класифікації ринку криптовалют. *Ефективна економіка*. 2023. № 12. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2698/2734> (дата звернення: 05.04.2024).
16. *On markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No. 1093/2010 and (EU) No. 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 : Regulation (EU) 2023/1114 of 31/05/2023 / EUR-Lex online gateway to EU Law : website*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> (access date: 15.05.2024).
17. *Crypto-Currency Act of 2020 : a Bill (Introduced 03/09/2020) / Congress of USA : website*. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6154/text?s=2&r=1&q=%7B%22search%22%3A%5B%22crypto-currency+act%22%5D%7D> (access date: 16.05.2024).
18. *Financial Innovation and Technology for the 21st Century Act : a Bill (Introduced 07/20/2023) / GovInfo : website*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/BILLS-118hr4763rh/pdf/BILLS-118hr4763rh.pdf> (access date: 16.05.2024).
19. *Responsible Digital Asset Advertising Act of 2023 : a Bill (Introduced 04/27/2023) / Congress of USA : website*. URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/1357/text?s=2&r=4&q=%7B%22search%22%3A%22COMMODITY+EXCHANGE+ACT+1933%22%7D> (access date: 17.05.2024).
20. *Off-Chain Digital Commodity Transaction Reporting Act of 2023 : a Bill (Introduced 10/17/2023) / Congress of USA : website*. URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/5966/text> (access date: 17.05.2024).
21. *Про віртуальні активи : Закон України № 2074-IX від 17.02.2022 р. / Верховна рада України : сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2074-20#Text> (дата звернення: 19.05.2024).
22. *Про валюту і валютні операції : Закон України № 2473-VIII від 21.06.2018 р. / Верховна рада України : сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#n132> (дата звернення: 19.05.2024).

References

1. *Global Cryptocurrency Market Cap Charts*. CoinGecko: website. Retrieved from: <https://www.coingecko.com/en/global-charts>.
2. *Gross domestic product for 2023 [Valovyi vnutrishnii produkt za 2023 rik]*, State Statistics Service of Ukraine: website. Retrieved from: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/vvp/vvp_kv/vvpf_23_ue.xls [in Ukrainian]
3. *Official hryvnia exchange rate against foreign currencies (period average)* [Ofitsiyniy kurs hryvni shchodo inozemnykh valiut (serednii za period)], National Bank of Ukraine: website. Retrieved from: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls [in Ukrainian]
4. Duros, S. (2018). *Cryptocurrency and Blockchain: Background and Regulatory Approaches. Wisconsin Policy Project*, Vol. 1, No. 2, 32 p. Retrieved from: <https://cointhinktank.com/upload/Cryptocurrency%20and%20Blockchain%20-%20Background%20and%20regulatory%20approaches%202017.pdf>.
5. Morton, D. T. (2020). *The Future of Cryptocurrency: An Unregulated Instrument in an Increasingly Regulated Global Economy*, *Loyola University Chicago International Law*

- Review, Vol. 16, Iss. 1, pp. 129–143. Retrieved from: <https://lawcommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1219&context=lucilr>.
6. Huang, R. H., Deng, H., & Chan, A. F. L. (2023). The legal nature of cryptocurrency as property: Accounting and taxation implications. *Computer Law & Security Review*, Vol. 51, 48 p. Retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4575634.
 7. Chan, T. (2023). The Nature of Property in Cryptoassets. *Legal Studies*, Vol. 43, Iss. 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/lst.2022.53>.
 8. Holman, D., & Stettner, B. (2018). Anti-Money Laundering Regulation of Cryptocurrency: U.S. and Global Approaches. *The International Comparative Legal Guide to: Anti-Money Laundering 2018*, Ashford Colour Press Ltd, Gosport, pp. 19–32. Retrieved from: https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/1484877_1.pdf.
 9. Collins, J. (2022). *Crypto, crime and control. Cryptocurrencies as an enabler of organized crime*. Global Initiative Against Transnational Organized Crime: website. Retrieved from: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/06/GITOC-Crypto-crime-and-control-Cryptocurrencies-as-an-enabler-of-organized-crime.pdf>.
 10. Frebowitz, R. I. (2018). *Cryptocurrency and State Sovereignty*: Master's thesis. Naval Postgraduate School Monterey, CA, 105 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/cryptocurrencyan1094559663/cryptocurrencyan1094559663/page/104/mode/2up>.
 11. Tsukan, S. V. (2023). Concept, legal nature and classification of virtual assets [Poniattia, pravova pryroda ta klasyfikatsiia virtualnykh aktyviv], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, Seriia: Pravo, Iss. 80, Vol. 1, pp. 613–618. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.94> [in Ukrainian]
 12. Kryshal, H., Vasylykonova, E., & Briukhovetska, I. (2023). Legal regulation of cryptocurrency [Pravove rehuliuвання kryptovaliuty], *Naukovi pratsi mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom*, Yurydychni nauky, Iss. 4 (67), pp. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.4.3> [in Ukrainian]
 13. Hrynychuk, T. P., & Husak, L. P. (2022). Use of cryptocurrency for criminal purposes and priority areas of its legal regulation [Vykorystannia kryptovaliuty u zlochyynykh tsiliakh ta priorytetni napriamy yii pravoho rehuliuвання], *Finansovyi prostir*, No. 2 (46), pp. 6–14. Retrieved from: <http://fpnpu.cibs.ubs.edu.ua/article/view/263247/259557> [in Ukrainian]
 14. Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. Retrieved from: bitcoin.org/bitcoin.pdf.
 15. Parubets, O. M., & Shkylov, D. D. (2023). Theoretical aspects of the essence and classification of the cryptocurrency market [Teoretychni aspekty sutnosti ta klasyfikatsii rynku kryptovaliut], *Efektivna ekonomika*, No. 12. Retrieved from: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2698/2734> [in Ukrainian]
 16. *On markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No. 1093/2010 and (EU) No. 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937*: Regulation (EU) 2023/1114 of 31/05/2023. EUR-Lex online gateway to EU Law: website. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>.
 17. *Crypto-Currency Act of 2020*: a Bill (Introduced 03/09/2020). Congress of USA: website. Retrieved from: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6154/text?s=2&r=1&q=%7B%22search%22%3A%5B%22crypto-currency+act%22%5D%7D>.
 18. *Financial Innovation and Technology for the 21st Century Act*: a Bill (Introduced 07/20/2023). GovInfo: website. Retrieved from: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/BILLS-118hr4763rh/pdf/BILLS-118hr4763rh.pdf>.
 19. *Responsible Digital Asset Advertising Act of 2023*: a Bill (Introduced 04/27/2023). Congress of USA: website. Retrieved from: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/1357/text?s=2&r=4&q=%7B%22search%22%3A%22COMMODITY+EXCHANGE+ACT+1933%22%7D>.

20. *Off-Chain Digital Commodity Transaction Reporting Act of 2023*: a Bill (Introduced 10/17/2023). Congress of USA: website. Retrieved from: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/5966/text>.
21. *On virtual assets*: Law of Ukraine, No. 2074-IX, 17.02.2022 [Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy, No. 2074-IX, 17.02.2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2074-20#Text> [in Ukrainian]
22. *On currency and currency transactions*: Law of Ukraine, No. 2473-VIII, 21.06.2018 [Pro valiutu i valiutni operatsii: Zakon Ukrainy, No. 2473-VIII, 21.06.2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#n132> [in Ukrainian]

***МЕНЕДЖМЕНТ ТА
АДМІНІСТРУВАННЯ***

УДК 351:005.311.6

Сергій Миколайович МАКУХА

кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: makucha1@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-5507>

РІШЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Макуха, С. М. Рішення як інструмент реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 130–142.

Анотація. У статті наводиться авторська точка зору щодо сутності рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування, необхідності розвитку та шляхів удосконалення категоріального апарату. Проаналізовано трансформації існуючих поглядів на сутність та зміст рішення в системі публічного управління та адміністрування, на порядок розробки та прийняття рішень в публічній сфері під впливом сучасних трансформаційних процесів та загрозливих викликів для нашої держави через воєнний стан. Методологічною основою даної публікації є діалектичний підхід як загальний спосіб наукового пізнання соціально-економічних явищ і процесів. Для аналізу неоднозначного характеру впливу глобальних чинників на трансформацію змісту та характеру рішень у публічній сфері, умов розробки та порядку їх прийняття, використовувалися методи аналогії, порівняння, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, функціонального аналізу, гіпотетико-дедуктивного підходу та інші прийоми. Теоретичні положення та висновки, що висуваються в публікації обґрунтовуються, виходячи з принципів діалектичної логіки і на цій основі ґрунтуються пропозиції стосовно процедури розробки і прийняття рішення як інструменту реалізації влади. В публікації наводиться власна точка зору автора стосовно переліку, послідовності та змісту процедур розробки та прийняття рішення як інструменту реалізації влади в сфері публічного управління та адміністрування. Уся аргументація основних положень дослідження здійснюється на підставі філософського осмислення існуючої системи публічного управління та адміністрування. Автор визначає управлінське рішення в державній сфері як вибір альтернативи суб'єктом публічного управління у рамках його повноважень і компетенцій, що спрямований на досягнення цілей діяльності. У результаті дослідження автор дійшов висновку, що уся діяльність органів публічного управління та адміністрування зводиться до своєчасного виявлення проблем, аналізу ситуації, визначення пріоритетів, розробки та прийняття управлінських рішень, організації їх виконання та аналізу наслідків реалізації. Також зроблено висновок стосовно того, що у сфері публічного управління та адміністрування прийняття рішень має певні особливості через їх велику значимість внаслідок значного впливу на діяльність органів влади, суб'єктів підприємницької діяльності та населення в цілому. Особливе значення при прийнятті рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування автор відводить наявності часу для його розробки та прийняття. Оригінальність точки зору автора полягає в тому, що в умовах дефіциту часу своєчасно прийняте та доведене до виконавців рішення, яке не несе системних порушень, навіть з певними помилками та прорахунками буде набагато результативнішим ніж рішення, що прийняте із запізненням. Доведено, що після того, як суб'єкт публічного управління остаточно визначився з рішенням і через певні процедури надав йому легітимний, юридично оформлений вигляд, на перший план висувається проблема забезпеченості адекватної оцінки результативності рішень. Наголошено, що сьогоднішня криза та подальші потреби повоєнного відновлення

економіки України загострюють проблему відпрацювання механізму розробки, прийняття та забезпеченості ефективного виконання рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування. У цьому зв'язку перспективним напрямком досліджень має стати розвиток механізму і удосконалення послідовності, характеру та змісту процедур розробки і прийняття рішення як інструменту реалізації влади в сфері публічного управління та адміністрування. Враховуючи те, що затребуваність цього механізму як інструменту забезпечення економічного зростання значно підвищилася, з метою створення в Україні сприятливих умов для повоєнного відновлення та ефективного соціально-економічного розвитку доцільно забезпечити підвищення бажання публічної влади розбиратися в нових інноваційних підходах, що застосовуються у рамках механізму розробки та прийняття управлінських рішень суб'єктами публічної влади.

Ключові слова: управлінське рішення; теоретичні підходи; процедури прийняття; результативність; ефективність рішення; інструмент реалізації влади.

Serhii MAKUKHA

Ph.D in Economics, Associate Professor of General Economic Theory and Economic Policy Department, Odessa National Economic University, e-mail: makucha1@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-5507>

DECISION AS A TOOL FOR EXERCISING POWER IN THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Makukha, S. (2024). Decision as a tool for exercising power in the system of public management and administration [Rishennia yak instrument realizatsii vlady v systemi publicnogo upravlinnia ta administruvannia], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 130–142.

Abstract. The article presents the author's point of view regarding the essence of the decision as a tool for exercising power in the system of public management and administration, the need for development and ways of improving the categorical apparatus. Transformations of existing views on the essence and content of decisions in the system of public management and administration, on the algorithm of decision development and decision-making in the public sphere under the influence of modern transformational processes and threatening challenges for our state due to martial law are analyzed. The methodological basis of this publication is the dialectical approach as a general method of scientific knowledge of socio-economic phenomena and processes. The methods of analogy, comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, functional analysis, hypothetical-deductive approach and other methods were used for analyzing the ambiguous nature of the global factors influence on the transformation of the content and nature of decisions in the public sphere, the conditions of development and order of their adoption. The theoretical positions and conclusions put forward in the publication are substantiated based on the principles of dialectical logic, and on this basis proposals are made regarding the procedure for development and decision-making as a tool for exercising power. The publication presents the author's own point of view regarding the list, sequence and content of the procedures for development and decision-making as a tool for exercising power in the sphere of public management and administration. All the argumentation of the main provisions of the study is carried out on the basis of a philosophical understanding of the existing system of public management and administration. The author defines a managerial decision in the government sphere as the choice of an alternative by the subject of public administration within the framework of his powers and competence aimed at achieving of activity goals. As a result of the research, the author came to the conclusion that the entire activity of public management and administration bodies is reduced to timely identification of problems, analysis of the situation, determination of

priorities, development and adoption of managerial decisions, organization of their implementation and analysis of the implementation outcomes. It was concluded that in the field of public management and administration, decision-making has certain features due to great significance as a result of significant influence on the activities of authorities, business entities and the population as a whole. When making a decision as a tool for exercising power in the system of public management and administration, the author attaches particular importance to the availability of time for its development and adoption. The originality of the author's point of view lies in the fact that, in conditions of time shortage, a decision made in a timely manner and delivered to the executors, which does not carry systemic violations, even with certain errors and miscalculations, will be much more effective than a decision made late. It is proved that after the subject of public administration finally decided on a decision and through certain procedures gave it a legitimate, legally formalized appearance, the problem of ensuring an adequate assessment of the effectiveness of decisions comes to the fore. It is emphasized that today's crisis and the subsequent needs of the post-war recovery of Ukraine's economy aggravate the problem of working out the mechanism of development, adoption and ensuring the effective implementation of the decision as a tool for exercising power in the system of public management and administration. In this regard, a promising direction of research should be the development of the mechanism and improvement of the sequence, nature and content of the procedures for development and decision-making as a tool for exercising power in the field of public management and administration. Given that the demand for this mechanism as a tool for ensuring economic growth has increased significantly, in order to create favorable conditions in Ukraine for post-war recovery and effective socio-economic development, it is advisable to ensure an increase in the desire of the public authorities to understand new innovative approaches used within the framework of the development mechanism and management decision-making by public authorities.

Keywords: managerial decision; theoretical approaches; acceptance procedures; effectiveness; efficiency of the decision; a tool for exercising power.

JEL classification: Z180

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.130-142](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.130-142)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Повоєнні часи вимагатимуть від населення та уряду України ефективних і рішучих дій у сфері публічного управління та адміністрування з метою ефективного та найшвидшого відновлення економіки і виведення її на траєкторію сталого розвитку. Багато в чому результати організації повоєнного відновлення визначатимуться дієвістю системи державного управління. Це відбуватиметься через те, що в усі часи завжди в скрутних умовах саме держава виступає системоутворюючим чинником економічного та соціального розвитку. Держава визначає головні напрямки руху усього суспільства та задає параметри розвитку залежно від ситуації, яка склалася. Держава, через наявні в неї важелі, залучає до економіки відповідні ресурси та є драйвером економічного і соціального розвитку суспільства. Уся система управління, у тому числі й публічного управління та адміністрування, заснована на механізмі вироблення, прийняття та реалізації якісних державно-управлінських рішень. На зміст, якість, умови прийняття та можливість реалізації управлінських рішень в системі публічного управління та адміністрування впливає багато факторів. Враховуючи зазначене, головним завданням публікації є дослідження стану врахування таких факторів органами публічної влади в процесі прийняття управлінських рішень, їх аналіз та оцінка впливу і перспектив використання в публічному управлінні та адмініструванні.

Сьогодні у світі вже напрацьований багатий досвід використання механізму розробки, прийняття та реалізації рішень в системі публічного управління та адміністрування для забезпечення ефективного функціонування державного апарату з метою розвитку економіки, суспільства та підвищення соціально-економічного рівня життя населення. Однак роль зазначених чинників непинно посилюється на тлі інтенсифікації економічного та суспільного життя, загострення соціально-економічних проблем із-за військових дій в Україні, посилення конкуренції на світових ринках через загальний бурхливий розвиток технологій, систем зв'язку та комунікації, впровадження у виробництво робототехніки, штучного інтелекту, нанотехнологій та інших досягнень, перетворення управлінського механізму на справжній драйвер цивілізаційних змін. Актуальним стає також посилення відповідальності за наслідки можливих помилок при визначенні пріоритетів під час прийняття рішень через масштабність сфери їх впливу та соціальну чутливість для населення. Всі ці обставини вимагають забезпечення здатності органів публічного управління та адміністрування до нагального вирішення актуальних економічних і соціальних проблем українського суспільства через відбудову ефективної системи розробки та прийнятті рішень адекватних умовам в яких вони приймаються та з урахуванням вітчизняних особливостей, традицій та досвіду соціально-економічного розвитку.

Як наслідок, зростає увага державних службовців і науковців не лише до проблем теорії і практики сучасного змісту і структури механізму розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень, але й до осмислення причин, умов і механізмів його розвитку з метою підвищення ефективності в різних сферах життєдіяльності суспільства. Вирішення зазначених проблем значною мірою допоможе Україні швидко сформувати власну модель сталого соціально-економічного розвитку для повоєнного відновлення, найбільш результативно вбудуватися у світову систему господарських зв'язків та розширити горизонти ефективної діяльності в інших сферах свого життя.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема рішень в системі публічного управління та адміністрування не нова. У вітчизняній та зарубіжній практиці багато науковців звертаються до аналізу сутності механізму розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень, дослідження результативності рішень та умов підвищення їх ефективності. Проблеми рішень в системі публічного управління та адміністрування у своїх працях досліджували вітчизняні та зарубіжні фахівці: Н. С. Артамонова, В. Бакуменко, В. Баштанник, М. М. Білинська, Н. О. Брюшкова, Н. Драгомирецька, Ю. Г. Кальниш, Ю. В. Ковбасюк, В. М. Колпаков, Т. М. Лозинська, С. В. Майстро, О. В. Ніколюк, С. В. Найдюк, Л. Наливайко, Т. Симоненко, М. О. Снітчук, Ю. Сурмін, В. І. Тимцуник, Ф. Томпсон, О. Ф. Удовіця, Ю. О. Ульяновченко, В. Чиркин, В. О. Шведун та ін. Водночас і досі потребують деталізації та уточнення окремі питання змісту, аналізу умов та особливостей прийняття і реалізації рішень у сфері публічного управління та адміністрування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значний ступінь розробленості даної проблеми, і як наслідок, велику кількість наукових публікацій, у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі стосовно аналізу причин, умов, механізму, обставин вироблення, характеристики змісту рішень та оцінки наслідків їх реалізації в публічному управлінні та адмініструванні, низка важливих проблем залишається невирішеною. Серед таких проблем

опинилося і питання аналізу місця і ролі якісного, високопродуктивного рішення в системі публічного управління та адміністрування як інструменту реалізації влади. Вирішення цієї проблеми, вважаємо, буде сприяти усуненню нестачі уваги науковців та державних службовців до проблем теорії і практики сучасного змісту і структури механізму розробки рішень та оцінки наслідків їх реалізації і ролі в системі влади. Результатом усіх цих процесів стане впровадження у практику повсякденної діяльності органів публічного управління та адміністрування механізму аналізу ситуації, розробки, прийняття, виконання та оцінки наслідків реалізації рішень як інструменту реалізації влади в публічній сфері.

Постановка завдання. Метою статті є доведення необхідності теоретичного осмислення сутності механізму розробки та організації виконання рішення як інструменту реалізації влади, визначення його ролі у відтворювальних процесах та ґрунтовний аналіз можливостей розширення засобів впливу суб'єкта на об'єкт влади у сфері публічного управління та адміністрування з метою забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія та практика державного будівництва у багатьох розвинених країнах переконує в тому, що соціально-економічний розвиток як регіону, так і країни в цілому, неможливо забезпечити без масштабного, якісного та раціонального використання управлінських ресурсів. Єдиний шлях до досягнення високої якості та конкретних результатів в роботі суб'єктів публічного управління та адміністрування – підвищення ефективності та якості управління, основою якого є механізм розробки та прийняття управлінських рішень. Із рішень як з цеглин в подальшому складається увесь організм державного управління.

У науковій літературі зазвичай виділяють певні підходи до трактування процесу прийняття рішень в управлінні. У межах першого підходу зазвичай розглядають рішення як процес, послідовність певних операцій. Такий процес складається із трьох основних стадій – розробка, прийняття та реалізація рішення. Тут рішення передбачає часовий інтервал, протягом якого відбувається виділення та аналіз проблеми, визначається мета управлінського впливу, розробляються варіанти дій, обирається один із них та реалізується. В межах другого підходу рішення розглядається як акт вибору, що відбувається за певними правилами [1, с. 148]. Таким чином, сам процес прийняття рішення складається не лише з можливості вибору найкращого варіанта, але й з пошуку необхідних альтернатив, визначення критеріїв оцінки та методу оцінки альтернатив. Увесь процес управління ототожнюється з прийняттям рішень у широкому розумінні [2, с. 14–15].

У часи повоєнного відновлення особливу значимість набуватимуть виклики глобалізації та євроінтеграційні наміри України. Як результат, така ситуація зумовлює зростання впливу органів публічної влади (державного управління, місцевого самоврядування, а також управління об'єднаннями громадян) на формування, цільове й раціональне витрачання ресурсів та результатів і наслідків функціонування публічних структур. А це, у свою чергу, підвищує значимість в діяльності органів публічного управління та адміністрування формування механізмів управлінського впливу суб'єктів управління на об'єкт з метою здійснення позитивних якісних соціально-економічних перетворень. Модель публічного управління безпосередньо пов'язує систему управлінських впливів на суспільство з ухваленням відповідних управлінських рішень, які, безумовно,

повинні бути ситуативно адекватними вирішенню проблем, що постали перед публічним адмініструванням [3]. В системі публічного управління та адміністрування реалізація влади суб'єкта управління здійснюється за допомогою розробки та реалізації управлінських рішень. Управлінське рішення – це вибір однієї з можливих альтернатив впливу на керовану систему з чітко визначеною метою, а державно-управлінські рішення – це усвідомлено зроблений суб'єктом державного управління вибір цілеспрямованого впливу на соціальну дійсність, який здійснено в установленому порядку та юридично закріплено відповідним чином [4, с. 7]. Рішення має велике значення в діяльності органів публічного управління та адміністрування. Своєчасне прийняття ефективного рішення для органу влади є передумовою забезпечення ефективного здійснення їм своїх функцій. Тому, становлення державності в Україні вимагає якісного удосконалення системи публічного управління та адміністрування. А результативність роботи системи публічного управління визначається її здатністю своєчасно розробляти, приймати та реалізовувати якісні державно-управлінські рішення.

Уся діяльність органів публічного управління та адміністрування зводиться до своєчасного виявлення проблем, аналізу ситуації, визначення пріоритетів, розробки та прийняття управлінських рішень, організації їх виконання та аналізу наслідків. Як відомо, розробка та прийняття управлінських рішень здійснюється в багатьох сферах людської діяльності що об'єднує зміст терміну «прийняття управлінського рішення» та алгоритм дії при його формуванні. Водночас, кожна сфера діяльності визначає свої власні особливості та умови прийняття управлінських рішень. У сфері публічного управління та адміністрування прийняття рішень має певні особливості через їх велику значимість внаслідок значного впливу на діяльність органів влади, суб'єктів підприємницької діяльності та населення в цілому. В публічному управлінні метою управлінського рішення, як і в будь-якій сфері діяльності, є забезпечення регулюючого впливу на об'єкт управління для досягнення відповідної мети. Саме через те, що від якості управлінських рішень залежить досягнення мети діяльності організації чи установи їх формування та вибір повинні відбуватися на основі наукового підходу [5].

В науковій літературі виділяють різні трактування сутності категорії «управлінське рішення» у сфері публічного управління та адміністрування. Визначається, що управлінське рішення в системі публічного управління – це результат конкретної управлінської діяльності фахівців. Прийняття рішень є основою публічного управління.

Так, І. І. Яремко вважає, що управлінське рішення являє собою соціальний акт, підготовлений на основі аналізу альтернатив і прийнятої у встановленому порядку оцінки, що має директивне значення, який містить постановку цілей і обґрунтування засобів їх реалізації та організовує практичну діяльність суб'єктів і об'єктів управління, спрямовану на досягнення намічених цілей [6, с. 58]. В. І. Лобунець доводить, що управлінське рішення в системі публічного управління є цілеспрямованим і обґрунтованим публічними органами впливом на суспільство, який виявляє владні інтереси держави, має офіційно виражений характер і форму, відображається та закріплюється державними нормативно-правовими документами, прийнятими органами публічної влади або посадовими особами в межах отриманих повноважень [7, с. 76–77]. К. Л. Бугайчук розуміє управлінські рішення (державні рішення) як всі управлінські рішення, які приймаються вищими та центральними органами державної влади з метою визначення та реалізації державних цілей,

стратегій їх досягнення, основних функцій державної політики, а також вирішення питань державного рівня [8, с. 131]. На думку В. С. Адамовської та Г. М. Красної, управлінське рішення – це вид діяльності суб'єкта управління, що формується на принципі синергетики, яка містить сучасні моделі, ґрунтується на факторах і функціях управління з урахуванням управлінського циклу відповідно до діяльності об'єкта управління [9, с. 6]. Н. О. Брюшкова, О. В. Ніколюк, О. Ф. Удовиця доводять, що рішення в публічному адмініструванні – це управлінське рішення, що приймається в органах державної влади з метою визначення і реалізації державних цілей, стратегій, політики, функцій держави, вирішення інших проблем державного рівня [5].

І. В. Сокирник та О. В. Гейдарова вважають, що управлінське рішення – це творчий процес вибору однієї або декількох альтернатив із множини можливих варіантів (планів) дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей. Тобто рішення у сфері управління являє собою процес, який реалізується суб'єктом управління та визначає дії, спрямовані на вирішення поставленого завдання у фактичній чи запроєктованій ситуації. Таке рішення в широкому значенні розглядається як акт реалізації влади з вибором способу дій у конкретній ситуації [10, с. 67].

На думку Т. І. Сергієнко управлінське рішення – це концентроване відображення процесу управління у вигляді команди, яка надходить від керуючої системи і є обов'язковою до виконання. Воно має безпосереднє відношення до діяльності менеджера, який керує іншими людьми, використовуючи всі свої здібності, вміння, знання та навички [11, с. 271].

Існують й інші трактування змісту поняття рішень у сфері публічного управління.

Безумовно підхід кожного автора до визначення сутності категорії «управлінське рішення» є дискусійним і не може повною мірою претендувати на виключну досконалість. Водночас, при всій розбіжності розуміння змісту управлінських рішень у публічній сфері усі автори погоджуються з їх особливою значущістю як інструменту реалізації влади органу управління, як важелю впливу на стан справ у суспільному та економічному розвитку. Таким чином, управлінське рішення в державній сфері можна визначити як вибір альтернативи суб'єктом публічного управління у рамках його повноважень і компетенції, що спрямований на досягнення цілей діяльності. Рішення в публічному адмініструванні є основою управлінської діяльності, інструментом реалізації влади і спрямовані на досягнення державних цілей, реалізацію планів, програм, стратегій, політики з метою забезпечення максимально повного виконання державою своїх функцій. Особливість рішень в державній сфері обумовлена загальними особливостями системи публічного управління та адміністрування, її масштабністю, складністю, чутливістю для населення та бізнесу і монополією на законодавчу владу та застосування примусу.

В публічній сфері на зміст і характер рішення значно впливають обставини в яких вони приймаються – політичні умови, міжнародна обстановка, економічний стан, рівень соціального напруження, рівень складності; ступінь відповідальності; місце даного рішення у складі єдиного управлінського процесу; наявність альтернатив; масштабність, наявність часу на аналіз ситуації для розробки та прийняття обґрунтованого рішення. Як наслідок, прийняті рішення мають різну владну силу. Одні з них приймаються на рівні вищих та центральних органів державної влади, спрямовуються на вирішення важливих проблем держави, інші ж є проміжними або допоміжними та приймаються на рівні відповідного суб'єкта управління в межах його компетенції [6, с. 59].

Рішення у сфері публічного управління та адміністрування поділяються за наступними критеріями, які, у свою чергу, є факторами, що впливають на прийняття та реалізацію управлінських рішень (рис. 1).

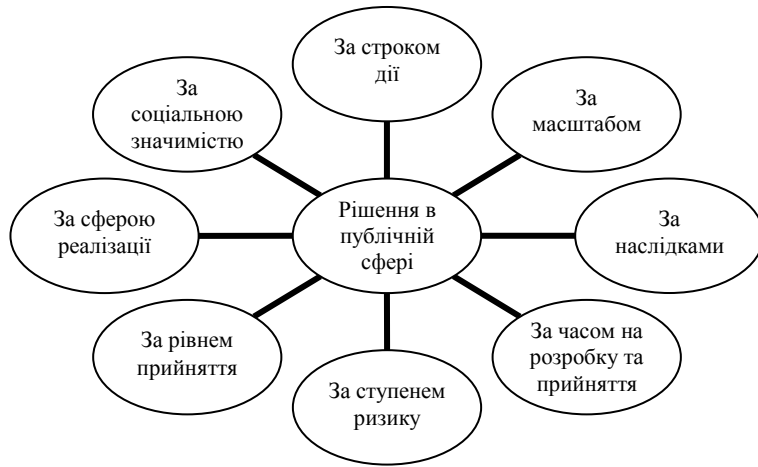

Рис. 1. Фактори впливу на управлінські рішення в публічній сфері
Джерело: розроблено автором

Як видно із рис. 1 кожен із зазначених факторів впливу на зміст та якість рішення в публічній сфері має важливе значення та за певних умов може стати визначальним. Тому система розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері публічного управління та адміністрування має бути максимально сконцентрована на усіх без винятку факторах. Така концентрація формує умови для забезпечення максимальної ефективності рішення, що стає особливо важливим в умовах воєнного стану та для швидкого повоєнного відновлення економіки України.

Особливе значення при прийнятті рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування має наявність часу для його розробки та прийняття. Так, в умовах, коли часу достатньо, рішення буде вироблятися обґрунтовано, із залученням відповідних фахівців для його відпрацювання, докладним аналізом умов та наслідків. Але, коли органи публічної влади змушені приймати рішення в умовах дефіциту часу, тут своєчасність прийняття рішення буде важливішою за його детальне відпрацювання. Тобто, своєчасно прийняте рішення та його доведення до виконавців в умовах дефіциту часу, яке не несе системних порушень, навіть з певними помилками та прорахунками буде набагато результативнішим ніж рішення, що прийняте із запізненням. Наявні помилки та прорахунки можуть бути скореговані в процесі виконання рішення.

В публічній сфері процес розробки і прийняття рішення як інструменту реалізації влади завжди передбачає виконання певних процедур. Так, спочатку безпосередньо розробниками, або із залученням відповідних фахівців здійснюється аналіз ситуації та обґрунтування можливих альтернативних рішень. В подальшому розробляються сценарії розвитку ситуації. За потреби здійснюється експертне оцінювання основних варіантів управлінських впливів. Після цього визначаються етап ухвалення управлінського рішення, його юридичного оформлення (підписання

наказів, розпоряджень, проходження процедури реєстрації, попереднього обговорення, голосування, тощо) та етап реалізації управлінського рішення. Питання організаційного забезпечення прийняття і реалізації управлінських рішень найбільш докладно проаналізовані в роботах В. Авер'янова, В. Вагіна, В. Василенка, В. Волович, В. Голофаста, Г. Доброва, Л. Євланова, М. Картавцевої, В. Марущака, Д. Поспелова, М. Слонова та ін.

Так, на думку О. С. Ковриги [3, с. 60], модель раціонального ухвалення рішень у найбільш узагальненому вигляді містить такі блоки: підготовку до розроблення управлінського рішення; розроблення цього рішення та його ухвалення.

Розглядаючи прийняття рішень як процес, науковці Н. О. Брюшкова, О. В. Ніколюк, О. Ф. Удовича виділяють наступні основні етапи [5]: наявність ситуації, яка потребує вирішення, збір та аналіз інформації щодо наявної проблеми; виявлення та оцінювання альтернатив, закладених у розроблених методах управління; прийняття управлінського рішення (узаконолення альтернативи); реалізація управлінського рішення та оцінювання результатів; контроль за виконанням рішення, що дозволяє виявити відхилення та встановити зворотний зв'язок між керуючою та керованою підсистемами.

І. І. Яремко зазначає, що розробка та прийняття управлінських рішень в системі публічного управління має наступні складові: вироблення і постановку цілей; вивчення проблеми на основі отриманої інформації; вибір і обґрунтування критеріїв результативності і можливих наслідків прийнятого рішення; прорахування всіх можливих варіантів рішення проблеми; прийняття рішення та його конкретизація [6, с. 60].

Н. С. Артамонова та О. О. Олейнікова у процесі прийняття рішень виділяють наступні чотири етапи [12, с. 229]: виникнення проблеми; формулювання і аналіз проблеми; прийняття рішень; реалізація рішень.

С. С. Свірідова та Г. О. Кириленко наголошують, що прийняття управлінських рішень являє собою процес свідомого вибору із переліку альтернатив певного варіанту дій, які найшвидше сприяють досягненню в майбутньому бажаного стану організації [13, с. 96].

Як видно, розробка та прийняття управлінських рішень як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування – це складний, важливий та багатогранний процес, від якого залежить ефективність діяльності органів влади в цілому та забезпечення добробуту населення.

Враховуючи вищезазначене, можна окреслити певний алгоритм дій суб'єкту управління з прийняття та реалізації рішень як інструменту реалізації влади в публічному управлінні:

- усвідомлення проблеми, що виникла, її масштабів та значущості;
- визначення цілей та розстановка пріоритетів між ними;
- аналіз ситуації, умов прийняття рішення та його управлінського впливу;
- розрахунок часу на розробку та реалізацію рішення;
- формулювання мети, кінцевих результатів та визначення альтернатив управлінського впливу (розробка сценаріїв розвитку ситуації);
- розробка та прийняття рішення, його юридичне оформлення і організація матеріального (фінансового) забезпечення;
- доведення рішення до виконавців, визначення сфер відповідальності та організація його виконання;

- контроль за виконанням рішення;
- оцінка наслідків реалізації управлінського рішення та визначення напрямку подальших дій.

Після того, як суб'єкт публічного управління остаточно визначився з рішенням і через певні процедури надав йому легітимний, юридично оформлений вигляд, на перший план висувається проблема забезпеченості адекватної оцінки результативності рішень. В теоретичних дослідженнях та повсякденній практиці публічного управління та адміністрування при оцінюванні управлінської діяльності виділяють категорії «результативність» та «ефективність». Результативність розуміється як досягнення мети публічного управління, ефективність же трактується як повнота досягнення конкретної мети за мінімальних витрат ресурсів і управлінської енергії в оптимальний термін з урахуванням обставин зовнішнього та внутрішнього характеру. Як видно, під результативністю в публічному управлінні та адмініструванні розуміється певний результат, а ефективність трактується як результат зіставлений з витратами в діяльності суб'єкту, який приймає рішення для досягнення даної мети. Безумовно, зазначений підхід науковців до визначення сутності понять «результативність» та «продуктивність» є раціональним, з ним можна погодитися через те, що він точніше відображає сутність цих явищ. До кінця XIX століття терміни результативність (effectiveness) та продуктивність (efficiency) вживалися практично як синоніми, тому у перекладах з англійської поняття effectiveness та efficiency найчастіше перекладаються як тотожні поняття, а саме як – ефективність, продуктивність, результативність, або успішність [11, с. 387].

Результативність рішення як інструмент реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування визначається тими заходами, які розробляє та реалізує орган державного управління. Серед таких складових – програми і плани, що розробляються, строки що визначаються для досягнення цілей, склад залучених учасників для реалізації програм, обсяг фінансових, матеріальних та людських ресурсів. Крім того, важливо як саме суб'єктом влади реалізуються сплановані заходи – своєчасність, повнота, масштабність, якість виконання. У результаті створюється система, успішність функціонування якої в сфері публічного управління та адміністрування визначається тим, щоб об'єктом управління під час його діяльності виконувалися лише тільки правильні справи, при цьому ці справи мають робитися правильно (в правильний спосіб) та економно (з мінімальними витратами) [11, с. 388].

В Україні відпрацьовано певний порядок проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців та визначення результативності їхньої діяльності. Така діяльність врегульована Постановою Кабінету Міністрів України № 640 від 23 серпня 2017 р. «Про затвердження Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців», яка нині чинна в редакції від 04.10.2022 р. [14]. Оцінка діяльності державних службовців здійснюється за ключовими показниками результативності, ефективності та якості службової діяльності державного службовця.

Висновки і перспективи подальших розробок. За підсумками проведеного дослідження можна дійти наступних висновків. Особливість рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління визначається тим, що рішення у цій сфері більш масштабні, різноманітні, спрямовані на вирішення загальносуспільних проблем, приймаються в умовах монопольного права регулювання суспільних відносин, можливості органів влади застосувати примус, а

також приймаються у політизованому середовищі. Усе зазначене накладає свій особливий відбиток та додатково ускладнює процес прийняття рішення у сфері публічного управління та адміністрування, вимагає особливої відповідальності суб'єктів їх розробки та прийняття через велике соціальне значення. Для оцінки рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адмініструванні виділяють три групи показників результативності: показники кінцевих результатів, безпосередніх результатів та показники використання ресурсів. Безумовно, що загальним інтегрованим показником ефективності функціонування суб'єкта публічного управління та адміністрування є рівень довіри населення до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, на що і мають бути спрямовані усі їх рішення. Гострота та значимість окреслених проблем – значення рішення як інструменту реалізації влади в системі публічного управління та адміністрування значно посилюється в умовах воєнного стану, коли істотно змінюється правовий статус та повноваження державних службовців та органів влади.

Подальші розробки на шляху розвитку сучасного державотворення в Україні мають враховувати істотне зростання значимості рішень в публічному управлінні та адмініструванні для забезпечення повоєнного розвитку територій. Особливо така значимість посилюється в сучасних умовах, коли наша держава та суспільство переживають важкі часи і змушені діяти в умовах воєнного стану. Як наслідок, особливої уваги в подальших розробках потребують питання удосконалення системи прийняття та реалізації управлінських рішень. В таких умовах вітчизняна та зарубіжна управлінська практика потребують застосування нових, нестандартних підходів до системи публічного управління та адміністрування, в якій важливіша роль належить якості управлінських рішень.

Література

1. Карпенко Ю. В., Кобзар А. С. Основні підходи до визначення сутності поняття «управлінське рішення». *Науковий вісник Одеського національного економічного університету* : зб. наук. праць. 2021. № 11-12 (288-289). С. 147–153. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2021-11-12-288-289-147-153>.
2. Найдюк С. В. Сутність процесу прийняття управлінських рішень у державному управлінні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 9 (23). С. 12–19. URL: <http://surl.li/dwini> (дата звернення: 25.01.2024).
3. Коврига О. С. Процес прийняття управлінських рішень у публічному управлінні. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Серія : державне управління. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 67–72. URL: <http://surl.li/fkucu> (дата звернення: 17.01.2024).
4. Наливайко Л., Симоненко Т. *Методи прийняття управлінських рішень* : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 67 с. URL: <http://surl.li/dxidd> (дата звернення: 11.01.2024).
5. Брюшкова Н. О., Ніколюк О. В., Удовиця О. Ф. Особливості прийняття управлінських рішень в публічному управлінні. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2020. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.3.39>.
6. Яремко І. І. Особливості прийняття та реалізації управлінських рішень в системі публічного управління. *Грааль науки*. 2021. № 7. С. 57–61. URL: <http://surl.li/pjnkd> (дата звернення: 16.01.2024).
7. Лобунець В. І. Особливості прийняття управлінського рішення в публічному адмініструванні. *Аграрна освіта та наука : досягнення, роль, фактори росту. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку, підприємництва та торгівлі, публічного управління в Україні та світі* : матеріали Міжнар. наук.-практ.

- конф. Білоцерківський НАУ, 31 жовтня 2019 р. Біла Церква, 2019. С. 75–77. URL: <http://surl.li/rxnpas> (дата звернення: 29.01.2024).
8. Бугайчук К. Л. Поняття, ознаки та класифікація управлінських рішень, що приймаються в процесі публічного адміністрування в органах національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 130–136. URL: <http://surl.li/rxop1> (дата звернення: 27.01.2024).
 9. Адамовська В. С., Краснова Г. М. Управлінські рішення в умовах публічного управління та адміністрування. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2018. Вип. 7. С. 5–9.
 10. Сокирник І. В., Гейдарова О. В. Методи прийняття управлінських рішень у публічній сфері. *Проблеми публічного управління та адміністрування на регіональному рівні* : матеріали І Міжрегіон. наук.-практ. конф. ТНТУ, 2019. С. 67–68. URL: <http://surl.li/pjmzf> (дата звернення: 29.01.2024).
 11. *Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства : вітчизняний і зарубіжний досвід* : монографія / За заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене. Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя : ЗДІА, 2017. 602 с. URL: <http://surl.li/dwakb> (дата звернення: 27.01.2024).
 12. Артамонова Н. С., Олейнікова О. О. Прийняття управлінських рішень в системі публічного адміністрування та адміністрування бізнес-структур. *Економіка : реалії часу*. 2012. № 3-4 (4-5). С. 228–232. URL: <http://surl.li/rxojz> (дата звернення: 24.01.2024).
 13. Свірідова С. С., Кириленко Г. О. Види управлінських рішень в публічному управлінні *Актуальні проблеми теорії та практики менеджменту* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 27 травня 2022 р. Одеса : ДУ «Одеська політехніка», 2022. 165 с. URL: <http://surl.li/pzbeu> (дата звернення: 30.01.2024).
 14. *Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців* : Постанова Кабінету Міністрів України № 640 від 23.08.2017 р. Редакція від 05.09.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-п#n11> (дата звернення: 29.01.2024).

References

1. Karpenko, Yu. V., & Kobzar, A. S. (2021). Basic approaches to determining the essence of the «management decision» concept [Osnovni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «upravlinske rishennia»], *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, No. 11-12 (288-289), s. 147–153. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2021-11-12-288-289-147-153> [in Ukrainian]
2. Naidiuk, S. V. (2015). The essence of the managerial decisions making process in the state administration [Sutnist protsesu pryiniattia upravlinskykh rishen u derzhavnomu upravlinni], *Aspekty publichnoho upravlinnia*, No. 9 (23), s. 12–19. Retrieved from: <http://surl.li/dwini> [in Ukrainian]
3. Kovryha, O. S. (2019). The process of managerial decisions making in public administration [Protse pryiniattia upravlinskykh rishen u publichnomu upravlinni], *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, Seriia: derzhavne upravlinnia, T. 30 (69), No. 4, s. 67–72. Retrieved from: <http://surl.li/fkyucu> [in Ukrainian]
4. Nalyvaiko, L., & Symonenko T. (2019). *Management decision-making methods* [Metody pryiniattia upravlinskykh rishen], Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, Dnipro, 67 s. Retrieved from: <http://surl.li/dxidd> [in Ukrainian]
5. Briushkova, N. O., Nikoliuk, O. V., & Udovytisia, O. F. (2020). Peculiarities of managerial decisions making in public administration [Osoblyvosti pryiniattia upravlinskykh rishen v publichnomu upravlinni], *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.3.39> [in Ukrainian]

6. Yaremko, I. I. (2021). Peculiarities of making and implementing management decisions in the public administration system [Osoblyvosti pryiniattia ta realizatsii upravlinskykh rishen v systemi publichnoho upravlinnia], *Hraal nauky*, No. 7, s. 57–61. Retrieved from: <http://surl.li/pjnkcd> [in Ukrainian]
7. Lobunets, V. I. (2019). Peculiarities of managerial decision-making in public administration [Osoblyvosti pryiniattia upravlinskoho rishennia v publichnomu administruvanni], *Ahrarna osvita ta nauka: dosiahnennia, rol, faktory rostu. Stratehichni priorytety rozvytku ekonomiky, finansiv, obliku, pidpriemnytstva ta torhivli, publichnoho upravlinnia v Ukraini ta sviti: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Bilotserkivskiyi NAU*, 31 zhovtnia 2019 r., Bila Tserkva, s. 75–77. Retrieved from: <http://surl.li/pxnac> [in Ukrainian]
8. Buhaichuk, K. L. (2019). Concepts, signs and classification of management decisions made in the process of public administration in the bodies of the National Police of Ukraine [Poniattia, oznaky ta klasyfikatsiia upravlinskykh rishen, shcho pryimaiutsia v protsesi publichnoho administruvannia v orhanakh natsionalnoi politsii Ukrainy], *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, Vyp. 1, T. 1, s. 130–136. Retrieved from: <http://surl.li/pxopl> [in Ukrainian]
9. Adamovska, V. S., & Krasnova, H. M. (2018). Management decisions in the conditions of public management and administration [Upravlinski rishennia v umovakh publichnoho upravlinnia ta administruvannia], *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, Vyp. 7, s. 5–9 [in Ukrainian]
10. Sokyrnyk, I. V., & Heidarova, O. V. (2019). Methods of making managerial decisions in the public sphere [Metody pryiniattia upravlinskykh rishen u publichnii sferi], *Problemy publichnoho upravlinnia ta administruvannia na rehionalnomu rivni: materialy I mizhrehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, TNTU*, s. 67–68. Retrieved from: <http://surl.li/pjmzf> [in Ukrainian]
11. Chernova, S., Voronkova, V., Banakh, V., Sosnin, O. et al. (2017). *Public management and administration in the conditions of the information society: domestic and foreign experience: monograph* (2017) [Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid: monohrafiia; za red. S. Chernova, V. Voronkovi, V. Banakha, O. Sosnina ta in.], Zaporizka derzhavna inzhenerna akademiia, Zaporizhzhia, 602 s. Retrieved from: <http://surl.li/dwakb> [in Ukrainian]
12. Artamonova, N. S., & Oleinikova, O. O. (2012). Managerial decisions making in the system of public administration and business structures administration [Pryiniattia upravlinskykh rishen v systemi publichnoho administruvannia ta administruvannia biznes-struktur], *Ekonomika: realii chasu*, No. 3-4 (4-5), s. 228–232. Retrieved from: <http://surl.li/pxojz> [in Ukrainian]
13. Sviridova, S. S., & Kyrylenko, H. O. (2022). Types of management decisions in public administration [Vydy upravlinskykh rishen v publichnomu upravlinni], *Aktualni problemy teorii ta praktyky menedzhmentu: materialy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Odesa, 27 travnia 2022, Derzhavnyi universytet «Odeska politehnika»*, Odesa, 165 s. Retrieved from: <http://surl.li/pzbeu> [in Ukrainian]
14. *On the approval of the Procedure for evaluating the results of official activities of civil servants*: Law of Ukraine, No. 640, 23.08.2017 [Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsiniuvannia rezultativ sluzhbovoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 640, 23.08.2017]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-#n11> [in Ukrainian]

УДК 352.075:004(477)

Оксана Володимирівна ОРЛИК

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: orox@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

Ольга Геннадіївна ЄСІНА

старший викладач кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: esinaog@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4190-9571>

РОЗВИТОК ЗАСОБІВ ЕЛЕКТРОННОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

Орлик, О. В., Єсіна, О. Г. Розвиток засобів електронної ідентифікації в системі електронного урядування України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 143–154.

Анотація. У статті досліджено сучасні тенденції впровадження та розвитку засобів електронної ідентифікації в системі електронного урядування України. Об'єктом дослідження є засоби електронної ідентифікації. Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку засобів електронної ідентифікації, визначення заходів для подальшого якісного забезпечення електронної ідентифікації при наданні державних електронних послуг. В процесі дослідження використовувалися такі методи: аналітико-монографічний – при вивченні літературних джерел за темою дослідження; аналізу та синтезу – для узагальнення статистичних даних щодо тенденцій розвитку процесів цифровізації та електронної ідентифікації; системного аналізу, абстрагування, логічних узагальнень – при визначенні характерних особливостей процесу, що досліджується; абстрактно-логічний – для формування висновків. Дослідження показало, що українці активно користуються інтернетом та державними електронними послугами. Це спонукає уряд країни активніше здійснювати заходи, спрямовані на розвиток електронної ідентифікації та автентифікації. Серед українців найпопулярніший вебресурс із державними послугами – застосунок та портал «Дія». При цьому виявлено помітний цифровий розрив у користуванні електронними державними послугами: зі зниженням віку українців зростає частота користування онлайн-сервісами та навпаки – з підвищенням їх віку частота користування такими сервісами знижується. Проведено аналітичний огляд нововведень у сфері електронної ідентифікації. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що впровадження сучасних засобів та схем електронної ідентифікації забезпечить зручну та безпечну автентифікацію при наданні державних електронних послуг, а також дасть змогу українцям користуватися не тільки ними, а й європейськими електронними послугами. Запропоновано низку додаткових заходів для подальшого розвитку електронної ідентифікації в Україні, зокрема: розширення доступності засобів електронної ідентифікації; покращення рівня безпеки таких засобів; спрощення процедури ідентифікації; контроль якості надання державних електронних послуг.

Ключові слова: електронне урядування; електронні послуги; електронна ідентифікація; засоби електронної ідентифікації; схеми електронної ідентифікації.

Oksana ORLYK

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technology, Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: orox@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1235-7838>

Olha YESINA

Senior Lecturer, Department of Economic Cybernetics and Information Technology,
Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: esinaog@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4190-9571>

DEVELOPMENT OF ELECTRONIC IDENTIFICATION TOOLS IN THE ELECTRONIC GOVERNMENT SYSTEM OF UKRAINE

Orlyk, O., & Yesina, O. (2024). Development of electronic identification tools in the electronic government system of Ukraine [Rozvytok zasobiv elektronnoi identyfikatsii v systemi elektronnoho uriaduvannia Ukrainy], *Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 143–154.

Abstract. The article investigates modern trends in the implementation and development of electronic identification tools in the electronic government system of Ukraine. The subject of the research is electronic identification tools. The goal of the article is to study the current state of development of electronic identification tools, to identify measures for further quality assurance of electronic identification in the provision of governmental electronic services. During the research, the following methods were used: analytical-monographic method – used in studying literary sources on the research topic; analysis and synthesis – employed to summarize statistical data regarding the trends in the development of digitization processes and electronic identification; systematic analysis, abstraction, logical generalizations – used in determining the characteristic features of the investigated process; abstract-logical method – utilized for forming conclusions. The research has shown that Ukrainians actively use the internet and governmental electronic services. This prompts the government of the country to take more active measures aimed at the development of electronic identification and authentication. The most popular online resource for governmental services is the application and portal «Diia» among Ukrainians. At the same time, a noticeable digital gap in the use of electronic governmental services has been identified: as the age of Ukrainians decreases, the frequency of using online services increases, and to the contrary – with an increase in their age, the frequency of using such services decreases. An analytical overview of innovations in the field of electronic identification has been conducted. Based on the carried-out research, the conclusion has been drawn that the implementation of modern tools and schemes of electronic identification will ensure convenient and secure authentication when providing state electronic services. It will also enable Ukrainians to not only use their national electronic services but also European electronic services. A series of additional measures have been proposed for the further development of electronic identification in Ukraine, including: expanding the accessibility of electronic identification tools; improving the security level of electronic identification tools; simplifying the identification process; ensuring quality control in the provision of governmental electronic services.

Keywords: e-governance; electronic services; electronic identification; electronic identification tools; electronic identification schemes.

JEL classification: H700; L860

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.143-154](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.143-154)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах розвитку цифрового суспільства серед пріоритетних напрямків інноваційної діяльності в Україні лідируючу позицію посідають процеси цифровізації економіки, що характеризуються подальшим розвитком державних електронних послуг, розширенням й удосконаленням системи публічних електронних реєстрів, поширенням цифровізації на сферу регулювання трудових відносин та ін. У цих умовах виникає необхідність якісного

забезпечення електронної ідентифікації та автентифікації учасників електронної взаємодії на основі сучасних інформаційно-цифрових технологій. Саме розвиток засобів електронної ідентифікації в системі електронного урядування покликаний вирішити цю проблему, що підтверджує важливість представленого дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Вивченню питань стосовно різних цивільно-правових засобів електронної ідентифікації громадян та суб'єктів підприємництва присвячено праці багатьох науковців, серед яких: І. О. Шумак, О. В. Царик [1], К. Р. Резворович [2], О. Федорук [3], В. Ю. Воловщиков, В. Ф. Шапо, Є. Л. Батурін [4], М. З. Вовк [5], Т. П. Єгорова-Луценко [6] та ін.

Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що питання впровадження сучасних засобів та схем електронної ідентифікації в Україні із забезпеченням високого рівня гарантій електронної ідентифікації, потребують подальших досліджень з урахуванням нових тенденцій розвитку та характерних особливостей цього процесу. Це зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність питань розвитку засобів електронної ідентифікації в країні обумовлена зростаючими масштабами користування інтернетом та державними послугами населенням країни. Незважаючи на наукові доробки з даної тематики, проблема впровадження електронного урядування, зокрема – засобів електронної ідентифікації при наданні державних електронних послуг в Україні, як і раніше, є актуальною. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне провести аналіз сучасного стану впровадження та розвитку засобів електронної ідентифікації в системі електронного урядування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану розвитку засобів електронної ідентифікації в Україні, проведення аналітичного огляду нововведень у сфері електронної ідентифікації, визначення додаткових заходів, яких необхідно вжити для подальшого розвитку електронної ідентифікації в системі електронного урядування країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками у всьому світі отримали швидкий розвиток нові інформаційно-цифрові технології. Це, у свою чергу, сприяло розвитку такої форми взаємодії між владою та споживачем державних послуг – електронного урядування. Його впровадження дає можливість забезпечити відкритість та прозорість діяльності органів державного управління та органів місцевого самоврядування, економію часу та матеріальних ресурсів, підвищення рівня і якості надання державних послуг споживачам.

Переважає більшість українців користується інтернетом, хоча війна й внесла корективи в їх життя. За даними звіту «Digital 2023: Ukraine» [7], на січень 2023 р. кількість інтернет-користувачів в Україні становила 28,57 млн. осіб (79,2% загального населення), соцмережами користуються 26,7 млн. (74,0% загального населення), а мобільних зв'язків зафіксовано 55,88 млн. (154,9% загального населення).

Українці почали частіше користуватися інтернетом. Кількість українців, які щодня бували онлайн, протягом 2023 р. зросла із 72% до 80%, що більше ніж на 10% порівняно з 2021 р. 11% українців користувалися інтернетом нерегулярно, а 9% – взагалі не користувалися інтернетом протягом 2023 р. При цьому з 2021 р. частка таких людей зменшилася на 5% [8]. Тому, уряд країни все активніше використовує у своїй діяльності сучасні інформаційно-комунікаційні технології, враховуючи тенденції до активного використання населенням мережі «Інтернет».

Електронне урядування відноситься до використання інформаційних і комунікаційних технологій для державних послуг і функцій. У зв'язку з постійно

зростаючою кількістю користувачів інтернету і безперервним зростанням використання інтернету у всьому світі, ця технологічна форма управління стала практично незамінною в останні роки: в усьому світі уряди відкривають свої представництва в інтернеті, запускають цифрові послуги та використання е-урядування як частини цифрової трансформації повсякденного життя. Україна також безпосередньо задіяна в цьому процесі.

В умовах цифровізації економіки переведення державних послуг в електронний формат надає можливість отримати будь-яку послугу з будь-якого місця, де є підключення до інтернету. При цьому, досягнення мети впровадження е-послуг повинно базуватися на таких принципах: орієнтація на споживача; доступність; безпека та захист персональних даних; дебіюрократизація та адміністративне спрощення; прозорість; збереження електронної інформації; відкритість та повторне використання; технологічна нейтральність; ефективність і результативність.

В останні роки присутність державних онлайн-сервісів стає все більш поширеним явищем в країні. Зокрема, протягом двох останніх років серед дорослого населення (18–70 років) спостерігається приріст користувачів електронними сервісами на 4% [9]. Система надання державних послуг в країні успішно розвивається. Переважно це відбувалося й продовжує відбуватися за рахунок розширення списку онлайн-послуг, що надаються, та через поширення користування населенням порталом і мобільним застосунком «Дія». Дослідження за 2023 р. [8] показало, що українці активно користуються державними електронними послугами та в середньому користуються більшою кількістю цифрових сервісів, що свідчить про їх корисність та важливість у різних аспектах життя українців. 64% громадян у 2023 р. отримували державні сервіси онлайн, причому більшість з них – у застосунку чи на порталі «Дія».

Засоби електронної ідентифікації – це технології, що дозволяють ідентифікувати особу в електронній формі. В Україні такі засоби є надзвичайно важливими для забезпечення електронної безпеки та розвитку електронного урядування. Засоби електронної ідентифікації є необхідними для багатьох процесів, таких як електронна торгівля, банківські операції тощо. Електронна ідентифікація є важливою для створення безпеки при наданні державних електронних послуг та захисту персональних даних користувача, оскільки війна посилює виклики, пов'язані з інформаційною безпекою й цифровою гігієною.

Так, згідно з [10] у 2022 р. збитки від шахрайства в інтернеті зросли на 96% порівняно з 2021 р. При цьому збитки українців становили 1 млрд. грн., а середня сума однієї шахрайської операції зросла на 49% – до 7900 грн. Згідно з [9] у 2023 р. 60% дорослого населення віком 18–70 років мали хоча б один випадок порушення безпеки даних протягом 12 місяців, що на 14% більше, ніж у 2021 р. Підлітки піддаються кіберзлочинам ще частіше – 80% заявляють про порушення безпеки їхніх даних в інтернеті. Тому надання державних електронних послуг населенню вимагає підвищення безпеки, що можна досягти шляхом зручної та безпечної електронної ідентифікації.

Аналіз показав, що в останні роки було здійснено низку заходів, спрямованих на розвиток електронної ідентифікації в Україні.

Електронна ідентифікація відкриває багато можливостей та переміщує спілкування громадянина з державою в цифровий формат [11].

Згідно із Законом України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [12]: «електронна ідентифікація – процес використання

ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну, юридичну особу або уповноваженого представника юридичної особи»; «засіб електронної ідентифікації – матеріальний та/або нематеріальний об'єкт, який містить ідентифікаційні дані особи і використовується для автентифікації особи в інформаційно-комунікаційних системах».

За допомогою електронних послуг громадяни та бізнес можуть здійснювати різноманітні операції, такі як отримання документів, звернення до державних органів, реєстрація бізнесу та ін. Електронні послуги дозволяють вирішувати ці завдання без потреби фізично відвідувати державні установи, зменшуючи час та витрати на отримання послуг. Окрім того, електронні послуги допомагають забезпечити прозорість та відкритість процесу надання послуг, оскільки інформація про процедури та вимоги до документів знаходиться у відкритому доступі для всіх користувачів. Це дозволяє забезпечити високий рівень якості послуг та запобігти корупційним проявам у процесі їх надання.

В Україні державні послуги можна отримати через портал «Дія: Державні послуги онлайн» (<https://www.diia.gov.ua>). Цей портал є централізованою електронною платформою та забезпечує онлайн доступ до низки адміністративних та інших послуг. Станом на січень 2024 р. портал надає доступ до 107 державних послуг.

Крім того, окремі міністерства та відомства також надають свої власні електронні сервіси та портали для отримання державних послуг. Наприклад: Державна міграційна служба України має свій власний портал для надання послуг у сфері міграції (<https://dmsu.gov.ua>); Міністерство внутрішніх справ України надає електронні послуги на своєму порталі (<https://mvs.gov.ua>); Портал електронних сервісів Мінекономіки (<https://my.gov.ua>) тощо.

Згідно з [8] найпопулярніший вебресурс із державними послугами серед українців – це застосунок та портал «Дія». З 2020 р. кількість користувачів порталу та застосунку зросла з 13% до 51% на початок жовтня 2023 р. Спостерігається помітний цифровий розрив у користуванні електронними державними послугами серед різних вікових категорій населення. Так, у 2023-му користувалися принаймні однією такою послугою 89% українців віком 18–29 років, 35% людей старшого віку та лише 30% – віком 70 років та більше [9]. Отже, бачимо, що зі зниженням віку українців зростає частота користування онлайн-сервісами та навпаки – з підвищенням віку українців частота користування такими сервісами знижується. Тобто, до системи надання публічних електронних послуг активніше залучаються молодші вікові групи населення.

Кількість користувачів мобільним застосунком «Дія» складає вже понад 20 млн. осіб. На сьогодні в застосунку представлено понад 30 електронних послуг та 14 цифрових документів [13]. Пройти автентифікацію в застосунку «Дія» можна з використанням BankID та технології NFC. Кожен, у кого є ID-картка чи біометричний закордонний паспорт, може авторизуватися в «Дії» за допомогою NFC-чипу. BankID є найбільш простим способом автентифікації, адже вимагає від користувача лише введення логіну (інколи номеру телефону) та паролю, а використання технології NFC передбачає також проходження процедури розпізнавання обличчя PhotoID [11].

Україна має розвинену систему електронної ідентифікації, яка використовується для гарантування безпеки та взаємодії між користувачами та державними органами. Так, в Україні існує інтегрована система електронної ідентифікації ID.GOV.UA (ICEI). Система була створена для гарантування безпеки та взаємодії між

користувачами та державними органами при отриманні електронних послуг, а також зменшує витрати на отримання електронних послуг. Клієнтами цієї платформи є власники інформаційних систем, надавачі електронних довірчих послуг та постачальники послуг електронної ідентифікації. ІСЕІ дозволяє зручно та безпечно пройти електронну ідентифікацію за допомогою електронного підпису, Дія.Підпису та BankID НБУ.

Дія.Підпис («Дія ID») є кваліфікованим електронним підписом, який дозволяє зручно підписувати документи, отримувати послуги у застосунку та на порталі «Дія», а також авторизуватися у різних застосунках та на державних порталах.

Система BankID Національного банку є державною системою ідентифікації, яка дає можливість передавати персональні дані користувачів від банку, де їм належить рахунок, до суб'єкта, який надає користувачу послугу, дистанційно. Ця система дозволяє громадянам безпечно та зручно отримувати доступ до онлайн послуг, які надаються державними установами, банками, небанківськими фінансовими установами та комерційними організаціями [14].

Результати роботи Системи BankID НБУ за три останні роки представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати діяльності Системи BankID НБУ у 2023 р.

Показники	Роки			2022 р. до 2021 р.		2023 р. до 2022 р.	
	2021	2022	2023	+, -	%	+, -	%
Кількість успішних ідентифікацій, млн. шт.	30,2	32,8	42,9	2,6	108,6	10,1	130,8
Кількість учасників системи	131	137	135	6	104,6	-2	98,5
у т.ч. за абонентами системи:							
банки-ідентифікатори	39	41	38	2	105,1	-3	92,7
абоненти – надавачі послуг	92	96	97	4	104,3	1	101,0
Підключено нових учасників	67	19	21	-48	28,4	2	110,5
у т.ч. за абонентами системи:							
банки-ідентифікатори	13	6	0	-7	46,2	-6	0
абоненти – надавачі послуг	54	13	21	-41	24,1	8	161,5

Джерело: розроблено авторами за даними [15; 16; 17]

Як бачимо із наведених даних, кількість успішних запитів в системі щороку зростає. При цьому, якщо у 2022 р. збільшення відбулося на 8,6% порівняно з 2021 р., то вже у 2023 р. – на 30,8%, порівняно з 2022 р. Кількість учасників системи коливається від 131 у 2021 р. до 137 у 2022 р., а у 2023 р. їх кількість становила 135. Серед постійних учасників Системи BankID НБУ переважають абоненти – надавачі послуг. У 2023 р. їх частка становила 71,9%. Протягом періоду, що аналізується, відбувалося підключення нових учасників до системи, причому найбільш активно у 2021 р. – 67 абонентів, тобто на початку розвитку системи. У 2022 р. було підключено всього 19 нових абонентів, що на 71,6% менше, порівняно з 2021 р., а у 2023 р. кількість нових абонентів становила 21, що на 10,5% більше, порівняно з 2022 р.

У 2023 р. Система BankID НБУ була одним із основних інструментів автентифікації громадян у мобільному застосунку «Дія», а також стала у нагоді для громадян, які виїхали за кордон і потребували консульських послуг.

Для посилення захисту та мінімізації ризиків доступу до ідентифікаційних даних користувачів, з 1 березня 2024 р. набувають чинності оновлені вимоги до здійснення банками-ідентифікаторами Системи BankID НБУ багатофакторної автентифікації користувача [17]: «Використання двох або більше факторів автентифікації, кожен із яких має належати до різних категорій (знання, володіння, притаманність) та бути незалежними один від одного, унеможливить їх одночасну компрометацію».

Електронний підпис може зберігатися на змінному носії (наприклад, на звичайній флешці), у хмарному сховищі (SmartID), на спеціальному носії – токени, на ID картці (CardID) тощо.

SmartID – це засіб ідентифікації, який базується на використанні спеціальної програмної апаратури (так званої «розумної картки»), яка містить електронний підпис та інші цифрові дані, що дозволяють ідентифікувати особу в електронному середовищі.

Токен (захищений носій) – компактний пристрій у вигляді USB-флешки, призначений для забезпечення інформаційної безпеки користувача, віддаленого доступу до інформації та використовується для ідентифікації його власника.

CardID – це засіб електронної ідентифікації, який базується на електронному паспорті громадянина України (ID-картці), який містить електронний підпис та інші цифрові дані, які дозволяють ідентифікувати особу в електронному середовищі.

До недавнього часу мобільні оператори України пропонували Mobile ID – мобільний засіб ідентифікації, який дозволяє використовувати мобільний телефон як інструмент для отримання доступу до електронних послуг, а також для підтвердження транзакцій та електронного підпису. Проте, у 2021 р. три найбільші мобільні оператори України відмовилися від технології Mobile ID [18]. Так, з 1 листопада 2021 р. послуга Mobile ID від компанії Київстар закрилася у повному обсязі, користування нею для мобільної цифрової ідентифікації, а також підписання документів за допомогою КЕП Mobile ID стало недоступно. Оператор Vodafone Україна припинив підключати нових користувачів ще в лютому 2020 р., а з 31 травня 2021 р. відключив послугу Mobile ID для раніше підключених клієнтів. Що стосується Lifecell, то він припинив підключення нових користувачів цієї послуги. Надання послуги Mobile ID припинилося через визнання такої електронної ідентифікації недоцільною з комерційного погляду.

Закон України [19] пришвидшує інтеграцію України до Єдиного цифрового ринку ЄС та наближає положення національного законодавства до європейських вимог у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг.

Наразі в Україні проходить тестування Дія.Підпис-EU – це підпис, який відповідає регламенту eIDAS Європейського Союзу. Цей підпис можна використовувати для підписання документів та контрактів, які є дійсними як в Україні, так і в країнах ЄС. Дія.Підпис-EU відповідає стандартам ЄС і її можна використовувати як український кваліфікований підпис та удосконалений підпис в країнах ЄС. Україна стала першою країною, яка увійшла до спеціального списку TC AdES LOTL, який дозволяє використовувати український електронний підпис в ЄС як удосконалений підпис. Цей перелік містить інформацію про електронні підписи та печатки країн, які не є членами ЄС, і Україна увійшла до нього [20].

Щодо останніх нововведень, то згідно із Законом № 2801-IX [19], з 31 грудня 2023 р. кваліфіковані електронні підписи (КЕП) та удосконалені електронні підписи (УЕП) можуть використовуватися як для електронної взаємодії

(підписання документів, отримання державних та інших послуг), так і для електронної ідентифікації та автентифікації. При цьому для використання УЕП достатньо мати особистий ключ електронного підпису на звичайному файловому носії, наприклад, на флешці. Таке використання продовжується згідно з цим законом. Законодавство встановило, що з 31 грудня 2023 р. суб'єкти електронного документообігу повинні використовувати електронні підписи та електронні печатки у випадках, передбачених законодавством або за домовленістю між відповідними суб'єктами. Додатково відмічено, що електронні підписи планується використовувати для доступу до різних державних реєстрів, таких як Реєстр речових прав та ЄДР, за умови ідентифікації такої особи з використанням як КЕП, так і УЕП.

З 31 грудня 2023 р. також скасовується обов'язок платників податків використовувати токени, а також у Законі № 2918-IX [21] закріплюється право обирати між УЕП та КЕП.

5 грудня 2023 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 1276 «Про затвердження переліку схем електронної ідентифікації» [22], яка затверджує перелік схем електронної ідентифікації з різними рівнями довіри до засобів електронної ідентифікації та визначає постачальником таких послуг державне підприємство «Дія» (табл. 2).

Таблиця 2

Схеми та засоби електронної ідентифікації у сфері електронного урядування
(постачальник послуг – ДП «Дія»)

Назва схеми	Засіб е-ідентифікації	Рівень довіри до засобу
DIIA.PKI.Remote	Дія.Підпис	високий
DIIA.PKI	КЕП	високий
DIIA.Oauth	BankID Національного банку	низький

Джерело: складено авторами на основі [22]

Використання цих схем у сфері електронного урядування спростить доступ українців до електронних послуг, відповідатиме практиці ЄС та дозволить гармонізувати наше законодавство в цій сфері з європейським. За таких умов країни ЄС зможуть визнавати наші засоби е-ідентифікації, що дасть змогу українцям користуватися європейськими електронними послугами. Затверджені нововведення також дадуть змогу користувачам зручно та швидко використовувати засоби електронної ідентифікації для авторизації в різних державних системах.

12 грудня 2023 р. Кабінет Міністрів ухвалив постанову щодо встановлення технічних вимог до створення та перевірки удосконалених електронних підписів та печаток [23]. Відтепер використання КЕП більше не є обов'язковим, якщо законом не встановлюється інше, можна використовувати УЕП замість КЕП. Це значно полегшить процес отримання та використання УЕП і відкриває можливість постійного використання таких підписів для отримання електронних послуг. Також фізичні та юридичні особи матимуть можливість використовувати електронний підпис, не зберігаючи його на захищеному носії, що сприятиме безперерйному функціонуванню електронного документообігу та перевірці користувачів.

Отже, впровадження сучасних засобів та схем електронної ідентифікації в систему електронного врядування дає можливість забезпечити зручну та безпечну автентифікацію українців при наданні державних послуг в електронній формі.

Застосування цих засобів допоможе зменшити адміністративні витрати та покращити якість надання державних електронних послуг громадянам та бізнесу.

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки. В умовах війни та зростання міграційних процесів усередині країни та за її межами, розвиток засобів електронної ідентифікації в системі електронного урядування стає ключовим інструментом для забезпечення доступу до різних електронних послуг та гарантії їх безпеки й конфіденційності. В останні роки було вжито низку заходів, спрямованих на розвиток електронної ідентифікації в Україні, зокрема:

- прийнято низку законів та постанов, що допомагають гармонізувати українське законодавство у сфері електронних довірчих послуг з європейським;

- створено інтегровану систему електронної ідентифікації, яка дозволяє громадянам ідентифікуватися за допомогою різних засобів, таких як ID-картка, електронний підпис, BankID;

- створено портал «Дія: Державні послуги онлайн» та застосунок «Дія», що забезпечують онлайн доступ громадян та бізнесу до державних послуг, перелік яких постійно збільшується;

- бета-тестування Дія.Підпис-EU, який можна використовувати для підписання документів та контрактів, дійсних в Україні та в ЄС;

- затверджено перелік схем е-ідентифікації з різними рівнями довіри та визначено ДП «Дія» постачальником таких послуг;

- унормовано технічні вимоги до розробки та перевірки удосконалених електронних підписів та печаток, що дозволить їх використовувати для отримання електронних послуг на постійній основі;

- оновлено вимоги до здійснення банками-ідентифікаторами багатофакторної автентифікації користувачів для посилення захисту та мінімізації ризиків доступу до їх ідентифікаційних даних та подальшого несанкціонованого використання цих даних.

Однак, для подальшого розвитку електронної ідентифікації в Україні необхідно вжити низку додаткових заходів, серед яких:

- Розширення доступності засобів електронної ідентифікації. Для того, щоб електронна ідентифікація стала більш доступною, необхідно розширити кількість надавачів засобів електронної ідентифікації та забезпечити можливість їх використання для отримання доступу до широкого спектру електронних послуг.

- Покращення рівня безпеки засобів електронної ідентифікації. Важливо забезпечити високий рівень безпеки засобів електронної ідентифікації, щоб захистити користувачів від несанкціонованого доступу до їхніх особистих даних. Для цього необхідно використовувати сучасні технології захисту інформації, такі як біометрична ідентифікація, шифровані канали зв'язку тощо.

- Спрощення процедури ідентифікації. Процедура ідентифікації за допомогою електронних засобів повинна бути максимально простою та зрозумілою для користувачів. Для цього необхідні єдині стандарти ідентифікації, які б були зрозумілі усім надавачам електронних послуг.

- Контроль якості надання державних електронних послуг. Необхідно запровадити регулярний моніторинг якості їх надання через Єдиний державний вебпортал електронних послуг (Портал Дія), наприклад, шляхом проведення онлайн опитування споживачів послуг.

Подальших досліджень потребують питання, пов'язані з розробкою конкретних заходів, які можна вжити для реалізації цих пропозицій. Це сприятиме розвитку електронного урядування в Україні та підвищенню якості життя громадян.

Література

1. Шумак І. О., Царик О. В. Електронна ідентифікація особи в умовах воєнного стану з використанням удосконалених цифрових технологій (КЕП, SMART-ID, MOBILE ID). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 179–182. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/38>.
2. Резворович К. Р. Адаптація норм надання державних електронних послуг в Україні в умовах цифрової трансформації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 153–159. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-3-153-159>.
3. Федорук О. Кваліфікований електронний підпис: основні правила використання в освітній сфері. *Вісник Книжкової палати*. 2021. № 12. С. 23–26. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.12\(305\).23-26](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.12(305).23-26).
4. Батурін Є. Л., Воловщиків В. Ю., Шапо В. Ф. Інформаційна технологія підсистеми ідентифікації на основі електронних ключів в системах електронного документообігу. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія : Системний аналіз, управління та інформаційні технології. 2020. № 1 (3). С. 89–96. DOI: <https://doi.org/10.20998/2079-0023.2020.01.16>.
5. Вовк М. З. Електронний підпис та електронна печатка як цивільно-правові засоби електронної ідентифікації суб'єктів підприємництва. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 28–33. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.4>.
6. Єгорова-Луценко Т. П. Засоби електронної ідентифікації громадян як умова надання електронних послуг. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві* : зб. наук. праць за матеріалами II Інтернет-конф., 29 листопада 2019 р. Харків : НДІ ПЗІР НАПрНУ. С. 117–122. URL: <http://surl.li/pyzjh> (дата звернення: 01.02.2024).
7. *Digital 2023: Ukraine*. URL: <http://surl.li/hnwwb> (дата звернення: 02.02.2024).
8. Понад 60% українців отримують держпослуги онлайн: результати дослідження / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <http://surl.li/pyzjz> (дата звернення: 02.02.2024).
9. *Дослідження цифрової грамотності в Україні. 2023. Міністерство цифрової трансформації України* / Дія.Освіта : сайт. URL: <http://surl.li/orijv> (дата звернення: 05.02.2024).
10. Прасад А. Збитки українців від кіберзлочинності торік зросли до 1 млрд грн – дослідження ЄМА / Forbes Ukraine : сайт. URL: <http://surl.li/pyzki> (дата звернення: 05.02.2024).
11. *Електронна ідентифікація фізичних осіб*. URL: <http://surl.li/pyzko> (дата звернення: 05.02.2024).
12. *Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги* : Закон України № 2155-VIII від 05.10.2017 р. (із змінами). URL: <http://surl.li/axmgq> (дата звернення: 06.02.2024).
13. *Держава у смартфоні : Дією користується понад 20 мільйонів українців* / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <http://surl.li/qgexz> (дата звернення: 06.02.2024).
14. *Про Систему BankID Національного банку* / Національний банк України : сайт. URL: <http://surl.li/iduun> (дата звернення: 06.02.2024).
15. *За 2021 рік учетверо зросла кількість успішних ідентифікацій через Систему BankID НБУ* / Національний банк України : сайт. URL: <http://surl.li/qaawt> (дата звернення: 06.02.2024).
16. *Результати діяльності Системи BankID НБУ, 2022 рік* / Національний банк України : сайт. URL: <http://surl.li/nzhxv> (дата звернення: 07.02.2024).
17. *Результати діяльності Системи BankID НБУ, 2023 рік* / Національний банк України : сайт. URL: <http://surl.li/qbjmu> (дата звернення: 07.02.2024).

18. Мобільні оператори відмовилися від технології Mobile ID / Мінфін : сайт. URL: <http://surl.li/ryzov> (дата звернення: 07.02.2024).
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації : Закон України № 2801-IX від 01.12.2022 р. URL: <http://surl.li/ryzpc> (дата звернення: 07.02.2024).
20. Революційне оновлення: Дія.Підпис відповідає вимогам ЄС. Долучайтесь до бета-тесту / Портал Дія : сайт. URL: <http://surl.li/gbjur> (дата звернення: 07.02.2024).
21. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг : Закон України № 2918-IX від 07.02.2023 р. URL: <http://surl.li/pzawd> (дата звернення: 07.02.2024).
22. Про затвердження переліку схем електронної ідентифікації : Постанова Кабінету Міністрів України № 1276 від 05.12.2023 р. / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <http://surl.li/nzcrs> (дата звернення: 07.02.2024).
23. Спрощуємо використання вдосконалених е-підписів: Уряд ухвалив постанову / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <http://surl.li/pzbgr> (дата звернення: 07.02.2024).

References

1. Shumak, I. O., & Tsaryk, O. V. (2022). Electronic personal identification in the conditions of martial state using advanced digital technologies (KEP, SMART-ID, MOBILE ID) [Elektronna identyfikatsiia osoby v umovakh voiennoho stanu z vykorystanniam udoskonalenykh tsyfrovyykh tekhnolohii (KEP, SMART-ID, MOBILE ID)], *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, No. 12, s. 179–182. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/38> [in Ukrainian]
2. Rezvorovych, K. R. (2021). Standards adaptation of government electronic services provision in Ukraine in the conditions of digital transformation [Adaptatsiia norm nadання derzhavnykh elektronnykh posluh v Ukraini v umovakh tsyfrovoy transformatsii], *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, No. 3 (112), s. 153–159. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-3-153-159> [in Ukrainian]
3. Fedoruk, O. (2021). Qualified electronic signature: basic rules of use in the educational sphere [Kvalifikovanyi elektronnyi pidpys: osnovni pravyla vykorystannia v osvittinii sferi], *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, No. 12, s. 23–26. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.12\(305\).23-26](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.12(305).23-26) [in Ukrainian]
4. Baturin, Ye. L., Volovshchikov, V. Yu., & Shapo, V. F. (2020). Information technology of the identification subsystem based on electronic keys in electronic document management systems [Informatsiina tekhnolohiia pidsystemy identyfikatsii na osnovi elektronnykh kluchiv v systemakh elektronnoho dokumentoobihu], *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Seriya: Systemnyi analiz, upravlinnia ta informatsiini tekhnolohii, No. 1 (3), s. 89–96. DOI: <https://doi.org/10.20998/2079-0023.2020.01.16> [in Ukrainian]
5. Vovk, M. Z. (2020). Electronic signature and electronic seal as civil means of business entities electronic identification [Elektronnyi pidpys ta elektronna pechatka yak tsyvilno-pravovi zasoby elektronnoi identyfikatsii subiektiv pidpriemnytstva], *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, No. 2, s. 28–33. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.4> [in Ukrainian]
6. Yehorova-Lutsenko, T. P. (2019). Means of citizens electronic identification as a condition of providing electronic services [Zasoby elektronnoi identyfikatsii hromadian yak umova nadання elektronnykh posluh], *Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsiinomu suspilstvi* : zb. nauk. prats za materialamy II Internet-konferentsii, 29 lystopada 2019 r., NDI PZIR NAPrNU, Kharkiv, s. 117–122. Retrieved from: <http://surl.li/pyzjh> [in Ukrainian]
7. *Digital 2023: Ukraine*. Retrieved from: <http://surl.li/hnwbb>.
8. *Over 60% of Ukrainians receive government services online: research results* [Ponad 60% ukraintsiv otrymuut derzhposluhy onlain: rezultaty doslidzhennia], Uriadovi portal: sait. Retrieved from: URL: <http://surl.li/pyzjz> [in Ukrainian]

9. *Digital literacy research in Ukraine*. 2023. Ministry of Digital Transformation of Ukraine [Doslidzhennia tsyfrovoi hramotnosti v Ukraini. 2023. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy], Diia.Osvita: sait. Retrieved from: <http://surl.li/orijv> [in Ukrainian]
10. Prasad, A. *Losses of Ukrainians from cybercrime increased to 1 billion UAH last year – EMA research* [Zbytky ukrainsiv vid kiberzlochynnosti torik zrosly do 1 mlrd hrn – doslidzhennia YeMA], Forbes Ukraine: sait. Retrieved from: <http://surl.li/pyzki> [in Ukrainian]
11. *Electronic identification of individuals* [Elektronna identyfikatsiia fizychnykh osib]. Retrieved from: <http://surl.li/pyzko> [in Ukrainian]
12. *About electronic identification and electronic trust services*: Law of Ukraine, No. 2155-VIII, 05.10.2017 (with changes) [Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy: Zakon Ukrainy, No. 2155-VIII, 05.10.2017 (zi zminamy)]. Retrieved from: <http://surl.li/axmgq> [in Ukrainian]
13. *State in a smartphone: more than 20 million Ukrainians use Diia* [Derzhava u smartfoni: Diiei korystuietsia ponad 20 milioniv ukrainsiv], Uriadovyi portal: sait. Retrieved from: <http://surl.li/qgexz> [in Ukrainian]
14. *About BankID System of the National Bank* [Pro Systemu BankID Natsionalnoho banku], Natsionalnyi bank Ukrainy: sait. Retrieved from: <http://surl.li/iduun> [in Ukrainian]
15. *In 2021, the number of successful identifications through the BankID System of the NBU increased 4 times* [Za 2021 rik uchetrov zroslo kil'kist uspishnykh identyfikatsii cherez Systemu BankID NBU], Natsionalnyi bank Ukrainy: sait. Retrieved from: <http://surl.li/qaawt> [in Ukrainian]
16. *Results of the BankID System of NBU Activity, 2022* [Rezultaty diialnosti Systemy BankID NBU, 2022 rik], Natsionalnyi bank Ukrainy: sait. Retrieved from: <http://surl.li/nzhxv> [in Ukrainian]
17. *Results of the BankID System of the NBU Activity, 2023* [Rezultaty diialnosti Systemy BankID NBU, 2023 rik], Natsionalnyi bank Ukrainy: sait. Retrieved from: <http://surl.li/qbjmu> [in Ukrainian]
18. *Mobile operators have discontinued the Mobile ID technology* [Mobilni operatory vidmovylysia vid tekhnolohii Mobile ID], Minfin: sait. Retrieved from: <http://surl.li/pyzov> [in Ukrainian]
19. *Regarding amendments to certain legislative acts of Ukraine for ensuring the conclusion of an agreement between Ukraine and the European Union on mutual recognition of qualified electronic trust services and implementation of European Union legislation in the field of electronic identification*: Law of Ukraine, No. 2801-IX, 01.12.2022 [Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia ukladennia uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro vzaiemne vyznannia kvalifikovanykh elektronnykh dovirchykh posluh ta implementatsii zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi elektronnoi identyfikatsii: Zakon Ukrainy, No. 2801-IX, 01.12.2022]. Retrieved from: <http://surl.li/pyzpc> [in Ukrainian]
20. *Revolutionary Update: Diia.Signature complies with EU requirements. Join the Beta Test* [Revoliutsiine onovlennia: Diia.Pidpys vidpovidaie vymoham YeS. Doluchaitesia do beta-testu], Portal Diia: sait. Retrieved from: <http://surl.li/gbjup> [in Ukrainian]
21. *Regarding the changes in the Tax Codex of Ukraine on electronic identification and electronic trust services*: Law of Ukraine, No. 2918-IX, 07.02.2023 [Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo elektronnoi identyfikatsii ta elektronnykh dovirchykh posluh: Zakon Ukrainy, No. 2918-IX, 07.02.2023]. Retrieved from: <http://surl.li/pzawd> [in Ukrainian]
22. *Approval of the list of electronic identification schemes*: Law of Ukraine, No. 1276, 05.12.2023 [Pro zatverdzhennia pereliku skhem elektronnoi identyfikatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1276, 05.12.2023], Uriadovyi portal: sait. Retrieved from: <http://surl.li/nzcrs> [in Ukrainian]
23. *Simplifying the use of enhanced e-signatures: Government passed resolution* [Sproshchuiemo vykorystannia vdoskonalenykh e-pidpysiv: Uriad ukhvalyv postanovu], Uriadovyi portal: sait. Retrieved from: <http://surl.li/pzbgp> [in Ukrainian]

***ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА
ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА***

УДК 338.488

Олена Олегівна АХМЕДОВА

доктор наук з державного управління, доцент кафедри туризму,
Київський національний університет технологій та дизайну, Україна,
e-mail: akhmedovayelena@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1573-7710>

Ігор Олександрович СВОЄВОЛІН

аспірант кафедри туризму,
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, Україна,
e-mail: svoievolin.igor@hneu.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4865-385X>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ЛОГІСТИКИ: ВІД СВІТОВОГО ДОСВІДУ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Ахмедова, О. О., Своєволін, І. О. Тенденції розвитку туристичної логістики: від світового досвіду до української реальності. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 156–165.

Анотація. У статті розглянуто сучасні тенденції розвитку туристичної логістики в світі та проведено паралелі з розвитком туристичної логістики в Україні. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку туристичної логістики у світі і можливості використання цього досвіду в українських реаліях. Розглянуто витрати прибуткових туристичних країн Європи на туристичну галузь, моделі впровадження інвестицій для підтримки та розвитку туристичної логістики. Проаналізовано вплив цифрових технологій, таких як автоматизація, доповнена та віртуальна реальність, штучний інтелект і аналітика даних, що трансформують логістичні процеси в туристичному секторі. Визначено роль персоналізації у наданні транспортних послуг в туризмі. Доведено зростаюче значення цифрових платформ і мобільних додатків для ефективного розвитку логістики в туризмі. Узагальнено успішний досвід країн, які активно розвивають логістичний туристичний напрямок і можуть слугувати основою для формування системних положень щодо перетворення України в сучасну туристично привабливу країну в період повного відновлення. На основі отриманих результатів, у статті запропоновано заходи щодо вдосконалення логістичних ланцюгів у туристичній індустрії України. Це передбачає розвиток інтегрованих інформаційних систем, підвищення кваліфікації персоналу, залучення інвестицій у логістичну інфраструктуру та створення сприятливого законодавчого середовища для розвитку туристичного бізнесу. Результати дослідження можуть бути використані для розробки ефективної стратегії розвитку туристичної логістики в Україні та підвищення конкурентоспроможності українського туристичного продукту на світовому ринку. Стаття є цінним джерелом інформації для представників туристичного бізнесу, науковців та органів державної влади, які зацікавлені у розвитку туристичної індустрії в Україні.

Ключові слова: логістика; логістичні системи; персоналізація послуг; транспорт; транспортування; туризм; туристичні потоки; цифрові платформи; цифрові технології.

Olena AKHMEDOVA

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine,
e-mail: akhmedovayelena@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1573-7710>

Ihor SVOIEVOLIN

PhD Student of the Tourism Department,

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine,

e-mail: svoievolin.ihor@hneu.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4865-385X>

TENDENCIES OF TOURISM LOGISTICS DEVELOPMENT: FROM WORLD EXPERIENCE TO UKRAINIAN REALITY

Akhmedova, O., & Svoievolin, I. (2024). Tendencies of tourism logistics development: from world experience to Ukrainian reality [Tendentsii rozvytku turystychnoi lohistyky: vid svitovoho dosvidu do ukrainskoi realnosti], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 156–165.

Abstract. The article considers the current trends of tourism logistics development in the world and draws parallels with the development of tourism logistics in Ukraine. The purpose of the article is to study the development trends of tourist logistics in the world and the possibility using this experience in Ukrainian realities. The expenses of the profitable tourist countries of Europe on the tourism industry, and investment models for the support and development of tourist logistics are considered. The impact of digital technologies, such as automation, augmented and virtual reality, artificial intelligence and data analytics that transform logistics processes in the tourism sector is analyzed. The role of personalization in the provision of transport services in tourism is determined. The growing importance of digital platforms and mobile applications for effective development of logistics in tourism has been proven. The successful experience of countries that are actively developing the logistic tourism direction and can serve as a basis for the formation of systemic provisions regarding the transformation of Ukraine into a modern tourist attractive country in the post-war recovery period is summarized. The article proposes measures to improve logistics chains in the tourism industry of Ukraine, based on the obtained results. This involves the development of integrated information systems, staff training, attracting investment in logistics infrastructure and creating a favorable legislative environment for the tourism business development. The results of the study can be used to develop an effective strategy for the tourism logistics development in Ukraine and increase the competitiveness of the Ukrainian tourism product on the global market. The article is a valuable source of information for tourism industry professionals, scientists and government authorities who are interested in the development of the tourism industry in Ukraine.

Keywords: logistics; logistics systems; personalization of services; transport; transportation; tourism; tourist flows; digital platforms; digital technologies.

JEL classification: L830; L910

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.156-165](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.156-165)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питанням покращення ефективності роботи логістичних систем в туризмі приділяється багато уваги, адже в світі туризм активно розвивається, а до війни в Україні туристичні компанії та перевізники шукали більш гнучкі способи збільшення туристичних потоків. До такої трансформації індустрію підштовхнула пандемія COVID-19, коли ринок залишився без звичних засобів пересування: упродовж тривалого часу повітряне сполучення було недоступним, а наземні перевезення відбувалися із суттєвими затримками і обмеженнями. В умовах воєнного стану налагоджена логістика в

Україні перестала функціонувати. Відсутність авіасполучення, ризики, пов'язані з автомобільним і залізничним транспортом, призвели до того, що компанії з добре налагодженою системою перевезення пасажирів, змушені були змінювати пропозицію протягом кількох днів. Українському туристичному бізнесу необхідно уважно слідкувати за розвитком логістичних тенденцій та технологій у світі, щоб якомога швидше їх запровадити в післявоєнний час.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Логістика та транспортування як сфера досліджень привертають значну увагу науковців та дослідників у всьому світі. Складність та багатогранність логістики спонукали вчених досліджувати різні аспекти цього напрямку. Так, теоретичні засади розвитку логістики, особливості її застосування у різноманітних сферах економічної діяльності та на підприємствах різної форми підпорядкування вивчали вчені О. О. Бакаєв, О. П. Кутах, Л. А. Пономаренко [1], О. О. Довженко [2], Х. Лі [3]. Питання ризиків, що виникають у транспортно-логістичних системах, особливо в умовах постійно зростаючої глобалізації, висвітлені у роботах L. Wang, & X. Wang [4].

Стрімкий розвиток технологій значно впливає на різні галузі, кардинально і назавжди змінюючи їх, і туризм не є винятком. Стає все більш очевидним, що вплив технологічного прогресу є невід'ємною частиною майбутнього розвитку, але водночас існують проблеми, що майже завжди супроводжують інновації (І. В. Кривов'язюк, Ю. М. Кулик [5]), вчені постійно ставлять перед собою завдання щодо вирішення цих проблем (Н. Liu, S. M. N. Islam, X. Liu, & J. Wang [6]). Техно-революція змінила спосіб виконання завдань та прийняття рішень. Інновації в автоматизації, обробці даних, зв'язку та поява штучного інтелекту дозволили оптимізувати робочі процеси, підвищити ефективність та забезпечити доступ до величезного обсягу інформації (J. Lv [7], L. Zhang, & S. Faliang [8]), а управління логістичною діяльністю з метою задоволення споживачів стало одним із найпривабливіших напрямків стратегічного менеджменту (B. Melović, S. Mitrović, A. Djokaj, & N. Vatin [9]).

Дослідження економічної складової у будь-якій сфері є фундаментом для розуміння її динаміки, тенденцій та перспектив розвитку (M. N. H. Mazumder, A. Al-Mamun, A. Q. Al-Amin, & M. Mohiuddin [10]). Саме вивчення особливостей кожного з економічних аспектів є першим кроком до подальшого аналізу тенденцій та трендів туристичної логістики [11–17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз сучасних наукових доробок зарубіжних та українських дослідників щодо розвитку у сфері логістики засвідчує стабільний і глибокий інтерес до заявленої теми. Однак, незважаючи на значну увагу до науково-практичних питань повоєнного відновлення туристичної сфери та ролі логістики у цьому процесі, їм не приділяється достатньо уваги. Саме тому дослідження тенденцій розвитку туристичної логістики, яка буде використана у повоєнному відновленні сфери туризму, вважаємо актуальними і такими, що потребують нових підходів до вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку туристичної логістики у світі і можливості використання цього досвіду в українських реаліях. Відповідно до визначеної мети, необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати тенденції розвитку логістики в туризмі в успішних туристичних країнах; визначити економічні показники; проаналізувати інтеграцію

сучасних технологій; визначити їх ефективність; оцінити наскільки військові дії заважають розвитку схожих тенденцій в Україні; запропонувати основні напрямки повоєнного відновлення та майбутнього розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логістика відіграє вирішальну роль у туристичній індустрії, забезпечуючи плавний потік товарів, послуг та інформації між різними напрямками [6, с. 15]. Без ефективної логістики туристичним підприємствам було б складно задовольнити постійно зростаючі потреби мандрівників і надати їм винятковий досвід. Логістика в туризмі охоплює різні види діяльності, такі як транспортування, розміщення, туристичні операції, і обслуговування клієнтів. Ефективно керуючи такою логістикою, туристичні підприємства можуть підвищити свою операційну ефективність, підтримувати задоволеність клієнтів і, зрештою, сприяти зростанню та розвитку галузі. Саме ефективна логістика в туризмі також призводить до економії коштів для підприємств і підвищення їх прибутковості. Це досягається завдяки ефективному управлінню транспортними маршрутами, оптимізації рівня запасів, а також забезпеченню своєчасної доставки товарів і послуг клієнтам через сучасні технології. Сьогодні саме сучасні технології досягають поставлених задач і відіграють ключову роль у покращенні ефективності логістики, задаючи сучасні тренди розвитку в індустрії туризму в світі, але не в Україні. Звертаючи увагу на те, що Україна є найбільшою країною в Європі за площею, але отримує в 10 разів менше доходів від туризму, ніж аналогічні європейські країни, такі як Франція та Іспанія, Україна має найнижчий дохід від туризму на душу населення – лише 118 доларів США (табл. 1).

Таблиця 1

Дохід від туризму по країнах, 2019 рік

Місце в Європі за територією	Країна Європи	Територія, кв. км.	Кількість туристів, млн.	Дохід від туристів, млрд. дол. США
1	2	3	4	5
1	Україна	576 604	24,67	5,08
2	Франція	547 030	84,7	56,09
3	Іспанія	497 304	60,66	60,4

Джерело: сформовано на основі [11]

Для порівняння, у 2019 році Україна отримувала дохід від туризму на душу населення 118 доларів США, Польща – 284 доларів США, що більше у 2,4 рази, при тому, що в той же рік Україну відвідало 24,67 млн. туристів, а Польщу – 15,84 млн., що менше у 1,5 рази.

Загалом дохід від туризму до війни в Україні становив лише 5,08 млрд. дол. США, зважаючи що щороку її відвідувало 24,6 мільйонів туристів. Натомість Угорщину в цей же період відвідувало в 2,4 рази менше туристів, але дохід, отриманий від кожного туриста був у 2,3 рази вищий. Так само Норвегію відвідало в 5,2 рази менше туристів, а дохід на одного туриста був в 5,7 разів більше. Для нашої країни цікавим є досвід Ізраїлю, який знаходиться в умовах постійної військової напруги та має населення у 5 разів менше за Україну і територію меншу в 27,7 рази, і який у 2019 році відвідало у 8,4 рази менше туристів, але дохід на душу населення в 9,3 рази більший, ніж в Україні (табл. 2).

Таблиця 2

Дохід на одного туриста по країнах, 2019 рік

Країна	Дохід від туристів, млрд. дол. США	Кількість туристів, млн.	Дохід на одного туриста, дол. США
Україна	5,08	24,67	206
Угорщина	5,107	10,675	478
Норвегія	5,6	4,7	1191
Ізраїль	5,6	2,9	1931

Джерело: сформовано на основі [11]

Передумовою таких результатів є те, що країни ЄС визначили трендом інвестиції в сучасні технології як в загальному підході, так і для розвитку ефективної логістики. За даними Євростату лише в 2021 році країни ЄС на підтримку туристичного сектору, який постраждав від пандемії COVID-19, а також на маркетингові кампанії, цифрові інновації та інфраструктурні проекти сумарно виділили 199,81 мільярда [18]. Звісно, кожна країна Європейського Союзу виділяє власні кошти окремо, але з точки зору туристичних логістичних шляхів, країни працюють як один організм.

Франція виділяє рекордні 1,5 млрд. євро, а за розміром країна трішки поступається Україні, у свою чергу, Україна виділяє лише 40 млн. євро, що майже дорівнює сумі, що виділена Угорщиною (43 млн. євро), яка за територією дорівнює 16% від території України (рис. 1).

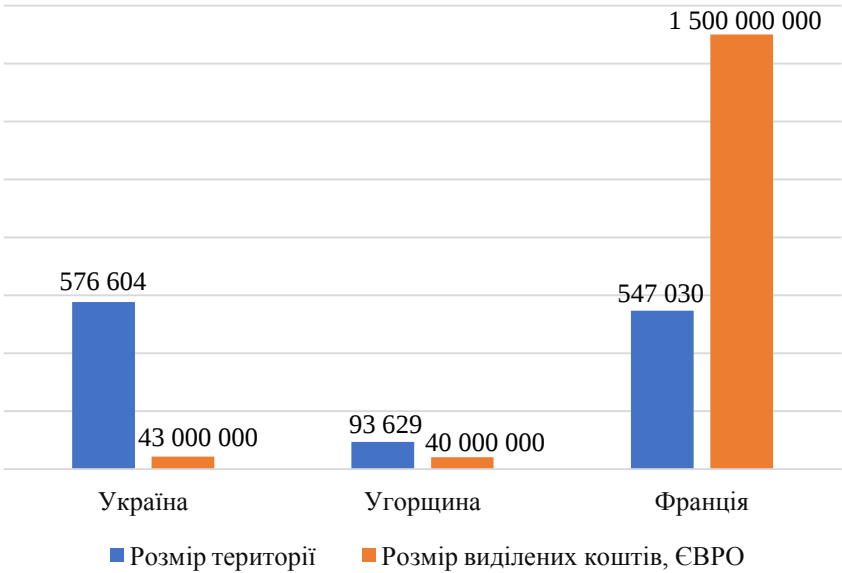

Рис. 1. Витрати, що виділені на відновлення туризму у співвідношенні до розміру території
Джерело: сформовано на основі [11; 14; 15; 16]

Через мінімальне фінансування відсутня ефективна транспортна інфраструктура, неефективне сполучення між туристичними напрямками та обмежений доступ до надійної інформації для мандрівників та, як наслідок, забезпечення їх безпеки. Для вирішення критичного становища туризму в Україні

вкрай важливо інвестувати значні кошти в розвиток транспортної інфраструктури, включаючи дороги, аеропорти та системи громадського транспорту, адже без цього якісний туризм неможливий. Наступним етапом має стати впровадження сучасних технологій і цифрових рішень у туристичній логістиці, що значно підвищить ефективність і результативність транспортування. Використовуючи цифрові інструменти, такі як платформи онлайн-бронювання, додатки з інформацією про подорожі в режимі реального часу та інтелектуальні транспортні системи, туристи зможуть мати більш плавний і зручний досвід подорожей Україною.

Розширення міжнародних подорожей і туризму спричинило попит на надійні та ефективні логістичні рішення, щоб гарантувати безперебійне переміщення туристів та їхніх речей через кордони. Крім того, тренд на емпіричні подорожі та персоналізований досвід у туризмі збільшив складність логістики в галузі. Тепер туристи очікують безперебійне транспортування та доставку бажаних вражень, таких як персоналізовані маршрути та ексклюзивні послуги. Щоб задовольнити ці потреби, що розвиваються, індустрія туризму використовує різноманітні технологічні досягнення в логістиці. До них відносяться використання вдосконалених систем відстеження, управління ресурсами в режимі реального часу та автоматизоване програмне забезпечення для планування та маршрутизації.

Крім того, інтеграція цифрових платформ і мобільних додатків спростила для туристів доступ і бронювання транспортних послуг, а також дозволяє відстежувати свої відправлення в режимі реального часу. Лише в 2023 році світові онлайн-продажі подорожей виросли на 13,6% [13]. 66% доходів світового ринку туризму та подорожей генерується онлайн, а 80% турпакетів купуються через Інтернет, що показує, скільки людей бронюють готелі та інші види розміщення онлайн [13].

Однією з причин, чому все більше людей звертаються до онлайн-бронювання готелів, є зручність, яке воно пропонує. У 2023 році близько 700 мільйонів людей забронювали готелі онлайн [1]. Перспективною є тенденція щодо використання штучного інтелекту в логістиці туризму. Ця технологія дозволяє краще прогнозувати й оптимізувати маршрути транспортування, управління запасами, обслуговування клієнтів і загальну бізнес-операцію.

Під час пандемії COVID-19 можна було спостерігати, як технології доповненої реальності (AR) і віртуальної реальності (VR) покращують якість подорожей, надаючи віртуальні тури, інтерактивні карти та можливості завантаження, які допомагають мандрівникам досліджувати місця призначення, навіть якщо вони їх не відвідують. AR також часто використовується в додатках для перекладу, коли користувачі просто направляють свої смартфони на іноземні знаки або текст і отримують переклад. У додатках є можливість накладання перекладу на реальні зображення, що руйнує всі мовні бар'єри для туристів (Google Translate, Microsoft Translator, SayHi Translate, Waygo Translate). Як наслідок, майбутнє логістики в індустрії туризму багатообіцяюче, оскільки глобальні тенденції вказують на розвиток технологій і впровадження інноваційних рішень.

Україна приваблює міжнародних туристів, але війна, що триває, не дає можливості потенційним відвідувачам приїздити в країну. Фіксується падіння в'їзного сегменту на 42% лише за 2022 рік (рис. 2.1), обсяг реалізації – на 50% (рис. 2.2), кількість зайнятих у сфері туризму – на 49% (рис. 2.3), а частка туризму у ВВП України знизилася з 644,2 млрд. грн. за 2021 рік, до 222,6 млрд. грн. за 2022 рік (рис. 2.4).

Дані рис. 2 демонструють падіння доходів, прибутків, обсягу реалізації у сфері туризму в Україні.

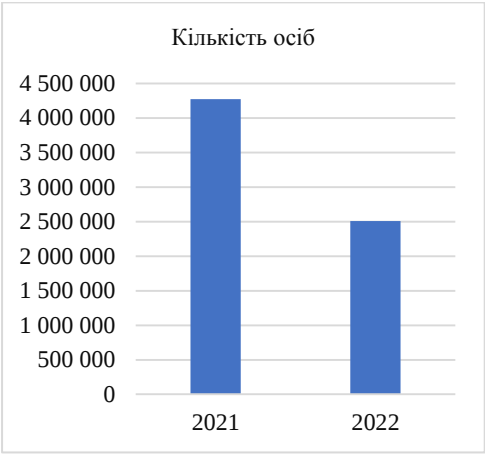

Рис. 2.1. В'їзний сегмент

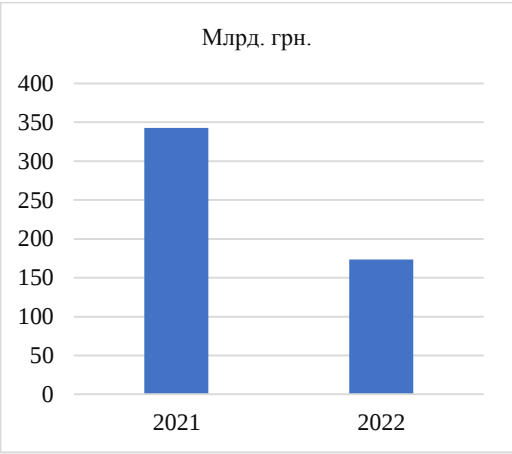

Рис. 2.2. Обсяг реалізації

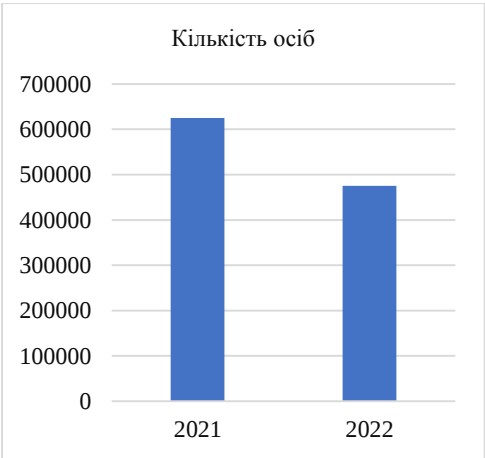

Рис. 2.3. Кількість зайнятих в туризмі

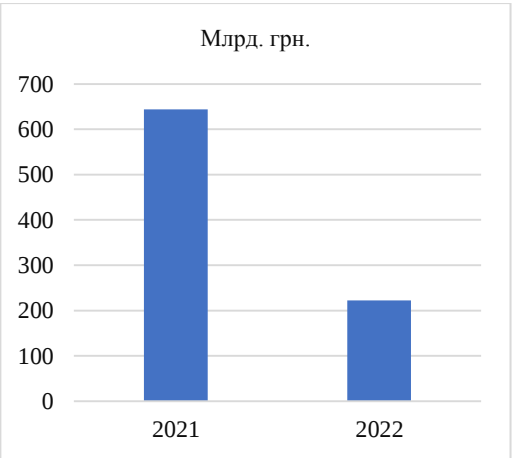

Рис. 2.4. Частка туризму у ВВП

Рис. 2. Втрати у сфері туризму, спричинені війною
Джерело: сформовано на основі [17]

Хоча обсяг в'їзного туризму ще тримається на особах, яких приваблює небезпека і військові дії, це не є ефективним трендом для майбутнього. Щоб відновити туристичний ринок, важливо вирішити не лише проблеми безпеки, а й продемонструвати унікальні та різноманітні пам'ятки, які може запропонувати Україна. Реалізація комплексної маркетингової кампанії, яка висвітлює культурну спадщину країни вже давно є світовим трендом і реалізація на Азіатсько-Тихоокеанському регіоні показує його спроможність. Ринок також постраждав від COVID-19 і зараз відновився лише на 65% до того стану, який був у 2019 році, що вже є найкращим результатом серед інших регіонів, з 2013 по 2019 роки приріст туристів зріс з 249,9 млн. до 360,2 млн. на рік [13].

Водночас, впровадження та інформування потенційних туристів про заходи безпеки, вжиті на відновлених туристичних напрямках, матиме вирішальне значення для посилення довіри та залучення туристів до України. Створення партнерства з міжнародними туристичними агентствами та туроператорами може сприяти просуванню України як безпечного та привабливого напрямку. Інвестиції в розвиток інфраструктури та покращення транспортного сполучення всередині України також матимуть вирішальне значення для відновлення туристичного ринку, що передбачає доступність ключових туристичних дестинацій, модернізацію транспортних систем та розвиток туристичної інфраструктури, включно з готелями, ресторанами та історичними пам'ятками, покращать загальний досвід відвідувачів і зроблять Україну бажаним для відвідування напрямком.

Висновки і перспективи подальших розробок. Для адаптації та успіху в конкурентному середовищі Україні необхідно наслідувати досвід успішних країн, які визначали інвестиції, сучасні цифрові технології та маркетинг як ключові тенденції розвитку. По-перше, інвестиції відіграють головну роль у розвитку і відбудові логістичних та транспортних систем. Без відповідних фінансових ресурсів компанії не можуть дозволити собі будувати та підтримувати необхідну інфраструктуру. По-друге, інтеграція сучасних технологій необхідна для оптимізації логістичних процесів. Використовуючи такі технології, як автоматизація, штучний інтелект і аналітика даних, підприємства можуть підвищити точність прогнозування запасів, оптимізувати маршрути та можливості відстеження в реальному часі. По-третє, ефективні маркетингові заходи, що дозволяють підприємствам просувати свої логістичні послуги, можуть також допомогти у залученні нових клієнтів, створенні сильного іміджу бренду та виділенні від конкурентів. Ці три кроки взаємопов'язані та доповнюють один одного.

Туристична індустрія України переживає складний період через війну. Відновлення та розвиток туризму потребуватимуть значних зусиль та нових поглядів. Дослідження демонструє, що на даному етапі туристична логістика в країні значно відстає, але все ж має потенціал для розвитку. Впровадження світових практик та адаптація їх до українських реалій можуть значно покращити якість туристичних послуг і сприяти сталому розвитку туристичної індустрії. Розробка національної стратегії, впровадження інноваційних рішень і розвиток цифрових технологій – усе це є важливими кроками на шляху до успішної реалізації потенціалу туристичної галузі в Україні.

Результати дослідження можуть бути основою для створення дієвого плану розвитку туристичної інфраструктури в Україні. Ключовим у цьому сенсі мають стати інвестиції у створення на основі існуючих сучасних технологій комплексних механізмів, що перетворюють туристичну логістику України на міцну конструкцію. Виходячи з цього, нагальним є питання дослідження таких технологій для можливості їх застосування.

Література

1. Бакаєв О. О., Кутах О. П., Пономаренко Л.А. *Теоретичні засади логістики* : підруч. Т. 1. Київ : Університет економіки і технологій транспорту, 2003. 430 с.
2. Довженко О. О., Мельничук О. С. Перспективи розвитку логістики на українських підприємствах. *Економіка. Управління. Інновації*. Серія : Економічні науки. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/JURN/eui_2011_2_14 (дата звернення: 01.03.2024).
3. Li, X. Operations management of logistics and supply chain : issues and directions. *Discrete Dynamics in Nature and Society*. 2014. DOI: <https://doi.org/10.1155/2014/701938>.

4. Wang, L., & Wang, X. Research on the risks and countermeasures of online supply chain fund operation of logistics enterprises. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2020. Vol. 126. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200306.054>.
5. Кривов'язюк І. В., Кулик Ю. М. Проблеми застосування інформаційних технологій в управлінні логістичною системою підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 12. С. 254–262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_12_35 (дата звернення: 15.03.2024).
6. Liu, H., Islam, S. M. N., Liu, X., & Wang, J. Strategy-oriented digital transformation of logistics enterprises : The roles of artificial intelligence and blockchain. *2020 5th International Conference on Innovative Technologies in Intelligent Systems and Industrial Applications (CITISIA)*. 25-27 November 2020, Sydney, Australia, Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE). DOI: <https://doi.org/10.1109/citisia50690.2020.9371847>.
7. Lv, J. Optimization of e-commerce logistics system based on artificial intelligence technology. *The 2nd International Conference on Computing and Data Science (CONF-CDS 2021)*. Journal of Physics : Conference Series. 28-30 January 2021. Vol. 1881. Stanford : IOP Publishing Ltd. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1881/3/032062>.
8. Zhang, L., & Faliang, S. An analysis on the relationship between modern logistics and e-commerce. *2008 IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics*. DOI: <https://doi.org/10.1109/soli.2008.4686616>.
9. Melović, B., Mitrović, S., Djokaj, A., & Vatin, N. Logistics in the Function of Customer Service – Relevance for the Engineering Management. *International Scientific Conference Urban Civil Engineering and Municipal Facilities, SPbUCEMF-2015*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.08.255>.
10. Mazumder, M. N. H., Al-Mamun, A., Al- Amin, A. Q., & Mohiuddin, M. Economic impact of tourism – a review of literatures on methodologies and their uses : 1969–2011. In : *Visions for Global Tourism Industry – Creating and Sustaining Competitive Strategies*. Ed. by M. Kasimoglu. 2012. Pp. 269–294. DOI: <https://doi.org/10.5772/38635>.
11. *Дорожня карта туристичної реформи : Реанімаційний пакет реформ*. Ініціативна група з реформування туристичної галузі, 2021 р. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/18f077b8f738bf9aa735a633e87485b5.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).
12. *World Travel & Tourism Council (WTTC)* : website. URL: <https://wtcc.org/research/economic-impact> (access date: 04.04.2024).
13. *UN Tourism* : website. URL: <https://www.unwto.org> (access date: 05.04.2024).
14. *Ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique* : site web. URL: <https://www.entreprises.gouv.fr/fr/tourisme> (access date: 08.04.2024).
15. *International Monetary Fund* : website. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/HUN> (access date: 10.04.2024).
16. *Міністерство фінансів України* : сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov> (дата звернення: 10.05.2024).
17. *Туристичний барометр України 2021–2022* / Національна туристична організація України : сайт. URL: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html (дата звернення: 11.05.2024).
18. *EU Support to tourism. Need for a fresh strategic orientation and a better funding approach* / European Court of Auditors : website. URL: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/eu-support-in-tourism-27-2021/en> (access date: 13.05.2024).

References

1. Bakaev, O. O., Kutakh, O. P., & Ponomarenko, L. A. (2003). *Theoretical foundations of logistics* [Teoretychni zasady lohistyky], Vol. 1, Universytet ekonomiky i tekhnolohii transportu, Kyiv, 430 s. [in Ukrainian]
2. Dovzhenko, O. O., & Melnychuk, O. S. (2011). Prospects of logistics development at Ukrainian enterprises [Perspektyvy rozvytku lohistyky na ukrainskykh pidpriemstvakh],

- Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, Seriia: Ekonomichni nauky. No. 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_14 [in Ukrainian]
3. Li, X. (2014). Operations management of logistics and supply chain: issues and directions. *Discrete Dynamics in Nature and Society*. DOI: <https://doi.org/10.1155/2014/701938>.
 4. Wang, L., & Wang, X. (2020). Research on the risks and countermeasures of online supply chain fund operation of logistics enterprises. *Advances in Economics, Business and Management Research*. Vol. 126. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200306.054>.
 5. Krivovyazyuk, I. V., & Kulyk, Yu. M. (2013). Problems of information technologies using in the management of enterprises' logistics system [Problemy zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni lohistychnoiu systemoiu pidpriemstva], *Aktualni problemy ekonomiky*, No. 12, s. 254–262. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_12_35 [in Ukrainian]
 6. Liu, H., Islam, S. M. N., Liu, X., & Wang, J. (2020). Strategy-oriented digital transformation of logistics enterprises: The roles of artificial intelligence and blockchain. *2020 5th International Conference on Innovative Technologies in Intelligent Systems and Industrial Applications (CITISIA)*, 25-27 November 2020, Sydney, Australia, Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE). DOI: <https://doi.org/10.1109/citisia50690.2020.9371847>.
 7. Lv, J. (2021). Optimization of e-commerce logistics system based on artificial intelligence technology. *The 2nd International Conference on Computing and Data Science (CONF-CDS 2021)*. Journal of Physics: Conference Series, 28-30 January 2021, Vol. 1881, IOP Publishing Ltd., Stanford. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1881/3/032062>.
 8. Zhang, L., & Faliang, S. (2008). An analysis on the relationship between modern logistics and e-commerce. *2008 IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics*. DOI: <https://doi.org/10.1109/soli.2008.4686616>.
 9. Melović, B., Mitrović, S., Djokaj, A., & Vatin, N. Logistics in the function of customer service – relevance for the engineering management. *International Scientific Conference Urban Civil Engineering and Municipal Facilities, SPbUCEMF-2015*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.08.255>.
 10. Mazumder, M. N. H., Al-Mamun, A., Al-Amin, A. Q., & Mohiuddin, M. (2012). Economic impact of tourism – a review of literatures on methodologies and their uses: 1969–2011. In: *Visions for Global Tourism Industry – Creating and Sustaining Competitive Strategies*. Ed. by M. Kasimoglu, pp. 269–294. DOI: <https://doi.org/10.5772/38635>.
 11. *Tourism Reform Roadmap: Resuscitation Package of Reforms* (2021) [Dorozhnia karta turystychnoi reformy: Reanimatsiinyi paket reform], Initsiatyvna hrupa z reformuvannia turystychnoi haluzi. Retrieved from: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/18f077b8f738bf9aa735a633e87485b5.pdf> [in Ukrainian]
 12. *World Travel & Tourism Council (WTTC)*: website. Retrieved from: <https://wttc.org/research/economic-impact>.
 13. *UN Tourism*: website. URL: <https://www.unwto.org>.
 14. *Ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique* : site web. Retrieved from: <https://www.entreprises.gouv.fr/fr/tourisme>.
 15. *International Monetary Fund*: website. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Countries/HUN>.
 16. *Ministry of finance of Ukraine*: website [Ministerstvo finansiv Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov> [in Ukrainian]
 17. *Ukraine Tourism Barometer 2021–2022* [Turystychnyi barometr Ukrainy 2021–2022], Natsionalna Turystychna Orhanizatsiia Ukrainy: sait. Retrieved from: https://nto.ua/nsts_analytics_ua.html [in Ukrainian]
 18. *EU Support to tourism. Need for a fresh strategic orientation and a better funding approach*. European Court of Auditors: website. Retrieved from: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/eu-support-in-tourism-27-2021/en>.

УДК 331.556:338.48

Маргарита Григорівна БОЙКО

доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри менеджменту готельно-ресторанного бізнесу, Державний торговельно-економічний університет, Україна, e-mail: m.boyko@knute.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0249-1432>

Марія Володимирівна КУЛИК

кандидат економічних наук, докторант, доцент кафедри менеджменту готельно-ресторанного бізнесу, Державний торговельно-економічний університет, Україна, e-mail: m.kulyk@knute.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8732-7441>

**ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ НА ДОХОДИ
ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Бойко, М. Г., Кулик, М. В. Вплив міграційних потоків на доходи готельних підприємств. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 166–179.

Анотація. У статті досліджено вплив міграційних потоків на доходи готельних підприємств на прикладі готелів Польщі через вивчення джерел і напрямків фінансової підтримки на рівні міжнародних, державних та приватних інституцій. Підтримка українських біженців суб'єктами готельного бізнесу об'єктивно зумовлена міжнародною соціальною політикою, яка відображає, з одного боку, можливості використання наявного номерного фонду для розміщення воєнних мігрантів, що потребують тимчасового прихистку, а, з іншого, – пошук джерел фінансування для отримання доходів і підтримки бізнесу. Метою статті є визначення джерел підтримки дохідності готелів в умовах гуманітарних криз та аналіз напрямків фінансування послуг розміщення і працевлаштування мігрантів. Теоретико-методологічною базою є загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: метод опитування (збір даних з різноманітної вибірки), абстрактно-логічний аналіз та порівняння (визначення міграційних процесів та джерел фінансування готелів); логічне узагальнення (формулювання висновків з проведеного дослідження). Отримані результати дослідження дозволили виділити особливості пошуку готелями фінансування для тимчасового розміщення мігрантів в умовах гуманітарних криз. Доведено, що два роки війни в Україні загострили проблеми, пов'язані з вимушеною міграцією в Польщі, зокрема з визначенням компетенцій на ринку праці. Оригінальність статті обумовлена тим, що було досліджено функції, які готельний бізнес реалізує у складних умовах, зокрема трансформуючи підходи до управління доходами через призму соціального партнерства. Практична цінність статті полягає у можливості врахування досвіду польських готелів у пошуку джерел фінансування, розробки системи підтримки мігрантів національними готельними мережами, залучати менеджмент вітчизняних готелів до міжнародних проєктів, зокрема до процесу прийняття рішень, які сприятимуть відновленню готельного бізнесу в Україні. Встановлено, що потреби та очікування біженців вимагатимуть від готельного бізнесу пошуку джерел фінансування. На прикладі польських готелів розроблено алгоритм дій щодо залучення зовнішнього фінансування, яке є чинником забезпечення (зростання) доходів та спроможності готелів збільшувати обсяги допомоги мігрантам без зменшення ключових показників господарської діяльності. Дослідження розкриває напрямки підтримки, які готелі пропонували українським біженцям при пошуку тимчасового притулку в Польщі. Врахування досвіду соціальної діяльності польських готелів дозволить підвищити рівень соціальної відповідальності національних готельних мереж.

Ключові слова: доходи; готелі; джерела фінансування; міграційні потоки; фінансова підтримка; соціальна підтримка.

Margaryta BOIKO

Doctor of Economics, Professor, Head of Management of Hotel and Restaurant Business Department, State University of Trade and Economics, Ukraine,
e-mail: m.boyko@knute.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0249-1432>

Mariia KULYK

PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral Candidate, Management of Hotel and Restaurant Business Department, State University of Trade and Economics, Ukraine,
e-mail: m.kulyk@knute.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8732-7441>

THE IMPACT OF MIGRATION FLOWS ON THE HOTEL ENTERPRISES REVENUES

Boiko, M., & Kulyk, M. (2024). The impact of migration flows on the hotel enterprises revenues [Vplyv mihratsiinykh potokiv na dokhody hotelnykh pidpriemstv], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 166–179.

Abstract. The article investigates the impact of migration flows on the revenues of hotel enterprises on the example of Polish hotels by studying the sources and directions of financial support at the level of international, public and private institutions. The support of Ukrainian refugees by hotel business entities is objectively determined by international social policy, which reflects, on the one hand, the possibility of using the existing room stock to accommodate military migrants that need temporary shelter, and on the other hand, the search for sources of funding for revenue generation and business support. The purpose of the article is to identify sources of support for the profitability of hotels in humanitarian crises and analysis of directions for financing accommodation and employment services for migrants. The theoretical and methodological basis of the study is the general scientific and special research methods: survey method (collecting data from a diverse sample), abstract and logical analysis and comparison (determining migration processes and sources of hotel financing); logical generalization (formulating conclusions from the study). The results of the study allowed us to highlight the peculiarities of hotels' search for funding for temporary accommodation of migrants in humanitarian crises conditions. It is proved that the two years of war in Ukraine have exacerbated the problems associated with forced migration in Poland, in particular with the definition of competences in the labour market. The originality of the article is due to the fact that the functions that the hotel business implements in difficult conditions were investigated, in particular, transforming approaches to revenue management through the prism of social partnership. The practical value of the article lies in the possibility of considering the experience of Polish hotels in finding sources of financing, developing a system of support for migrants by national hotel chains, and involving the management of domestic hotels in international projects, in particular in the decision-making process that will contribute to the recovery of the hotel business in Ukraine. It has been determined that the refugees needs and expectations will require the hotel business to search for funding sources. On the example of Polish hotels, the author develops an algorithm of actions for attracting external financing, which is a factor in ensuring (growth) of revenues and ability of hotels to increase the volume of assistance to migrants without reducing key performance indicators. The study reveals the support directions offered by hotels to Ukrainian refugees when seeking temporary shelter in Poland. Considering the experience of social activite of Polish hotels will increase the level of social responsibility of national hotel chains.

Keywords: revenue; hotels; sources of financing; migration flows; financial support; social support.

JEL classification: A130; F220; J610

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.166-179](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.166-179)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах гуманітарних криз сотні тисяч цивільних осіб змушені покидати свої домівки та шукати тимчасового прихистку. Зокрема, війсьні мігранти з України через загрозу постійних бомбардувань, руйнувань та небезпечних для життя загроз, пов'язаних з бойовими діями, відчувають потребу в пошуку місця для тимчасового проживання. Значна кількість біженців перетнули кордони України ще на початку повномасштабного вторгнення. Країни Європи, які межують з Україною активно намагаються запропонувати тимчасовий прихисток або надати можливість транзиту і допомогу для задоволення нагальних потреб тих, хто залишив свої домівки. Роль готельного бізнесу в даному процесі об'єктивно зумовлена наявним номерним фондом, що відображає, з одного боку, можливості для соціальної підтримки, яка орієнтована на тимчасове проживання та підтримку з працевлаштування в умовах гуманітарних криз, а, з іншого, – пошук джерел фінансування для досягнення показників ефективності господарської діяльності. Тригером, що призвів до зростання ролі готелів в розміщенні вимушених мігрантів стало повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, яке спричинило хвилю міграції українського населення. У цих умовах готельний бізнес реалізував функцію соціальної відповідальності щодо українських біженців, пропонуючи тимчасовий притулок та диверсифікувавши діяльність відповідно до їх потреб. Вивчення досвіду польського готельного бізнесу в пошуку джерел фінансування в умовах збільшення і диференціації міграційних потоків є актуальним з огляду на характер війни росії проти України, що зумовлює необхідність трансформації фінансування і диверсифікації функцій вітчизняними готелями в умовах гуманітарних криз.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання впливу міграційних потоків на функціонування готелів висвітлювали: М. Chaudhary [1], Н. Dempster [2], J. Domínguez-Mujica [3; 4], L. Dwyer [5], Н. Entorf [6], Р. Forsyth [7], V. Greenfield [8], S. Ivanov [9], Н. Janta [10], R. Lenz [11], J. Mitchell [12], С. Preble [13] та ін. Як зазначає Ramona Lenz: «Економічне зростання Республіки Кіпр між 1970 і 1990 роками призвело до зростання потреби в робочій силі, в тому числі мігрантів» [11]. Проаналізувавши різні погляди вчених та практиків щодо наслідків спалаху COVID-19 і його впливу на соціальне та економічне життя, Моніка Шодхарі та ін. дійшли висновку, що обмеження міжнародної та внутрішньої мобільності найбільше вплинуло на такі сектори, як авіація, туризм, роздрібна торгівля, ринки капіталу, ММСП та нафтова галузь, що, у свою чергу, позначилося на їх доходах [1]. Погоджуємося також з думкою болгарського вченого С. Іванова, що висловлена у проведеному дослідженні щодо проблем кризи біженців у Греції: «Міграційна криза має дуже серйозний негативний вплив на готельну індустрію, погіршуються операційні показники і страждає імідж дестинацій та закладів розміщення. Готельєри пом'якшують негативні наслідки кризи біженців переважно шляхом посилення маркетингових зусиль для залучення більшої кількості гостей, а також скорочення витрат і цін, а не шляхом роботи з меншою кількістю працівників, затримки платежів постачальникам або вимагання більшої кількості готівкових платежів [9]». Стівен Туфтс, аналізуючи поточний стан ринку послуг розміщення в умовах невизначеності, зазначає, що цей глобальний сектор є величезним і різноманітним, оскільки невеликі готелі співіснують з великими транснаціональними готельними корпораціями, наголошує на тому, що глобальні бази даних ведуться приватними дослідницькими фірмами (наприклад, STR Global, Panell Kerr Forster, MKG), які порівнюють тенденції в цінах на номери,

завантаженості та доходів готелів, але ці дані нерівномірні і важкодоступні [14]. На вивченні досвіду польських трудових мігрантів у сфері гостинності у Великій Британії сфокусоване дослідження Хані Йанта, Адель Ладкін, Лорейн Браун та Пітера Лугозі. Воно містить кількісні та якісні емпіричні дані про причини працевлаштування мігрантів у готельно-ресторанному бізнесі, а його результати свідчать про те, що основним мотивом працевлаштування у сфері гостинності є саморозвиток, оскільки мігранти бажають використовувати та вивчати іноземні мови, набувати досвіду роботи та отримувати інші переваги, які надає цей сектор. Ці можливості саморозвитку розглядаються як засіб покращення кар'єрних перспектив у Великій Британії або після повернення до Польщі. Позитивний досвід, пов'язаний з роботою у готельно-ресторанному бізнесі, включає можливість зустрічатися з людьми і працювати у живому середовищі. Негативні аспекти пов'язані з умовами праці, низькою оплатою, фізично важкою роботою, дискримінацією та поведінкою керівництва. Дослідження припускає, що певні практики та умови праці в секторі створюють перешкоди для довгострокової зайнятості трудових мігрантів [10]. На потребі диференціації діяльності готелів при розміщенні мігрантів наголошують Влатка Скокіч і Паул Лінч, оскільки адаптація бізнесу як до нового законодавства, так і до нових форм надання послуг, є підґрунтям для вирішення питань як операційного характеру, у тому числі – основою для підвищення завантаженості готелю, так і стратегічного характеру, а саме формування кадрового потенціалу і поліпшення іміджу готельного підприємства і держави в цілому на міжнародній арені як соціальноорієнтованої [15]. Русель Кінг зазначав, що в умовах глобального зростання міграції, спостерігається збільшення внутрішньоевропейської міграції порівняно з імміграцією із-за меж континенту. Однак, це може виявитися тимчасовим явищем, зважаючи на зближення економічних показників між «Сходом» і «Заходом» у межах ЄС та Європейського економічного простору, а також на те, що демографічний тиск з боку глобального Півдня, особливо Африки, може посилитися. Управління цим тиском стане головним викликом в умовах демографічного скорочення Європи [16]. М. Душик і П. Казмарчук детально охарактеризували вплив війни, яку росія розпочала проти України в лютому 2022 року на найбільші потоки біженців у Європі з часів Другої світової війни [17]. На потребі у використанні можливостей розміщення і працевлаштування мігрантів наголошують у своїй праці Л. Двієр, Н. Сітарам, П. Форсич і Б. Кінг [5]. Так, автори стверджують, що саме готельно-ресторанний бізнес є основним місцем працевлаштування для мігрантів, а також його доходи напряму залежать від міграційних потоків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досить широке коло питань залишається досі не вирішеним, зокрема, щодо джерел і напрямків фінансування готелів для розміщення і працевлаштування мігрантів, а також державної політики, пошуку механізмів підтримки дохідності готелів в умовах невизначеності. Недостатньо обґрунтованим у науковій літературі залишається питання взаємодії міжнародних, державних та приватних інституцій. Відтак, необхідно провести диференціацію джерел фінансування готелів для розміщення і працевлаштування мігрантів та обґрунтувати ключові аспекти формування соціальноорієнтованої і сталої політики щодо забезпечення прибутковості та розвитку готельного бізнесу в умовах криз.

Постановка завдання. Метою статті є визначення джерел підтримки дохідності готелів в умовах гуманітарних криз, аналіз напрямків фінансування послуг розміщення і працевлаштування мігрантів. Завдання дослідження

передбачають: розкриття сутності і причин міграційних процесів, характеристик потреб мігрантів у розміщенні і працевлаштуванні; вивчення джерел фінансування соціального розміщення в готелях Польщі; диференціацію напрямів діяльності готелів та обґрунтування ключових аспектів взаємодії міжнародних, державних та приватних інституцій. Теоретико-методологічною базою дослідження є системно-комплексний метод пізнання та використання таких прийомів і методів, як: метод опитування (збір даних з різноманітної вибірки), абстрактно-логічний аналіз та порівняння (визначення міграційних процесів та джерел фінансування готелів); логічне узагальнення (формулювання висновків за результатами дослідження).

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія пам'ятає різні типи міграційних потоків минулого і нинішнього століть, пов'язані з кризовими явищами і процесами. Зокрема, в Європі після Другої світової війни спостерігалися післявоєнна переселенська міграція, масова міграція «заробітчан», фаза економічної реструктуризації та возз'єднання сімей, міграція шукачів притулку та нелегальна міграція [16]. В країнах, які межують з Україною, спостерігалася «циркулярна міграція» на основі «тимчасової міграції». Трудова імміграція та іноземне працевлаштування в країнах східної Європи постійно зростають протягом багатьох років. Окремим викликом для ринку праці щодо відтоку/притоку мігрантів стала пандемія Covid-19, під час якої виникли проблеми, пов'язані з управлінням трудовою міграцією та новітнім законодавством, що регулює працевлаштування мігрантів.

Польща, як країна, що межує з Україною, прийняла найбільшу кількість воєнних мігрантів. У середині березня 2022 року Польща внесла зміни у своє законодавство, що дозволило біженцям з України подавати заявки на новостворений правовий статус, що діє протягом 18 місяців після прибуття (з подальшим продовженням). Після отримання цього статусу біженці мали право вивчати польську мову, отримувати соціальну допомогу та легально працевлаштуватися в Польщі. Із двох мільйонів біженців, які прибули до квітня, один мільйон подав заяву на отримання спеціального статусу. Інші біженці або мігрували до інших країн ЄС, або вирішили не подавати заяву на отримання статусу, оскільки розглядали можливість якнайшвидшого повернення в Україну. Відповідно до Закону «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території України» було встановлено право співфінансування громадянами України витрат на проживання та харчування в пунктах колективного розміщення. По всій Польщі були відкриті програми тимчасового притулку, що фінансуються міжнародними благодійними організаціями, приватними компаніями та безпосередньо готелями. Біженці з України отримали доступ до безкоштовного житла в Польщі.

Міграційні процеси – виклик для Європи майбутнього – об'єднують інтереси солідарності та боротьби з економічним спадом і безробіттям усіх видів. Туризм і гостинність є визначальним фактором економічного розвитку та участі, а також необхідною умовою доступу до ринку праці та соціальних виплат, а також можливістю повноцінно, вільно і автономно працювати і брати участь у житті громади.

Однак в Україні з 24 лютого 2022 року національні опитування показують постійну кількість бажаючих працювати в готелях, близько 10% внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Економічні можливості готелю та регіону відігравали вирішальну роль у прийнятті рішень щодо пошуку джерел фінансування і відшкодування витрат на розміщення біженців. На регіональному рівні на співвідношення кількості біженців і населення впливають такі фактори, а саме:

- рівень безробіття;
- дохід на душу населення (пропорційний податок на доходи фізичних осіб (ПДФО));
- соціальні мережі;
- наявність вільних номерів у готелях.

Готелі в умовах гуманітарних криз надають місця для тимчасового проживання та харчування біженців, переорієнтовують свою діяльність на створення умов для їх адаптації. Потреба в отриманні інформації та пошуку місць для тривалого перебування біженців створює нові ситуації та створює перед готелями нові виклики в їхній операційній діяльності. Одним із них є необхідність пошуку даних про джерела фінансування та можливості підтримки людей, які змушені покинути свої домівки і шукати тимчасового захисту, використовуючи при цьому можливості для спілкування та надання інформації українською мовою. Цей своєрідний і відмінний від інших операційних процесів у готельному напрямку діяльності (або у більш широкому сенсі, соціальна спрямованість на підтримку та допомогу) стає сучасною реальністю розвитку підприємництва в турбулентному середовищі [15].

Цю тенденцію також можна спостерігати в багатьох міжнародних готельних мережах, які використовують працю мігрантів, зокрема Hilton, Accor, Radisson. Однак, більш детальних досліджень у сфері визначення джерел фінансування та напрямів підтримки біженців у Польщі немає, тому визначення структури підтримки та допомоги вважається вартим ретельного аналізу. Така дослідницька потреба є особливо важливою в контексті дискусій про необхідність інтеграції українських біженців у суспільне життя Польщі.

Джерела фінансування розміщення під час гуманітарних криз, залежать від соціально-коопераційної стратегії, розгляду рішень, інформації та дій, необхідних для здійснення процесу укладання контрактів, перетворення їх на реальний стратегічний план, виявлення механізмів, які призводять до створення стратегії кооперації, що дозволяє реалізувати соціальну функцію бізнесу, забезпечує формалізацію управлінських рішень та дій, необхідних для процесу укладання соціальних контрактів, перетворення їх на реальний план. Наприклад, в 2021 році Міністерство імміграції та притулку Греції подало технічний звіт до Європейської Комісії з проханням продовження фінансування двомісячної програми розміщення в готелях біженців (приблизно 1 500–2 000 осіб). Це було пов'язано з необхідністю полегшити складну ситуацію в грецьких «гарячих точках», щоб краще управляти міграційними потоками всередині Греції. Фінансування програми розміщення закінчилося в лютому 2021 року. Одразу ж багато готелів вирішили закритись, а ті, кого приймали (а також грецька влада), знову зіткнулися з проблемами розміщення. За даними Міжнародної організації з міграції, на початок грудня 2020 року в Греції налічувалося 50 готелів, які приймали загалом 5 500 осіб (вразливих шукачів притулку та біженців) [18].

Програми фінансування готелів для розміщення біженців відкриті в багатьох країнах світу. Оскільки уряди працюють над задоволенням потреб місцевого населення, то міграція часто розглядається як додатковий тиск на місцеві бюджети. Женевська хартія ООН зі сталого житла, схвалена Європейською економічною комісією ООН (СЕК ООН) у 2015 році, є одним із ключових політичних документів, які спрямовують роботу Комітету СЕК ООН з міського розвитку, житлового господарства та землекористування. Головною метою Хартії є підтримка держав-членів у забезпеченні загального доступу до гідного, адекватного, доступного та безпечного житла, особливо для вразливих верств населення, таких як мігранти,

біженці, шукачі притулку, внутрішньо переміщені особи. Розміщення мігрантів та біженців може позитивно вплинути на місцеві громади та економіку, а також сприяти їхній інтеграції. Ключову роль у визначенні напрямків і джерел фінансування цих проєктів відіграє місцева влада. Зокрема, «Grandhotel Cosmopolis» в Аугсбурзі (Німеччина), був задуманий для задоволення трьох потреб: житло для мігрантів і біженців, житло для туристів і простір для митців. Баварське місто Аугсбург, що на півдні Німеччини, характеризується рівнем міграції понад 40 відсотків, що створює великий тиск на житловий фонд. Крім того, хоча Аугсбург традиційно є містом мистецтв, у ньому відчувається гостра нестача студій для художників. Біженці залучаються до роботи та культурної діяльності готелю відповідно до своїх особистих здібностей. Митцям пропонують студії без орендної плати, якщо вони роблять внесок у розвиток готелю, наприклад, організовуючи мистецькі заходи (з метою отримання прибутку). Зараз готель став офіційним закладом колективного розміщення, що використовується німецьким урядом для розміщення біженців.

Прикладом країни, яка запровадила практику розміщення мігрантів у готелях є Ірландія. Ірландія прийняла 57 000 українців, що на душу населення більше, ніж у багатьох інших країнах-членах ЄС, і це незважаючи на дуже обмежену інфраструктуру тимчасового розміщення. Наразі 22% туристичного потенціалу країни, у тому числі 15% готельних номерів, задіяно для надання притулку тим, хто втікає з України, а також близько 5 000 шукачів притулку з інших країн. Наразі приблизно 34 000 громадян України проживають у туристичних об'єктах. Безпосереднім впливом поточної ситуації на туризм є помітне скорочення місткості, підвищення цін на наявне житло та руйнівний вплив на економіку відвідувачів багатьох популярних туристичних регіонів країни, де значна частка туристичного житла вже переорієнтувалася на розміщення біженців. До таких районів належать західний Клер, графство Донегал, Кілларні та західний Уотерфорд. Відсутність туристів і, як наслідок, втрата робочих місць негативно позначилася на готельному бізнесі, роздрібній торгівлі та інших сферах туристичних послуг.

У Польщі туристична індустрія стала частиною зусиль, спрямованих на забезпечення транспортом, житлом тощо людей, які тікають від російського вторгнення. Державна програма передбачає відшкодування для готелів, що не перевищує 40 злотих (8,40 євро) на особу на день.

Для визначення джерел фінансування розміщення біженців і вплив на доходи було проведено опитування у 100 готелях Польщі за допомогою методу CAWI (комп'ютеризоване веб-інтерв'ю). Опитування проводилося в період з квітня по травень 2023 року і фокусувалося на періоді з 24 лютого по кінець 2022 року, оскільки він був охоплений доступними даними зі звітів готелів, які ми використовуємо. До участі в опитуванні було запрошено близько 300 готелів, із яких 100 відповіли на запитання анкети. На запитання найчастіше відповідали люди, які працюють менеджерами в готелі. У вибірці опитування взяли участь готелі із кожного воєводства. Найчастіше в опитуванні брали участь тризіркові готелі, а середня кількість номерів в опитаному готелі становила 41. Варто зазначити, що готелі, які брали участь в опитуванні, неохоче надавали інформацію про себе, тому в метриці готелів було виявлено багато пропущених даних. У вибірці опитування взяли участь готелі із кожного воєводства. За результатами аналізу апріорної інформації щодо відповідей обраної когорти на питання анкети було виявлено 6 неповних відповідей, що відповідно зменшило кількість анкет ($N = 94$). Середня завантаженість досліджуваних готелів у 2022 році становила 61%. Із загальної кількості гостей

біженці з України становили в середньому майже 23% від кількості осіб, які зупинилися в готелі у 2022 році. Як показує дослідження, збільшення кількості відвідувачів з України у 2022 році також вплинуло на престижні, історичні готелі. Індустрія гостинності Польщі повідомила про збільшення кількості гостей до рівня, порівняного з допандемічним 2019 роком, але, водночас, зазнала зниження інтересу іноземних гостей через триваючу війну в Україні. Більшість опитаних готелів заявили, що початок війни не мав негативного впливу на заповнюваність готелів, що, ймовірно, пов'язано зі збільшенням заповнюваності готелів у зв'язку із закінченням пандемії. Тисячі українських біженців були розміщені в готелях Польщі.

Серед готелів, які взяли участь в опитуванні, лише 13% заявили, що не надають підтримки біженцям з України. Переважна більшість готелів (87%) задекларували різні види підтримки.

Кількість біженців у готелях загалом була вищою у західній, ніж у східній Польщі. У найбільших містах, таких як Варшава, Краків, Вроцлав і Гданськ, кількість готелів, які надали підтримку українським біженцям, більша, що пов'язано з можливостями великих мережевих готелів. Середня тривалість перебування українських біженців у готелях безкоштовно або за зниженими цінами становить близько 5 днів у готелях уздовж узбережжя Балтійського моря та південних і західних кордонів Польщі, що пов'язано з подальшою міграцією в інші країни.

У дослідженні розглядається просторовий розподіл готелів, що надають підтримку українським біженцям, джерела фінансування, які визначають їхнє рішення надавати безкоштовне або за зниженими цінами проживання та харчування, зайнятість у готелі, і, нарешті, наслідки зміни орієнтацій і стратегій польських готелів.

У часи турбулентного середовища, коли існують ризики збитків для готелів, необхідно шукати джерела фінансування соціальних проєктів, які базуються на можливостях створення позитивного іміджу та репутації, обирати нові канали комунікації, спрямовані на принципово новий сегмент відвідувачів, крос-культурну та благодійну діяльність, водночас зберігаючи високі стандарти надання готельних послуг.

Готельний бізнес безпосередньо пов'язаний з інвестиціями, але з початком військових дій на території України більшість інвестиційних проєктів, як з боку інвесторів, так і банків, довелося заморозити. Пріоритетом стала корпоративна соціальна відповідальність. Серед стейкхолдерів, залучених до фінансування розміщення біженців, є міжнародні благодійні фонди та організації, які, у свою чергу, визначають орієнтацію готелів на реалізацію соціальної функції, а вплив стейкхолдерів, значною мірою сформований взаємозалежним, багатогранним характером надання послуг, зумовлює впровадження нових стратегій підтримки біженців. Однак, з точки зору інвестицій, іноземні інвестори, які хотіли вийти на готельний ринок Польщі, призупинили свою діяльність і спостерігають за подальшим розвитком подій.

У Польщі великі міжнародні та національні готельні мережі запустили служби допомоги біженцям з України в умовах воєнного стану. Інформацію та допомогу надавали як окремим біженцям, так і компаніям, які шукали житло для родин співробітників, кризовим командам, створеним воєводськими адміністраціями, фондам і товариствам, які допомагають нужденним.

Команди готелів найбільших міжнародних брендів спрямували свої зусилля на підтримку українських біженців. Зокрема, Hilton, Hayatt, Radisson надавали притулок терміном на 5 днів і приймали мігрантів з України. У структурі гостей

переважали жінки-мігранти з дітьми, які або тимчасово проживали у закладах розміщення, а потім поверталися додому, знаходили постійне житло в новому для себе місті, або переїжджали далі.

Незважаючи на те, що основною метою готелів є отримання прибутку, сьогодні пошук джерел фінансування соціальних проєктів стає дедалі більшою проблемою, що здебільшого пов'язано з великою кількістю біженців, які потребують безкоштовного проживання та харчування [19]. Більшість досліджень з цього питання висвітлюють кілька різних підходів до пошуку джерел фінансування. Серед них – фінансування від великих міжнародних благодійних організацій, відшкодування витрат за державними програмами, допомога від приватних підприємців. Найпоширенішим типом джерел фінансування соціальних проєктів, пов'язаних з біженцями, є ті, що акумулюють кошти благодійних фондів у партнерстві з великими міжнародними організаціями [20].

Зразкова модель держави, що приймає біженців, була розроблена у Сполучених Штатах Америки, яка згодом була зруйнована адміністрацією Трампа [21]. Це відбувається за простим принципом: «Адміністрація Трампа різко скоротила апарат розселення біженців як всередині країни, так і за кордоном» [22].

Аналізуючи надання безкоштовного або за зниженими цінами проживання та харчування для українських біженців у Польщі, ми ілюструємо структуру готелів, які надавали підтримку біженцям у 2022 році. Вона підготовлена на основі аналізу первинних та вторинних даних – публічно доступної інформації, що міститься на сайті hospitalitysupport.org, доповненої результатами опитування менеджерів готелів у Польщі, проведеного авторами статті з 30 квітня по 30 травня 2023 року. Результати дослідження показали, що 28% готелів у Польщі надали безкоштовне проживання українським біженцям з початку повномасштабного вторгнення в Україну. У березні 2022 року світові готельєри долучилися до допомоги внутрішньо переміщеним особам з України, які потребували короткострокової зупинки та відпочинку. Hilton, Le Meridien, Hyatt, Kempinski, Radisson та інші готельні мережі надали безкоштовні номери у своїх готелях для українців, які були змушені покинути країну.

Керівництву та працівникам польських готелів було надіслано анкету з проханням взяти участь у дослідженні. Збір даних проводився у 2023 році, анкету розсилали електронною поштою або заповнювали під час особистого чи телефонного опитування. Респондентам була гарантована повна конфіденційність. Дослідження показало, що готелі в Польщі активно залучені до процесу підтримки українських біженців, який переважно полягає у наданні безкоштовного або за зниженими цінами проживання та харчування, інформаційної допомоги та працевлаштування. Спочатку були включені питання для відбору готелів, які розміщували та годували українських біженців безкоштовно. Потім готелі, які надавали послуги за зниженими цінами. По-третє, визначалися обсяги та джерела фінансування, надані готелям для покриття витрат, понесених у зв'язку з наданням підтримки. Опитування здебільшого містило закриті запитання, щоб отримати більшу кількість відповідей. Відповіді готелів були використані як залежні змінні, що становлять інтерес для цього дослідження.

Аналіз структури послуг, що надавалися готелями, які підтримували українських біженців, був переважно описовим, з посиланням на обсяги цієї підтримки, джерела фінансування або компенсації. Це було пов'язано з потенційним ризиком того, що надмірно кількісний підхід не відобразить соціальну стратегію та

напрями підтримки, які пропонують готелі, що не можуть бути виміряні кількісними показниками. Іншим обмеженням є те, що попит на готельні послуги постійно змінюється з точки зору функціонального та цільового призначення, що відповідає місцю та тривалості надання послуг. Тому складно зафіксувати статистику перебування українських біженців у готелях, кількість яких часто змінюється. Таким чином, через кілька місяців всі дані виглядають зовсім по-іншому. Тому вищенаведені дані були взяті за період з 24 лютого по 31 грудня 2022 року. Згідно з опитуванням у Польщі 38% українських біженців у 2022 році безкоштовно проживали в готелях, а 79% готелів отримали компенсацію витрат на проживання та харчування.

Дослідження, базується на відповідях, наданих готелями, а саме: кількість готелів, що пропонують безкоштовне проживання та харчування біженцям з України, кількість готелів, що пропонують біженцям з України проживання та харчування за зниженими цінами, розмір підтримки, яка була компенсована/субсидована іншим суб'єктом готелю. Варто зазначити, що 38% готелів, які взяли участь в опитуванні, надавали таку підтримку безкоштовно, тоді як витрати на проживання та харчування переважно компенсували 79%. Готелі в Польщі для українських біженців переважно надавали допомогу в розміщенні та харчуванні, але деякі з них обмежувалися лише інформаційною підтримкою. Щодо локалізації готелів та напрямків підтримки, то спостерігалися дві основні тенденції. Перша група готелів, а саме п'яти- та чотиризіркові готелі, розташовані у великих містах, пропонували програми короткострокового перебування біженців та надання пов'язаних з цим послуг з усіма необхідними напрямками підтримки. Кількість готелів цієї групи та середня тривалість перебування в них українських біженців свідчить про те, що проживання у великих готелях має короткостроковий характер і використовується як тимчасовий притулок на деякий час, поки біженці не знайдуть житло на більш тривалий період або не виїдуть в інший регіон чи країну.

Великі готелі в рамках політики соціальної відповідальності отримали можливість надавати комплексний сервіс біженцям, у тому числі, членам сімей співробітників готелю, не шукаючи джерел зовнішнього фінансування. Поступово, до кінця 2022 року, програми безкоштовного розміщення біженців почали замінюватись на розміщення за зниженими цінами. Потік біженців поступово зменшувався до кінця 2022 року, удосконалювалася система їх підтримки готелями, знаходилися нові джерела фінансування, а готелі, усвідомлюючи важливість інтеграції біженців у польське суспільство, знаходили можливість їх працевлаштування. Друга група готелів – це дво- і тризіркові готелі та хостели, розташовані в невеликих містах, які надавали послуги з тривалого розміщення українських біженців на термін до 120 днів з одночасною компенсацією з місцевого та державного бюджетів.

Співвідношення середньої кількості українських біженців та тривалості їхнього безкоштовного проживання і харчування у готелях Польщі в 2022 році відображає попит на безкоштовне проживання та харчування з початку повномасштабного вторгнення, який значно перевищував можливості готелів. Однак, варто зазначити, що більшість готелів отримали зовнішнє фінансування, що дозволило надавати послуги в більшому обсязі та протягом більш тривалого періоду. Середня кількість українських біженців, які скористалися безкоштовним розміщенням у 2022 році, становила 37 осіб на один готель.

Основними джерелами фінансування готелів для розміщення біженців були:

– державне фінансування, саме державні органи влади відіграють ключову роль у фінансуванні проживання біженців. Наприклад, Сейм Польщі ухвалив

правила виплати допомоги українським біженцям, яка включає фінансування проживання та харчування. Уряд Німеччини також надає значну підтримку, оскільки тут проживає найбільша кількість українських біженців у ЄС – 1,3 млн. осіб;

- фінансування місцевою владою, яке, у свою чергу, відіграє вирішальну роль у забезпеченні фінансування розвитку місцевого готельного бізнесу. Механізми фіскального вирівнювання мають важливе значення для зменшення регіональних диспропорцій та забезпечення органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами для задоволення їхніх потреб;

- польські неприбуткові організації та їх участь у фінансуванні готелів для розміщення біженців можуть зробити свій внесок через різні проекти та ініціативи. Польські неприбуткові організації активно залучені у надання допомоги біженцям. Фінансування проживання та харчування для біженців, які перебувають у скрутному становищі, можливе лише за наявності угоди з місцевими органами влади та неприбутковими організаціями;

- іноземні неприбуткові організації здійснюють відшкодування витрат готелів, які підтримують мігрантів, біженців та внутрішньо переміщених осіб перед обличчям нагальних викликів – від глобальних пандемій до кліматичної кризи;

- приватні підприємці та особи можуть робити внесок у фінансування проживання біженців через благодійність, оренду житла тощо.

Імплементация стратегії адаптації готельного бізнесу до міграційних тенденцій з метою отримання доходу передбачає чітке визначення місії та розуміння, як готель може залучати кошти і реалізовувати соціальну функцію без ризику втратити цільовий сегмент [23]. Виникає потреба інвестування в розвиток, освіту та навчання персоналу, що, у свою чергу, передбачає необхідність вкладень у підвищення професійного рівня працівників, у тому числі мігрантів, а також у пошуку партнерів та донорів для спільної реалізації соціальних проєктів, підтримки інтеграції мігрантів. Інтегрованість зусиль різних стейкхолдерів є ключовою для успішної імплементації даної стратегії. Важливим також є вивчення та адаптація кращих практик залучення мігрантів на національному та міжнародному рівнях. Аналіз досвіду інших готелів дозволить уникнути помилок та запозичити ефективні підходи.

Висновки і перспективи подальших розробок. Реалізація соціальних функцій готелями може впливати на збільшення завантаженості і, як наслідок, зростання доходів, як це відбулося в готелях Польщі, зокрема, за рахунок розміщення біженців з України. Згідно з дослідженням, із загальної кількості гостей біженці з України склали майже 23% від кількості осіб, які зупинялися в готелях у 2022 році. Як показує дослідження, зростання кількості відвідувачів з України у 2022 році торкнулося і престижних історичних готелів. Більшість опитаних готелів зазначили, що початок війни не мав негативного впливу на завантаженість готелів, що, ймовірно, пов'язано зі зростанням попиту у зв'язку із закінченням пандемії. Було виявлено, що тривалість перебування військових мігрантів у готелях Польщі загалом була вищою у Західній Польщі, ніж у Східній. Кількість готелів, які надали підтримку українським біженцям, вища у найбільших містах, таких як Варшава, Краків, Вроцлав і Гданськ, що пояснюється потужністю великих мереж. Середня тривалість перебування українських біженців у готелях безкоштовно або за зниженими цінами становить близько 5 днів у готелях на узбережжі Балтійського моря та на південному і західному кордонах Польщі через подальшу міграцію до інших країн. Мережеві готелі великих міжнародних брендів відіграли значну роль у наданні притулку українцям, які втікали від війни у

2022 році. Розроблені ними програми були спрямовані на тимчасову підтримку українських біженців у Польщі. Зокрема, Hilton, Hayatt, Radisson надавали притулок на п'ять днів та приймали мігрантів з України.

Вивчення кейсів польських готелів щодо отримання доходів і відшкодування витрат через реалізацію ними соціальних функцій довело, що соціальна відповідальність є багатограним процесом, який розглядається як джерело ресурсів для соціальних інвестицій. У складних умовах готельний бізнес набуває абсолютно нових якостей і функцій, завдяки яким суспільне сприйняття готельного бізнесу трансформується через призму соціального партнерства. Таким чином, врахування досвіду соціальної діяльності польських готелів дозволить підвищити рівень соціальної відповідальності національних готельних мереж, дасть їм можливість бути залученими до процесу прийняття рішень, які сприятимуть відновленню готельного бізнесу в Україні.

Література

1. Chaudhary M., Sodani P. R., Das S. Effect of COVID-19 on economy in India: Some reflections for policy and programme. *Journal of Health Management*. 2020. Vol. 22. Issue 2. Pp. 169–180. DOI: <https://doi.org/10.1177/0972063420935541>.
2. Dempster H., Zimmer C. Migrant workers in the Tourism Industry: how has COVID-19 affected them, and what does the future hold? *CGD Policy Paper 173*. May 2020. 31 p. URL: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/migrant-workers-tourism-industry-how-has-covid-19-affected-them-and-what-does-future.pdf> (access date: 22.05.2024).
3. Domínguez-Mujica J., González-Pérez J., Parreño-Castellano J. Tourism and human mobility in Spanish Archipelagos. *Annals of Tourism Research*. 2011. No. 38 (2). Pp. 586–606.
4. Domínguez-Mujica J., Parreño-Castellano J. M., Moreno-Medina C. Pandemic Mobility/(Im) mobility in the Canary Islands: irregular migrants becoming hotel guests. *Belgeo. Revue belge de géographie*. 2022. No. 3. DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.56022>.
5. Dwyer L., Seetaram N., Forsyth P., King B. Is the migration-tourism relationship only about VFR? *Annals of tourism research*. 2014. Vol. 46. Pp. 130–143. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.03.009>.
6. Entorf H. Rational migration policy should tolerate non- zero illegal migration flows: lessons from modelling the market for illegal migration. *International Migration*. 2002. No. 40 (1). Pp. 27–43.
7. Forsyth P., Dwyer L., Seetaram N., King B. Measuring the economic impact of migration-induced tourism. *Tourism analysis*. 2012. No. 17 (5). Pp. 559–571.
8. Greenfield V. A., Nunez-Neto B., Mitch I., Chang J. C., Rosas E. *Human smuggling and associated revenues. What do or can we know about routes from Central America to the United States?* Rand Corporation. April 22, 2019. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2852.html (access date: 22.05.2024).
9. Ivanov S., Stavrinoudis T. A. Impacts of the refugee crisis on the hotel industry : Evidence from four Greek islands. *Tourism Management*. 2018. Vol. 67. Pp. 214–223. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.02.004>.
10. Janta H., Ladkin A., Brown L., Lugosi P. Employment experiences of Polish migrant workers in the UK hospitality sector. *Tourism Management*. 2011. Vol. 32. Issue 5. Pp. 1006–1019. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.013>.
11. Lenz R. «Hotel Royal» and other spaces of hospitality : tourists and migrants in the mediterranean. In : *Thinking through tourism*. Routledge, 2021. Pp. 209–229. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003087229-10>.
12. Mitchell J., Li S. Autonomy found: Estimating the local benefit from tourism in SIDS – the case of Cape Verde. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*. 2017. No. 9 (2). Pp. 182–200.

13. Preble C. Circulation and consumption: Transnational mass tourism in Cancún, Mexico. *Student Anthropologist*. 2010. No. 2 (1). Pp. 38–45.
14. Tufts S. The hotel sector in an age of uncertainty : A labour perspective. In : *A Hospitable World?* 1st ed. Routledge, 2014. Pp. 52–66.
15. Skokic V., Lynch P., Morrison A. Hotel entrepreneurship in a turbulent environment. *International Journal of Hospitality Management*. 2016. Vol. 53. Pp. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.11.008>.
16. King R., Okólski M. Diverse, fragile and fragmented : The new map of European migration. *Central and Eastern European Migration Review*. 2019. Vol. 8. No. 1. Pp. 9–32. DOI: <https://doi.org/10.17467/ceemr.2018.18>.
17. Duszczayk M., Kaczmarczyk P. The war in Ukraine and migration to Poland : Outlook and challenges. *Intereconomics*. 2022. Vol. 57. No. 3. Pp. 164–170. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-022-1053-6>.
18. Kulyk M., Lipowski M., Boiko M. Accommodation facilities for migrants : Polish experience. *Scientia Fructuosa*. 2024. No. 153 (1). Pp. 143–156. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2024\(153\)09](https://doi.org/10.31617/1.2024(153)09).
19. Schmelter S. Gulf States' humanitarian assistance for Syrian refugees in Lebanon. *Civil Society Review*. 2019. No. 3. Pp. 16–47.
20. Mayblin L., James P. Asylum and refugee support in the UK: civil society filling the gaps? *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2019. No. 45 (3). Pp. 375–394.
21. Mathema S., Carratala S. *Rebuilding the US refugee program for the 21st century*. Center for American Progress, 2020. URL: <https://www.americanprogress.org/article/rebuilding-us-refugee-program-21st-century> (access date: 21.05.2024).
22. La Corte M. *Refugee resettlement in the Trump Era: challenges & opportunities* : policy brief. Niskanen Center, April 2019. URL: https://www.niskanencenter.org/wp-content/uploads/old_uploads/2019/04/MLC-----Refugee-Brief-2019.pdf (access date: 21.05.2024).
23. Willie P., Pirani A., Jayawardena C., Sovani A., Davoodi R. Trends in hotel investment and financial management in Canada. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*. 2013. No. 5 (2). Pp. 190–204.

References

1. Chaudhary, M., Sodani, P. R., & Das, S. (2020). Effect of COVID-19 on economy in India: Some reflections for policy and programme. *Journal of Health Management*, Vol. 22, Issue 2, pp. 169–180. DOI: <https://doi.org/10.1177/0972063420935541>.
2. Dempster, H., & Zimmer, C. (2020). Migrant workers in the Tourism Industry: how has COVID-19 affected them, and what does the future hold? *CGD Policy Paper 173*, 31 p. Retrieved from: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/migrant-workers-tourism-industry-how-has-covid-19-affected-them-and-what-does-future.pdf>.
3. Domínguez-Mujica, J., González-Pérez, J., & Parreño-Castellano, J. (2011). Tourism and human mobility in Spanish Archipelagos. *Annals of Tourism Research*, No. 38 (2), pp. 586–606.
4. Domínguez-Mujica, J., Parreño-Castellano, J. M., & Moreno-Medina, C. (2022). Pandemic Mobility/(Im) mobility in the Canary Islands: irregular migrants becoming hotel guests. *Belgeo. Revue belge de géographie*, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.56022>.
5. Dwyer, L., Seetaram, N., Forsyth, P., & King, B. (2014). Is the migration-tourism relationship only about VFR? *Annals of tourism research*, Vol. 46, pp. 130–143. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.03.009>.
6. Entorf, H. (2002). Rational Migration Policy Should Tolerate Non- zero Illegal Migration Flows: Lessons from Modelling the Market for Illegal Migration. *International Migration*, No. 40 (1), pp. 27–43.
7. Forsyth, P., Dwyer, L., Seetaram, N., & King, B. (2012). Measuring the economic impact of migration-induced tourism. *Tourism analysis*, No. 17 (5), pp. 559–571.

8. Greenfield, V., Nunez-Neto B., Mitch I., Chang J. C., & Rosas E. (2019). *Human smuggling and associated revenues. What do or can we know about routes from Central America to the United States?* Rand Corporation. Retrieved from: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2852.html.
9. Ivanov, S., & Stavrinoudis, T. A. (2018). Impacts of the refugee crisis on the hotel industry: Evidence from four Greek islands. *Tourism Management*, Vol. 67, pp. 214–223. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.02.004>.
10. Janta, H., Ladkin, A., Brown, L., & Lugosi, P. (2011). Employment experiences of Polish migrant workers in the UK hospitality sector. *Tourism Management*, Vol. 32, Issue 5, pp. 1006–1019. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.013>.
11. Lenz, R. (2021). «Hotel Royal» and other spaces of hospitality: tourists and migrants in the mediterranean. In: *Thinking through tourism*. Routledge, pp. 209–229. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003087229-10>.
12. Mitchell, J., & Li, S. (2017). Autonomy found: Estimating the local benefit from tourism in SIDS—the case of Cape Verde. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, No. 9 (2), pp. 182–200.
13. Preble, C. (2010). Circulation and consumption: Transnational mass tourism in Cancún, Mexico. *Student Anthropologist*, No. 2 (1), pp. 38–45.
14. Tufts, S. (2014). The hotel sector in an age of uncertainty: A labour perspective. In: *A Hospitable World?* 1st ed. Routledge, pp. 52–66.
15. Skokic, V., Lynch, P., & Morrison, A. (2016). Hotel entrepreneurship in a turbulent environment. *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 53, pp. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.11.008>.
16. King, R., & Okólski M. (2019). Diverse, fragile and fragmented: The new map of European migration. *Central and Eastern European Migration Review*, Vol. 8, No. 1, pp. 9–32. DOI: <https://doi.org/10.17467/ceemr.2018.18>.
17. Duszczuk, M., & Kaczmarczyk, P. (2022). The war in Ukraine and migration to Poland: Outlook and challenges. *Intereconomics*, Vol. 57, No. 3, pp. 164–170. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-022-1053-6>.
18. Kulyk, M., Lipowski, M., & Boiko, M. (2024). Accommodation facilities for migrants: Polish experience. *Scientia Fructuosa*, No. 153 (1), pp. 143–156. DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2024\(153\)09](https://doi.org/10.31617/1.2024(153)09).
19. Schmelter, S. (2019). Gulf States' humanitarian assistance for Syrian refugees in Lebanon. *Civil Society Review*, No. 3, pp. 16–47.
20. Mayblin, L., & James, P. (2019). Asylum and refugee support in the UK: civil society filling the gaps? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, No. 45 (3), pp. 375–394.
21. Mathema, S., & Carratala, S. (2020). *Rebuilding the US refugee program for the 21st century*. Center for American Progress. Retrieved from: <https://www.americanprogress.org/article/rebuilding-us-refugee-program-21st-century>.
22. La Corte, M. (2019). *Refugee resettlement in the Trump Era: challenges & opportunities*: policy brief. Niskanen Center. Retrieved from: https://www.niskanencenter.org/wp-content/uploads/old_uploads/2019/04/MLC-----Refugee-Brief-2019.pdf
23. Willie, P., Pirani, A., Jayawardena, C., Sovani, A., & Davoodi, R. (2013). Trends in hotel investment and financial management in Canada. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, No. 5 (2), pp. 190–204.

***МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ***

УДК 339.13.05:633.1"364"(477)(045)

Леся Миколаївна ПОБОЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу, Національний авіаційний університет,

Україна, e-mail: lesya.pobochenko50@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3094-6417>

Віталій Анатолійович КИСІЛЬ

аспірант кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу,

Національний авіаційний університет, Україна,

e-mail: 2104788@stud.nau.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-005-8818-7360>

**СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА СВІТОВОГО РИНКУ ЗЕРНА
У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

Побоченко, Л. М., Кисіль, В. А. Структура та динаміка світового ринку зерна у контексті війни в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 181–190.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій розвитку світового ринку зерна у контексті війни в Україні. Доведено, що російська агресія проти України збільшила ризики для продовольчої безпеки у світі та спричинила збої у виробництві сільськогосподарської продукції, ланцюгах постачання та торгівлі, що призвело до безпрецедентного зростання світових цін на продовольство. Авторами проаналізовано структуру та динаміку світового ринку зерна в період 2019/2023 МР та розглянуто прогноз на 2023/2024 МР. Досліджено тенденції розвитку світового ринку зернових щодо обсягу виробництва, пропозиції, споживання, світової торгівлі та кінцевих запасів зернових (пшениці, фуражних зернових культур та рису). Підкреслено, що в умовах війни в Україні, країна продовжує бути одним із провідних виробників та експортерів зернових у світі. Визначено, що з початку російської агресії, світ став відчувати недостатність українського зерна, і хоча експорт зернових може скоротитись, прогнозні дані Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (ФАО) свідчать про збільшення виробництва, експорту та запасів зернових у світі. Оцінено динаміку та структуру світового виробництва, пропозиції, споживання, світової торгівлі та запасів зернових культур в даний період та їх прогноз. У статті звернено увагу на те, що за оцінками Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (ФАО) обсяг виробництва зернових у світі в 2023 році досягне рекордного рівня. Авторами визначено основні фактори, що мають негативний вплив на зерновий ринок України. За результатами досліджень запропоновано шляхи вирішення проблем на зерновому ринку України та окреслено основні напрями його розвитку. Сформульовано рекомендації щодо збільшення виробництва та експорту зернових культур у світі в умовах війни в Україні.

Ключові слова: світовий ринок зерна; світова торгівля; продовольча безпека; ФАО; країни-виробники; індекс цін; експортний потенціал; світові експортери.

Lesya POBOCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Head of International Economic Relations and Business Department, National Aviation University, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3094-6417>

Vitalii KYSIL

Postgraduate Student of International Economic Relations and Business Department,
National Aviation University, Ukraine, e-mail: 2104788@stud.nau.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0009-005-8818-7360>

THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF THE WORLD GRAIN MARKET IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Pobochenko, L., & Kysil, V. (2024). The structure and dynamics of the world grain market in the context of the war in Ukraine [Struktura ta dynamika svitovoho rynku zerna u konteksti viiny v Ukraini], *Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 181–190.

Abstract. The article is devoted to the study of modern trends of the world grain market development in the context of the war in Ukraine. It is proved that russian aggression against Ukraine has increased risks to global food security and caused disruptions in agricultural production, supply chains and trade, which led to an unprecedented increase in global food prices. The authors analyzed the structure and dynamics of the world grain market in the period of 2019/2023 MY and considered the forecast for 2023/2024 MY. Trends of the world grain market development regarding the volume of production, supply, consumption, world trade, and final stocks of grains (wheat, fodder crops, and rice) are studied. It is emphasized that in the conditions of the war in Ukraine, the country continues to be one of the leading producers and exporters of grain in the world. It was determined that since the beginning of russian aggression, the world began to feel the insufficiency of Ukrainian grain, and although the export of grain may decrease, the forecast data of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) indicate an increase in the production, export and stocks of grain in the world. The dynamics and structure of world production, supply, consumption, world trade and stocks of grain crops in the current period and their forecast are evaluated. The article draws attention to the fact that, according to estimates by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the volume of grain production in the world will reach a record level in 2023. The authors determined the main factors that have a negative impact on the grain market of Ukraine. According to the research results, the ways of solving problems in the grain market of Ukraine are proposed and the main directions of its development are outlined. Recommendations for increasing the production and export of grain crops in the world in the conditions of the war in Ukraine are formulated.

Keywords: world grain market; world trade; food safety; FAO; producing countries; price index; export potential; world exporters.

JEL classification: Q170; Q110; F170

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.181-190](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.181-190)

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасних умовах світовий ринок зерна є одним із найважливіших складових глобальної економіки. З кожним роком відбувається зростання ролі країн-виробників та експортерів зерна, а серед них особливе місце посідає й Україна. Сприятливі кліматичні умови, родючі ґрунти та великі площі сільськогосподарських угідь роблять Україну одним із основних гравців на світовому ринку та провідним світовим експортером зернових культур.

Світовий ринок зерна перебуває в дещо вичікувальній позиції як з боку експортерів, так і імпортерів, що спричинено непростим економічним становищем певних країн, геополітичними конфліктами у світі, перспективами врожаїв

основних культур у 2024 році та величезними запасами зерна у всіх провідних гравців. З 2019 року світовий АПК розвивається в складних умовах: COVID-19, світова економічна криза, війна росії в Україні, воєнний конфлікт між Ізраїлем і Палестиною, загальне загострення геополітичної ситуації [1].

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема дослідження світового ринку зерна розглянута у низці праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Наприклад, Р. Мірошник та І. Баглай [2] проаналізували проблеми розвитку ринку зернових культур в Україні та запропонували шляхи їх вирішення. Л. М. Побоченко, А. А. Прокоп'єва та Н. О. Татаренко [3] розглядали сучасні тренди розвитку світового ринку зерна в умовах війни в Україні. О. Хорошун [4, с. 156–166] досліджував динаміку та тренди розвитку глобального ринку зернових. І. Савенко, І. Седікова та Д. Седіков [5] оцінювали вплив російсько-українського конфлікту на зерновий ринок.

В умовах війни в Україні дослідження світового ринку зерна та місця України на ньому проводять експерти українського Клубу аграрного бізнесу, вчені Київської школи економіки. Питання впливу АПК України на світові аграрні ринки та продовольчу безпеку також досліджували такі зарубіжні вчені консалтингової фірми Oxford Analytica як: Câmpeanu, Celi, Banse, Fiott, Ghosh & Bhowmick, Glauben, Peterson.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Україна відіграє важливу роль у світовій торгівлі зерновими. Аграрний сектор має значну роль для України, забезпечуючи робочими місцями населення, а експорт сільськогосподарської продукції досягає значних розмірів, навіть в умовах війни. Незважаючи на значну увагу з боку вітчизняних та зарубіжних авторів щодо питань розвитку світового ринку зерна, дослідження питань реструктуризації світового зернового ринку в умовах російської агресії не можна назвати вичерпними.

Постановка завдання. Війна на території України прискорила зростання цін на сільськогосподарську продукцію та загострила проблему відсутності продовольчої безпеки в світі. Хоча Україна і є провідним світовим експортером зернових культур, російська агресія суттєво підірвала аграрний сектор країни, загрожуючи глобальній продовольчій безпеці. Метою статті є аналіз структури та динаміки світового ринку зерна у контексті війни в Україні. Основними завданнями дослідження є аналіз сучасних тенденцій розвитку світового ринку зерна щодо обсягу виробництва, пропозиції, споживання, світової торгівлі та кінцевих запасів зернових (пшениці, фуражних зернових культур та рису), а також прогнозування щодо його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військовий конфлікт та напади на агропродовольчу інфраструктуру в Україні призвели до несподіваних наслідків для міжнародних сільськогосподарських ринків та глобальної стабільності у галузі продовольства. У результаті війни збільшується кількість людей, що стикаються з проблемою недоїдання по всьому світу, та ускладнюється надання гуманітарної допомоги тим, хто переживає найважчі форми відсутності продовольчої безпеки [3].

Залежність світу від українського зерна може стати великою проблемою у випадку продовження війни та загострення геополітичної ситуації. За даними Світового банку (СБ), країни з низьким та середнім рівнем доходів можуть стати жертвами «посилання голоду та відсутності продовольчої безпеки» [6].

За оцінками Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (ФАО), у всьому світі потребують зовнішньої допомоги щодо продовольства 46 країн/територій, у тому числі 33 – в Африці, десять – в Азії, дві – в Латинській

Америці та Карибському басейні та одна – в Європі. Конфлікти, що тривають і загострюються, є ключовими причинами відсутності продовольчої безпеки, причому останнім часом занепокоєння зосереджено на Близькому Сході [7].

Україна продовжує зберігати свою значну роль у постачанні продовольства для світу. Однак, згідно з Оглядом гуманітарних потреб 2023 року, щонайменше 17,6 мільйонів людей потребуватимуть багатосекторальної гуманітарної допомоги у 2023 році через війну, у тому числі, понад 11 мільйонів потребують заходів із забезпечення продовольчої безпеки та засобів до існування [8].

За прогнозними даними ФАО обсяг виробництва зернових у світі в 2023/24 МР досягне рекордного рівня 2836,2 млн. тонн, що на 1,2% (33,3 млн. тонн) перевищує рівень 2022 року (2802,9 млн. тонн) [9] (табл. 1):

Таблиця 1

Динаміка та структура світового ринку зернових
в період 2019/2023 МР та прогноз на 2023/2024 МР (дані на 02.02.2024 р.)

Показник	Маркетинговий рік				
	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023 оцінка	2023/2024 прогноз
Світовий ринок зернових (млн. тонн)					
Виробництво	2710,1	2782,3	2811,4	2802,9	2836,2
Пропозиція	3548,8	3620,0	3655,5	3666,8	3708,6
Споживання	2704,3	2765,4	2797,5	2787,2	2821,7
Світова торгівля	439,9	482,2	482,2	476,2	479,9
Кінцеві запаси	837,7	844,0	863,9	872,4	895,4
Світовий ринок пшениці (млн. тонн)					
Виробництво	759,6	775,5	779,0	805,9	788,5
Пропозиція	1035,7	1063,3	1075,8	1105,4	1111,6
Споживання	746,3	761,2	774,3	778,9	794,3
Світова торгівля	183,8	189,4	195,9	200	197,4
Кінцеві запаси	287,8	296,8	299,5	323,1	319,7
Світовий ринок фуражних зернових культур (млн. тонн)					
Виробництво	1447,0	1488,7	1506,3	1475,7	1523,1
Пропозиція	1822,5	1850,6	1858,6	1843,1	1875,7
Споживання	1457,0	1494,0	1500,4	1485,7	1505,2
Світова торгівля	210,3	240,7	230,1	223,6	231,0
Кінцеві запаси	361,9	352,3	367,4	352,6	376,9
Світовий ринок рису (млн. тонн)					
Виробництво	503,5	518,1	526,2	521,2	524,6
Пропозиція	690,6	706,1	721,0	718,3	721,3
Споживання	501,0	510,2	522,7	522,6	522,2
Світова торгівля	45,8	52,0	56,1	52,7	51,5
Кінцеві запаси	188,0	194,9	197,1	196,7	198,8

Джерело: розроблено авторами на основі даних [9]

В 2023/24 МР обсяг виробництва фуражних зернових у світі досягне рекордного рівня 1523,1 млн. тонн, що пов'язано зі збільшенням обсягів виробництва кукурудзи в Китаї, Канаді, США та Туреччині. За новими офіційними даними у цих країнах підвищилася врожайність, а також були розширені посівні площі [7; 9].

При цьому прогноз щодо обсягу виробництва пшениці у світі в 2023 році

було збільшено на 1,4 млн. тонн до 788,5 млн. тонн, що обумовлено переважно показниками виробництва пшениці в Канаді, а саме підвищенням урожайності та розширенням збиральних площ, що з лишком компенсували очікуване скорочення прогнозу виробництва пшениці в Бразилії через сильну спеку та надлишок опадів [7].

Обсяг виробництва рису в світі в 2023/24 МР становив 524,6 млн. тонн та на 3,4 млн. тонн або 0,6% більше за рівень сезону 2022/23 МР, що пов'язано зі зменшенням виробництва в Китаї через скорочення посівних площ. Проте, таке зниження значною мірою компенсується переглядом у бік збільшення обсягів виробництва для низки інших країн, зокрема для Непалу, де, незважаючи на несприятливі погодні умови, було отримано рекордний урожай, а також для Малі та Гвінеї, де значно розширено посівні площі [9].

За прогнозними даними ФАО в 2024 році очікується, що глобальні посіви озимої пшениці будуть помірно скорочуватися порівняно з 2023 роком через зниження міжнародних цін. У США зниження цін призвело до 6-відсоткового падіння посівів озимої пшениці. Однак, умови ранньої посухи впливають на значно менші площі посівів озимої пшениці, ніж у 2023 році, і можуть призвести до нижчого рівня залишків, ніж у попередньому році. В Європейському Союзі затримки посіву, спричинені сильними дощами, сприяли невеликому скороченню площ озимої пшениці. Похолодання в регіоні Балтійського моря у грудні призвело до певної шкоди від морозу, тоді як на півдні Іспанії та в деяких частинах Італії продовжувався дефіцит опадів [7; 9].

В Україні, через наслідки війни, ціни на сільськогосподарську продукцію залишаються низькими, а витрати на ресурси – високими, знижуючи прибутковість і ліквідність, що може призвести до подальшого скорочення посівів пшениці в 2024 році [10, с. 210–213]. В Індії сприятлива погода та вигідні ціни сприяють збільшенню площ під пшеницею у 2024 році. Подібним чином майже рекордно високі внутрішні ціни в Пакистані спричинили зростання посівів пшениці, а за достатньої наявності запасів зрошувальної води перспективи виробництва пшениці 2024 року переважно сприятливі. У Китаї (материкова частина) посівні площі пшениці за оцінками перевищують середній показник за останні п'ять років, що підкріплюється сильним внутрішнім попитом і підвищенням мінімальної закупівельної ціни [7; 9].

У південній півкулі очікується, що більшість зернових 2024 року буде зібрано з другого кварталу року. У Бразилії надмірна кількість опадів у південних районах, а також сухість і високі температури в інших місцях негативно вплинули на посіви та потенціал врожайності кукурудзи першого (другого) сезону. Однак очікується, що в 2024 році Бразилія збере вищий за середній урожай кукурудзи, хоча й нижчий за історичний максимум 2023 року. В Аргентині після постраждалого від посухи врожаю 2023 року очікується відновлення виробництва кукурудзи в 2024 році, за підтримки насаджень вище середнього та загалом сприятливими погодними умовами. У Південній Африці перші оцінки вказують на невелике збільшення посівів кукурудзи у 2024 році, частково за рахунок сої, оскільки фермери чергують посіви. Хоча умови для опадів на початку сезону були переважно сприятливими, залишається певна невизначеність щодо потенціалу врожайності, що відображає прогнози щодо меншої кількості опадів і вищих температур у найближчі місяці [7; 9].

Прогноз світового споживання зернових у 2023/24 МР був підвищений на 8,9 млн. тонн до 2 822 млн. тонн, перевищивши рівень 2022/23 МР на 1,2% (34,5 млн. тонн) [9] (рис. 1):

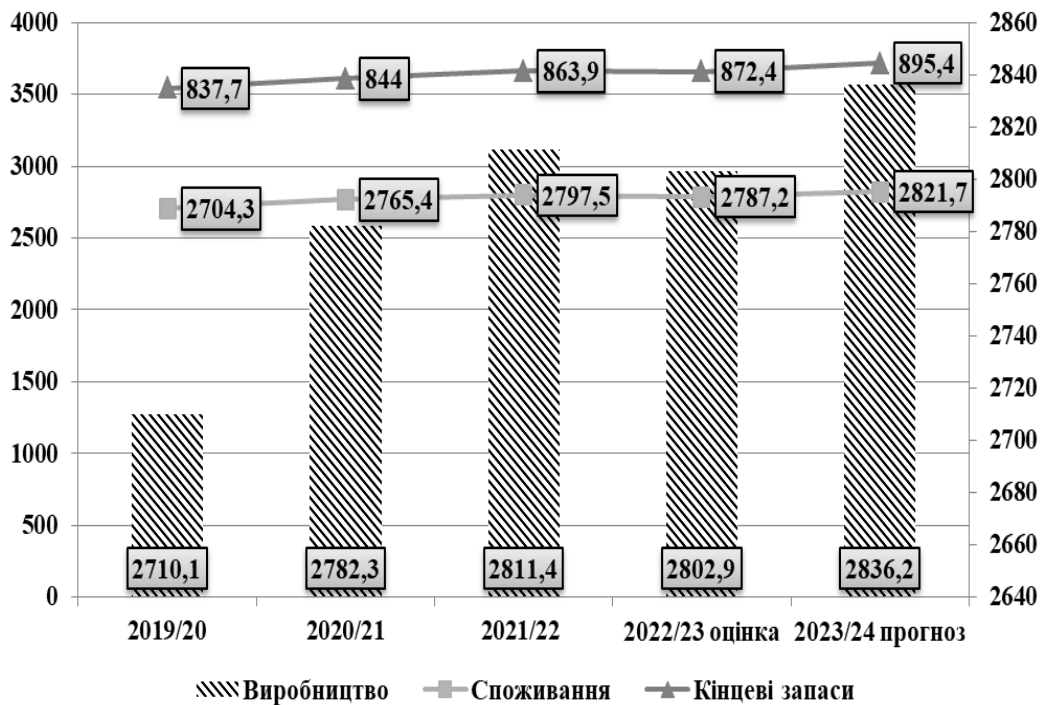

Рис. 1. Динаміка та структура світового ринку зернових (виробництво, споживання та кінцеві запаси) в період 2019/2023 МР та прогноз на 2023/2024 МР, млн. т.

Джерело: розроблено авторами на основі даних [9]

Прогноз ФАО щодо загального використання пшениці в 2023/24 МР, який зараз становить 794 млн. тонн, був підвищений на 2,9 млн. тонн і вказує на збільшення на 2% (15,4 млн. тонн) порівняно з 2022/23 МР. Перегляд відображає більше, ніж очікувалося раніше, використання кормів, особливо в ЄС, а також в Австралії та США. Також прогнозується, що загальне використання грубого зерна в 2023/24 МР зросте на 1,3% (19,5 млн. тонн) порівняно з рівнем 2022/23 МР, досягнувши 1 505 млн. тонн, що на 5,4 млн. тонн більше, ніж у попередньому звіті. Більше, ніж очікувалося раніше, споживання кукурудзи та ячменю в кормах, особливо в Китаї, є головною рушійною силою перегляду цього місяця в бік підвищення [9].

Варто відмітити, що в 2023/24 МР споживання рису в світі зміниться незначно порівняно з 2022/23 МР і становитиме 522,2 млн. тонн, незважаючи на збільшення обсягу споживання на 0,6 млн. тонн, у зв'язку з тим, що збільшення світового споживання рису населенням відбувається на тлі скорочення його використання в інших цілях [9].

За даними останнього прогнозу ФАО світові запаси зернових на кінець сезону 2023/24 МР становитимуть 895 млн. тонн, що на 2,6% (23 млн. тонн) вище, ніж 2022/23 МР [9] (рис. 2):

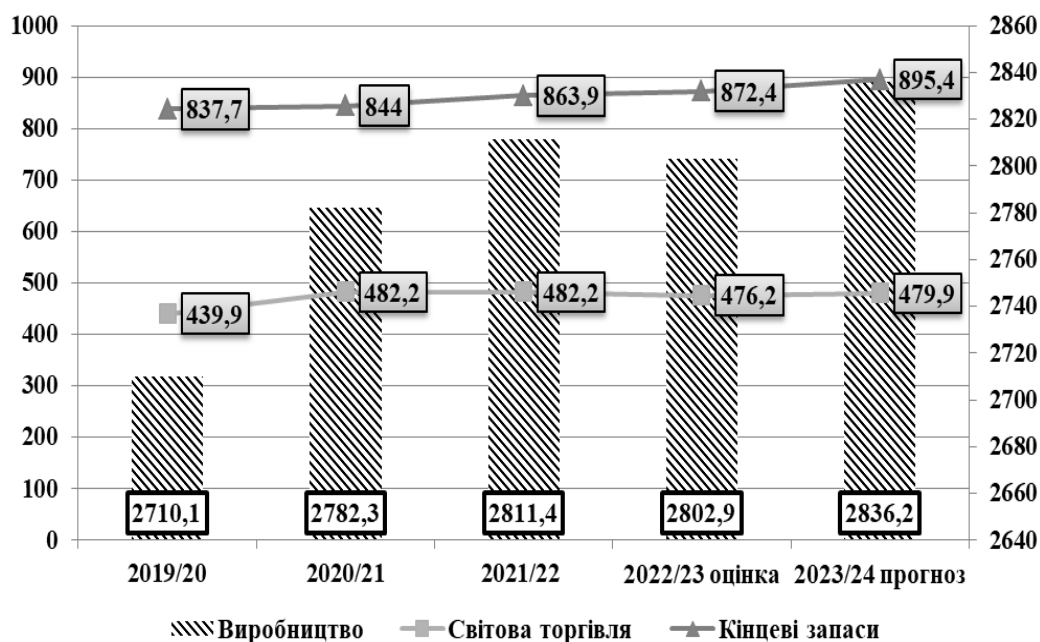

Рис. 2. Динаміка та структура світового ринку зернових (виробництво, світова торгівля та кінцеві запаси) в період 2019/2023 МР та прогноз на 2023/2024 МР, млн. т.

Джерело: розроблено авторами на основі даних [9]

Глобальне співвідношення запасів зернових до використання в 2023/24 МР прогнозується на комфортному рівні 31,1%, що перевищує рівень 2022/23 МР на 30,9%. Перегляд цього місяця здебільшого пов'язаний з коригуванням запасів фуражного зерна на 9,4 млн. тонн, що підвищило прогноз до 377 млн. тонн, що на 6,9% (24,4 млн. тонн) перевищує вихідний рівень. Хоча збільшення запасів кукурудзи (переважно в Китаї та Мексиці) становить основну частину перегляду в бік збільшення, запаси ячменю та сорго також були переглянуті в бік збільшення. Прогноз глобальних запасів пшениці на рівні 320 млн. тонн майже не змінився і все ще вказує на зниження на 1,1% (3,5 млн. тонн) нижче початкового рівня. Перегляд акцій в Аргентині та Австралії в бік підвищення компенсував перегляд у бік зниження, зроблений для України, Європейського Союзу та США [4, с. 157].

Світові запаси рису на кінець 2023/24 маркетингового року зараз оцінені на рівні 198,8 млн. тонн, що на 0,9 млн. тонн нижче грудневого прогнозу, але все ще на 1,1% вище розрахункового рівня 2022/23 МР [7; 9; 11].

Після перегляду в бік збільшення на 11,5 млн. тонн прогнозується, що світова торгівля зерновими у 2023/24 МР зросте на 0,8% (3,7 млн. тонн) порівняно з рівнем 2022/23 МР і досягне 480 млн. тонн [11; 12].

Світова торгівля пшеницею в 2023/24 (липень/червень), прогнозована на рівні 197 млн. тонн, все ще має скоротитися на 1,3% (2,5 млн. тонн) порівняно з 2022/23 роками, незважаючи на перегляд на 3,4 млн. тонн у бік збільшення, що в основному відображає кращі експортні перспективи для України та сильніший попит поширюється на кількох імпортерів. Світова торгівля фуражним зерном у 2023/24 МР зросла на 8,9 млн. тонн до 231 млн. тонн, що на 3,3% (7,5 млн. тонн) більше від рівня 2022/23 МР. Більший, ніж очікувалося раніше, експорт кукурудзи з

Туреччини та України, а також більш високий попит з боку Китаю та, меншою мірою, Мексики, сприяли перегляду прогнозу світової торгівлі кукурудзою на 5,6 млн. тонн у бік збільшення, тепер прив'язаний на 1,8% вище рівня 2022/23 МР [13]. Прогноз світової торгівлі ячменем також було підвищено на 3,0 млн. тонн через зростання попиту з боку Китаю [14].

Прогноз міжнародної торгівлі рисом у 2023/24 МР був знижений на 0,8 млн. тонн до 51,5 млн. тонн, що значною мірою відображає менш високі очікування щодо імпорту Непалу та Нігерії та передбачає скорочення на 2,3% порівняно з уже зниженим рівнем 2022/23 МР.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, у статті зазначено, що Україна є одним із основних гравців на світовому зерновому ринку і має потенціал до збільшення його виробництва та експорту, що є важливим елементом продовольчої безпеки у світі. Україна є одним з найбільших експортерів зерна у світі. Важливість поставок зерна з України не може бути недооцінена, оскільки від них залежать понад 400 мільйонів людей у світі [3].

За результатами дослідження можна дійти висновків, що за даними ФАО загальний обсяг виробництва зерна у світі в 2023/24 МР прогнозується вище порівняно з минулим маркетинговим роком, передбачається, що споживання зернових також збільшиться, а це призведе до подальшого скорочення перехідних світових запасів зерна. Споживання було переглянуте до 2,822 млрд. тонн, що майже на 2% більше порівняно з 2022/23 МР. Перехідні світові запаси були переглянуті вище на 2 млн. тонн у місячному вираженні, але очікується, що загальний обсяг перехідних запасів зерна на 2023/24 МР знизиться, що пов'язано з перспективами врожаїв основних культур у 2024 році та величезними запасами зерна у всіх провідних гравців.

Варто зазначити, що останні два роки для України минули під знаком тривоги, втрат, пошуку рішень і нових перспектив. Перерізані логістичні шляхи, подекуди зруйнована інфраструктура, сотні тисяч гектарів замінованих полів, валютні коливання, труднощі з освоєнням нових ринків і втрата старих – лише вершина айсбергу проблем українських аграріїв. Але нові перспективи, професійний оптимізм, щоденна праця українських сільгоспвиробників допомагають долати перешкоди [2; 5; 15].

Перспективами подальших розробок авторів будуть дослідження сучасних трендів світового ринку зерна та позиції України на ньому, а також аналіз кон'юнктури зернового ринку України в умовах російської агресії.

Література

1. АПК-Інформ : сайт. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/opinion/1539754> (дата звернення: 22.02.2024).
2. Мірошник Р., Баглай І. Проблеми ринку зернових культур в Україні та шляхи їх вирішення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-24>.
3. Татаренко Н. О., Побоченко Л. М., Прокоп'єва А. А. Сучасні тренди розвитку світового ринку зерна в умовах війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-48-2](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-2).
4. Хорошун О. Динаміка та тренди розвитку глобального ринку зернових. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 5-6. С. 156–166. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.05_06.156.

5. Савенко І., Седікова І., Седіков Д. Російсько-український конфлікт : виклики для зернового ринку. *Food Industry Economics*. 2022. Вип. 14 (2). DOI: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i2.2320>.
6. *The world Bank* : website. URL: <https://www.worldbank.org> (access date: 22.02.2024).
7. FAO. 2023. *Crop Prospects and Food Situation – Triannual Global Report*, No. 3, November 2023. Rome. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc8566en>.
8. Оцінка впливу війни на людей / United Nations Development Programme : website. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (access date: 23.02.2024).
9. Організація з питань продовольства і сільського господарства ООН : сайт. URL: <http://www.fao.org> (дата звернення: 26.02.2024).
10. Побоченко Л. М., Кисіль В. А. Сучасні тенденції розвитку світового ринку зерна в умовах війни в Україні. *Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11 травня 2023 р., Київ : Національний авіаційний університет. 2023. С. 210–213.
11. *АгроПрогнози 2024* : земля, ціни, тенденції / Latifundist.com : сайт. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/1057-agroprognosi-2024-zemlya-tsini-tendentsiyi> (дата звернення: 27.02.2024).
12. Міністерство аграрної політики та продовольства України : сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 27.02.2024).
13. Світовий ринок зерна та роль України : нові горизонти та виклики / День за днем : інформаційно-аналітичний тижневик. URL: <https://denzadnem.com.ua/blogy/korysni-porady/165899> (дата звернення: 28.02.2024).
14. *U.S. Department of Agriculture* : website. URL: <http://www.usda.gov> (access date: 28.02.2024).
15. Румянцев А., Побоченко Л., Пічкурова З., Толпежнікова Т., Ковбич Т., Ляшов Д. Уплив глобальної диджиталізації на розвиток ринку праці України. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2022. Вип. 5 (46). С. 334–348. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3854>.

References

1. *APC-Inform*: website [APK-Inform: sait]. Retrieved from: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/opinion/1539754> [in Ukrainian]
2. Miroshnyk, R., & Bahlai, I. (2022). Problems of the cereal market in Ukraine and ways to solve them [Problemy rynku zernovykh kultur v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia], *Ekonomika ta suspilstvo*, Vol. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-24> [in Ukrainian]
3. Tatarenko, N. O., Pobochenko, L. M., & Prokopyeva, A. A. (2023). Modern trends in the development of the world grain market in the war conditions in Ukraine [Suchasni trendy rozvytku svitovoho rynku zerna v umovakh viiny v Ukraini], *Ekonomika ta suspilstvo*, Vol. 48. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-48-2](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-2) [in Ukrainian]
4. Khoroshun, O. (2022). Dynamics and trends in the development of the global grain market [Dynamika ta trendy rozvytku hlobalnoho rynku zernovykh], *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, No. 5-6, s. 156–166. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.05_06.156 [in Ukrainian]
5. Savenko, I., Sedikova, I., & Sedikov, D. (2022). The Russian-Ukrainian conflict: challenges for the grain market [Rosiisko-ukrainskyi konflikt: vykyky dlia zernovoho rynku], *Food Industry Economics*, Vol. 1, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i2.2320> [in Ukrainian]
6. *The World Bank*: website. Retrieved from: <https://www.worldbank.org>.
7. FAO. 2023. *Crop Prospects and Food Situation Triannual Global*. Report No. 3, November 2023. Rome. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc8566en>.

8. *Assessment of the impact of war on people* [Otsinka vplyvu na liudei], United Nations Development Programme: website. Retrieved from: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> [in Ukrainian]
9. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*: website [Orhanizatsiia z pytan prodovolstva i silskoho hospodarstva OON: sait]. Retrieved from: <http://www.fao.org> [in Ukrainian]
10. Pobochenko, L. M., & Kysil, V. A. (2023). Modern trends in the world grain market development in the war conditions in Ukraine [Suchasni tendentsii rozvytku svitovoho rynku zerna v umovakh viiny v Ukraini], *Natsionalni ekonomichni stratehii rozvytku v hlobalnomu seredovyshchi*: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, 11 travnia 2023, Natsionalnyi aviatsiinyi universytet Ukrainy, Kyiv, s. 210–213 [in Ukrainian]
11. *Agro-industry Forecasts 2024: land, prices, trends* [AhroProhnozy 2024: zemlia, tsiny, tendentsii], Latifundist.com: website. Retrieved from: <https://latifundist.com/spetsproekt/1057-agroproгнози-2024-zemlya-tsini-tendentsiyi> [in Ukrainian]
12. *Ministry of agrarian policy and food of Ukraine* [Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy]. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua> [in Ukrainian]
13. *The world grain market and the role of Ukraine: new horizons and challenges* [Svitovyi rynek zerna ta rol Ukrainy: novi horyzonty ta vyklyky], Den za dnem: informatsiino-analitychnyi tyzhnevnyk. Retrieved from: <https://denzadnem.com.ua/blogy/korysni-porady/165899> [in Ukrainian]
14. *U.S. Department of Agriculture*: website. Retrieved from: <http://www.usda.gov>.
15. Rumiantsev, A., Pobochenko, L., Pichkurova, Z., Tolpezhnikova, T., Kovbych, T., & Liashov, D. (2022). The impact of global digitalization on the Ukrainian labor market development [Uplyv hlobalnoi dydzhytalizatsii na rozvytok rynku pratsi Ukrainy], *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, Issue 5 (46), s. 334–348. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3854> [in Ukrainian]

АВТОРИ СТАТЕЙ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

1. **Несененко П. П.** д.е.н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
Дергунов І. В. аспірантка кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

1. **Мельник В. І.** д.е.н., професор кафедри економіки, обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця;

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

1. **Погрішук Б. В.,** д.е.н., професор, директор Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця;
Щербич В. В., аспірант кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль;
Погрішук О. Б., к.е.н., доцент кафедри економіки обліку та оподаткування Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету, м. Вінниця;
Трачук О. І. аспірант кафедри маркетингу Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль;
2. **Шкварук Д. Г.** аспірантка кафедри міжнародної економіки Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль;

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

1. **Жуков А. Я.** аспірант кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ;
2. **Коваленко В. В.** д.е.н., професор кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
3. **Письменний В. В.** д.е.н., доцент, професор кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, м. Тернопіль;
4. **Толкмітт Ф.,** д.е.н., професор з фінансового та ризик-менеджменту Університету прикладних наук м. Міттвайда, Німеччина;
Ігнатенко Р. доктор філософії в галузі управління та адміністрування Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

5. **Шкильов Д. Д.,** здобувач третього (PhD) рівня вищої освіти кафедри фінансів банківської справи та страхування Національного університету «Чернігівська політехніка», м. Чернігів;
- Тищенко О. І.** здобувач третього (PhD) рівня вищої освіти кафедри фінансів банківської справи та страхування Національного університету «Чернігівська політехніка», м. Чернігів;

МЕНЕДЖМЕНТ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

1. **Макуха С. М.** к.е.н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
2. **Орлик О. В.,** к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
- Єсіна О. Г.** старший викладач кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

ЕКОНОМІКА ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

1. **Ахмедова О. О.,** доктор наук з державного управління, доцент кафедри туризму Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ;
- Своєволін І. О.** аспірант кафедри туризму Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, м. Харків;
2. **Бойко М. Г.,** д.е.н., професор, завідувачка кафедри менеджменту готельно-ресторанного бізнесу Державного торговельно-економічного університету, м. Київ;
- Кулик М. В.** к.е.н., докторант, доцент кафедри менеджменту готельно-ресторанного бізнесу Державного торговельно-економічного університету, м. Київ;

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

1. **Побоченко Л. М.,** к.е.н., доцент, завідувачка кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Національного авіаційного університету, м. Київ;
- Кисіль В. А.** аспірант кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Національного авіаційного університету, м. Київ.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

ВІСНИК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

←—————→
SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

Науковий журнал

Scientific journal

№ 1-2 (88-89) 2024

No. 1-2 (88-89) 2024

За загальною редакцією:

*д.е.н., проф. Ковальова А. І., д.е.н., проф. Літвінова О. С.,
д.е.н., проф. Стелінга Й. та ін.*

Edited by:

*Prof. Kovalyov A. I., Prof. Litvinov O. S.,
Prof. Stelling J. N. and others*

Підп. до друку 25.06.2024. Формат
70x108/16. Папір офсетний. Гарнітура
Times New Roman. Ум. друк. арк. 21,3.
Тираж 50 прим. Зам. № 1252.

Signed to print 25.06.2024. Format
70x108/16. Offset paper. Type: Times New
Roman. Conventional printed sheets 21,3.
Publication: 50 copies. Order No. 1252.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса,
вул. Інглезі, 6/1,
Тел.: +38 (095) 934-48-28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Publishing and printing house –
Publishing House «Helvetyka»
65101, Ukraine, Odessa,
Inhlezi str., 6/1
Phones: +38 (095) 934-48-28,
+38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Certificate of publishing business entity DK No. 7623 dated 22.06.2022.